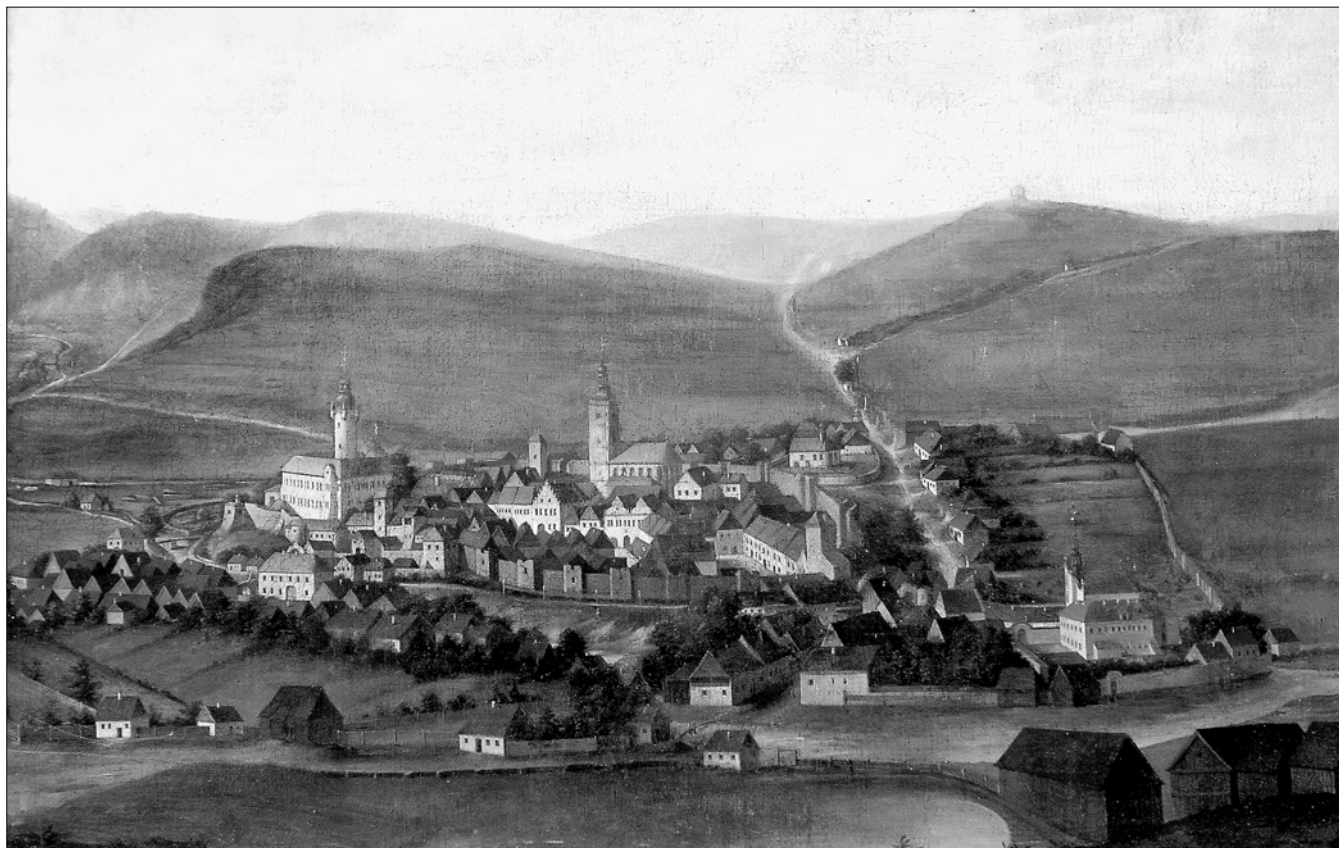

OPEVNĚNÍ MĚSTA TACHOVA

KAREL NOVÁČEK – VLADISLAV RAZÍM – MARTIN EBEL

Obr. 1: Tachov, veduta města z roku 1738, pohled od jihu (Muzeum Českého lesa Tachov, foto M. Ebel).

1. ÚVOD

Středověký hradební systém města Tachova zaujímá mezi českými památkami fortifikačního stavitelství velmi významné postavení. V západočeském, ale také v přilehlém hornofalckém a bavorském prostředí je výjimečná míra dochování původní hmoty a autentického detailu, k níž přispěla zásadním způsobem skutečnost, že došlo pouze k velmi omezenému pozdějšímu rozvoji hradeb. Nejen že nevznikla potřeba opevnění rozšiřovat, ale i nutné úpravy a modernizace během jeho funkčního období měly velmi úsporný rozsah.

Hradební prstenec dosud uzavírá historické městské jádro přibližně na třech čtvrtinách svého někdejší obvodu a z původního počtu hradebních věží stojí dvě třetiny. Značná část těchto věží a kurtin poskytuje velmi spolehlivou a úplnou představu o své původní podobě a s přispěním dalších pramenů umožňuje stanovit celkovou charakteristiku hradebního systému, jehož neobvyklá typologická příslušnost je cenným příspěvkem pro poznání kulturně historických souvislostí města i regionu. Velmi přínosná a v některých směrech výjimečná je možnost studia stavebního postupu, které lze v ojedinělém rozsahu propojit s výsled-

ky řady dílčích archeologických výzkumů, příležitostně provedených na obvodu města v souvislosti s opravami hradeb v minulých třech desítkách let. Četnost těchto archeologických výzkumů, která patrně nemá v prostředí jediné městské fortifikace u nás obdobu, umožňuje vyslovit se zásadním způsobem k datování vzniku opevnění, a tím také k neobyčejně zajímavé problematice založení, rozvoje a významu města v raném období jeho existence. Otázky spojené s Tachovem doby přemyslovské a s jeho funkcemi středověké hraniční pevnosti českého státu výrazně přesahují katastr samotné této pozoruhodné lokality.¹⁾

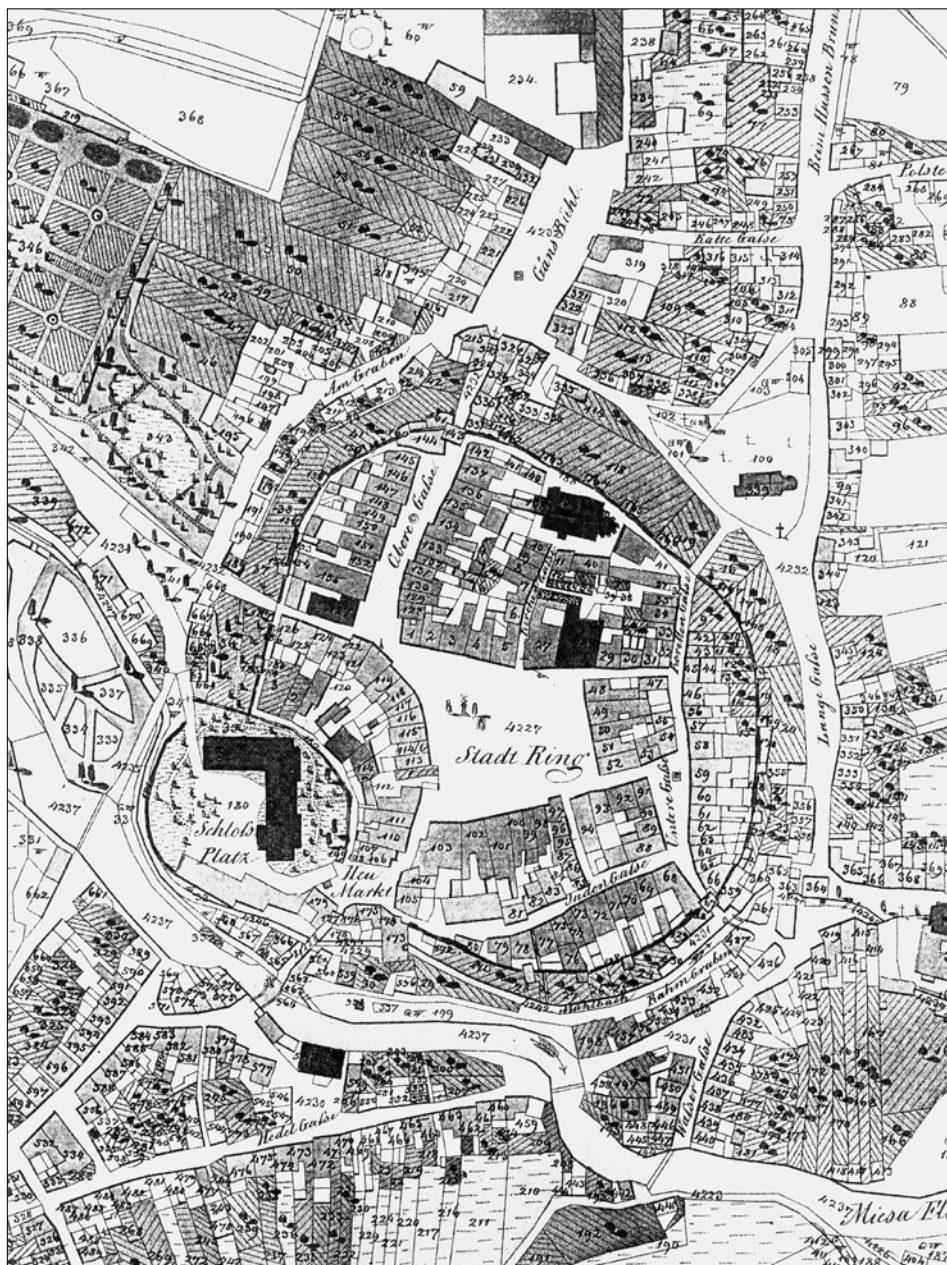
2. PŘEDLOKAČNÍ OBDOBÍ

Tachov leží 55 km vzdušnou čarou západně od Plzně, na pomezí ploché Tachovské brázdy, formované pleistocenní ledovcovou morénou, a pohraničního horského pásu České

1) Tato práce vznikla za podpory projektu výzkumu a vývoje NPÚ-ÚOPSC „Systematická identifikace, dokumentace a prezentace hodnot ohrožených skupin památek ve středních Čechách“ a zčásti vychází z výsledků projektu Grantové agentury ČR „Archeologie středověkých měst v českých zemích“ (reg. č. 404/01/0490).

Obr. 2: Tachov, schematický plán města z tzv. prvního vojenského (josefského) mapování, 80. léta 18. století.

Obr. 3: Tachov, plán města, tzv. císařský otisk mapy stabilního katastru z roku 1838.

ho lesa, oddělujícího Čechy od Horní Falce (nadmořská výška přibližně 478–504 m).

Vznik a polohu města Tachova ovlivnily dva hlavní faktory: situace na jedné z hlavních zemských cest, spojující Čechy s Bavorskem (tzv. Norimberská cesta), a existence pohraničního zeměpanského hradu.

Hrad byl založen na nevýrazné terasové ostrožně nad levým břehem řeky Mže patrně již v 11. století. Dvě nejstarší zmínky o něm v kronice Kanovníka vyšehradského z let 1126 a 1131 (*FRB II*, 205 a 212) lze interpretovat tak, že byl za Soběslava I. zásadně přestavěn. Archeologický výzkum, prováděný během rekonstrukce zámku - bývalého hradu - v letech 1972–1978, potvrdil raně středověký původ fortifikace, byť jednoznačné doklady sídelního horizontu 11. století získány nebyly (*Turek 1968; Durdík – Hýzler – Lancinger – Muk 1983*). Přemyslovský hrad plnil dominantní funkci strategické pohraniční pevnosti v dosud takřka neosídlené, zemědělsky nepříhodné krajině. Současné však,

nebo přinejmenším v průběhu 12. století, se Tachov stal významnou zastávkou na severní větvi Norimberské cesty, jejíž provoz v tomto období sílil (Široký – Nováček 1998, 66). Pravidelná vzdálenost mezi významnějšími soudobými středisky na jižní i severní větvi této cesty (Kladruby – Přimda – Vohenstrauss, Kladruby – Tachov – Tirschenreuth), odpovídající průměrné délce jednodenního pochodu (25–28 km, srov. analogicky na bavorské straně: Nitz 1991, 12), jsou indicií úzkého vztahu Tachova a Přimdy k rozvoji uvedených komunikací. Je tedy pravděpodobné, že předlokační osídlení v sousedství tachovského hradu, doložené výslovně zmínkou z roku 1131 („dux Sobieslaus ad radicem cuiusdam villae nomine Tachow (...) castrum aedificavit“ – FRB II, 212), a zprávou o Prestanovi, který daroval jedno popluží v Tachově kladrubském klášteře (falsum zakládací listiny kláštera z 13. stol. – CDB I, č. 390, s. 393, 401), nemělo převážně charakter agrárního zázemí hradu, ale plnilo především funkci celnice a obchodní stanice.

Archeologické poznání této nejstarší fáze sídelního vývoje Tachova zůstává zatím velmi fragmentární. Sporadické nálezy (křížovatka Husitské a Krvavé ul.; Husitská ul. čp. 27; městské hradby – sondáž jihovýchodně od věže č. 4) potvrzují předpokládanou, písemnými prameny dolo-

ženou existenci sídlištního areálu 12.–13. století na svahu severně od hradu, v linii ulice Husitské a navazujícího, dnes zaniklého předměstí Gänsbühl (*Stocklów 1878, 14n; Libal 1982, 9–13, 15; Nováček 1996, 96, 97, 100*). Předlokační nálezy však pocházejí také z mocných akumulčních souvrství na ppč. 368 jihovýchodně od hradu. V nejstarších, silně svažitéch úrovních zde bylo odkryto několik zahluubených objektů (menší sídlištní, sloupové a kulové jámy), v mladších úrovních výzkum zachytil část ohniště, část severojižně orientovaného žlabu (základové lože roubené konstrukce?) a fragmenty několika maltových vrstev (podlah nebo komunikačních úrovní). Vzhledem k omezené ploše odkryvu však nelze žádný z těchto sídlištních pozůstatků souvisle rekonstruovat. O 140 m dále k východu na ppč. 379 až 380 v ul. B. Němcové byly z výplně velké přirozené deprese (zaniklého říčního ramene?) a z nejstarších souvrství severně od ní získány keramické soubory 2. poloviny 12. až 1. poloviny 13. století (srov. kapitola 5.2.3.). Do areálu předlokačního osídlení je konečně nutno zahrnout i původně farní kostel sv. Václava vně severovýchodní části obvodu městského jádra. Jeho výzkum v roce 2003 potvrdil, že předchůdcem současného goticko-renesančního jednolodí byl pozdně románský kostel s pravouhlým závěrem a velmi pravděpodobně s chórovou věží – typ, jehož původ je ve franckofalcké oblasti a který se do jihozápadních Čech dostává kolonizací od přelomu 12. a 13. století (za informaci děkujeme Mgr. R. Šírokému). Minimální rozsah předlokačního osídlení, vymezený trojúhelníkem ppč. 368 – předměstí Gänsbühl – kostel sv. Václava, je značně větší než se předpokládalo, a pokud bychom vzali v úvahu i zmíněné nálezy z blízkosti pozdější Dolní brány, které ovšem mohou být přemístěné z větší vzdálenosti, pak by předlokační Tachov svou celkovou výměrou přesahoval plochu následně městské lokace, i když intenzitu osídlení a vnitřní strukturu tohoto sídlištního areálu zatím neumíme odhadnout. Dále je nutno zdůraznit, že situace s keramikou 13. století, u níž zatím nelze rozhodnout, zda jsou, či nejsou předlokační, byly zjištěny na více místech městského jádra (např. Soudní ppč. 293 – 294, Soudní ppč. 30, výzkum městských hradeb – věž 5, věž 8 atd.).

3. VZNIK A ROZVOJ STŘEDOVĚKÉHO MĚSTA NA ZÁKLADĚ PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

Město Tachov vzniklo někdy před rokem 1285 a je pravděpodobně výsledkem zakladatelských snah Přemysla Ota-

Obr. 4: Tachov, plán města podle tzv. císařského otisku mapy stabilního katastru z roku 1838, se zakreslenými vrstevnicemi. 1 – zámek (hrad), 2 – Horní brána, 3 – Dolní brána, 4 – Říšská brána, 5 – kostel Nanebevzetí Panny Marie, 6 – kostel sv. Václava, 7 – místo zaniklého kláštera karmelitánů, 8 – řeka Mže. Do půdorysu zámku je položen zjednodušený půdorys hradu a jeho opevnění s příkopem na straně města (podle plánu z doby před přestavbou zámku na přelomu 18. a 19. století, srov. obr. 45).

kara II. v západočeském pohraničí (např. *Pelant 1988, 277; Kuthan 1993, 45*; srov. polemický názor *M. Rejnuše 1957, 142*). Do doby kolem uvedeného data se hlásí dvě formulářové listiny z královské kanceláře, které dokládají existenci zdejšího hradu a města (civitas cum castro – *RBM II, č. 1351, s. 583; č. 2260, s. 981*). Pozoruhodná je pasáž v pozdější Neplachově kronice, kde se Tachov uvádí ve výčtu lokalit, které prý král Přemysl Otakar II. odňal domácí šlechtě, v případě Tachova konkrétně pánům z Krasíkova (*FRB III, 476*). Králův zábor některých z těchto lokalit – částečně deklarovaný také kronikou tzv. Dalimila (*FRB III, 94*) – bývá historiky již tradičně spojován s úmyslem vysadit město (Ústí odňaté Vítkovcům, Budějovice Čěcovi, Kadaň Egerberkům, Louny Žerotínům, Čáslav Blehovi z Třebušína). Kronikářské údaje jsou však nespolehlivé, i když pravdivé jádro mohou mít.²⁾ Nejasné je hlavně to, zda se králův zárok v Tachově proti pánům z Krasíkova týkal jimi spravovaného či užívaného (případně zcizeného) zeměpanského

2) Politickou angažovanost pánů z Krasíkova (ze Skvířína) v regionu jasně dokládá osobnost Ratmíra, který je od počátku 50. let 13. století do roku 1263 doložen jako purkrabí blízkého hradu Přimdy (*CDB V/4, s. 228*), jehož význam a funkce v pohraniční oblasti lze srovnávat s Tachovem. Jméno Ratmíra, předtím hojně frekventované mezi významnými svědky na královských listinách, rokem 1263 z tohoto prostředí zcela mizí, přímdeckým purkrabím se stává Vilém ze Žinkov. Lze předložit k úvaze, zda Ratmír nemohl patřit mezi ty dvorské osobnosti, s nimiž se Přemysl Otakar II. zhruba v polovině 60. let rázně rozešel (srov. *Vaníček 2002, 103–111*). Srov. též pozn. 35.

Obr. 5: Tachov, plán dnešního města (zjednodušeno) se zakreslením dochovaných částí městského opevnění. Věže jsou označeny čísly užívanými v textu. Čísla 1-10 označují archeologické dokumentační body podle katalogu v textu (5. 2. 1.). Kresba E. Vyletová, upravil J. Krechler.

majetku, nebo části šlechtického území či statku na předhradí, které panovník potřeboval pro zamýšlenou zakladatelskou akci. Jen hypoteticky lze proto usoudit, že králův zásah, který i pozdější kronikáři pokládali za hodný zmínky, souvisel s úmyslem založit před hradem zeměpanské město.

Lokaci města Přemyslem Otakarem II. nasvědčují vedle již citovaných formulářových písemností dvě listiny z roku 1297, které nás informují o vleklých snahách krále a poté i jeho syna Václava II. získat Tachov zpět do suverénní zeměpanské držby od Alberta ze Žeberka (*RBM II*, č. 1750, s. 751). Tento šlechtic míšeňského původu a majitel hradu Seeberg (Starý Žeberk) na Chomutovsku zastával za obou panovníků dvorské funkce a zřejmě se také podílel na kolonizaci severozápadního a západního pohraničí, v neposlední řadě byl také purkrabím královského hradu v Kadani (doloženo 1277) a patrně i v Tachově. Jen mlhavé jsou náznaky pramenů o Albertově účasti na vzpouře proti Přemyslu Otakarovi II. a o vlastnických či zástavních nárocích, které v rozporu s panovníkovými představami uplatňoval vůči Tachovu. Rozbor všech dostupných písemných pramenů týkajících se Albertova působení v místě a okolí vedl K. Beera k závěru o šlechticově natolik výjimečném vztahu k městu Tachovu, že lze uvažovat o jeho zakladatelské roli (*Beer 1962*). Okolnosti vzniku města jsou ovšem z čistě historického pohledu nadále nejasné a konkretizovat je nemůžeme bez nového rozboru pramenů, který pro Tachov zatím schází (dosavadní syntézy městských dějin –

Stocklów 1878; Blobner 1912 – jsou silně antikvovány).

Albert ze Žeberka udržel Tachov přes nátlak Václava II. až do roku 1297, kdy byl nucen přiznat, že k hradu a městu nemá práva (*RBM II*, č. 1750, s. 751; podrobněji *Beer 1962*). Ani poté však Tachov nezůstal v zeměpanských rukou dlouho. Brzy po svém nástupu na český trůn jej zastavil Jan Lucemburský nejvyššímu maršálku Jindřichovi z Lipé, který zde byl pánem až do roku 1323. Záhy se Tachov ocitl v další zástavě, jak se dozvídáme z *Vlastního životopisu Karla IV.*, který město s hradem ze zástavy vykoupil. Z kontextu historických zpráv je zřejmé, že tento panovník přikládal Tachovu značný význam, nejdříve zřejmě především v rámci soupeření s císařem Ludvíkem Bavorskem (v říjnu 1347 sem dorazilo vojsko k tažení do Bavorska; *FRB IV*, s. 515), později v souvislosti s budováním soustavy lén v Horní Falcí a konstituováním tzv. Nových Čech. Karel IV. zařadil Tachov v *Majestas Carolina* mezi nejccennější korunní statky, založil zde karmelitánský klášter

a ve stejné době také proběhla stavba městského farního kostela P. Marie. Královská privilegia a umocnění tranzitního významu přineslo zvýšení hospodářské prosperity měšťanů.

V zeměpanských rukou pak Tachov zůstal až do konce 14. století, po němž nastalo období další šlechtické zástavy, roku 1406 dokonce došlo k obležení královským vojskem. V neklidných létech před vypuknutím husitské revoluce se strategické hodnoty města a hradu zřejmě staly spolu s dalšími pohraničními body předmětem zájmu zahraničních nepřátel Václava IV., který se proto snažil udržet je ve své moci. Roku 1421 král Zikmund Tachov zastavil Jindřichovi z Metelska s podmínkou udržování v bojeschopném stavu, což se katolické straně dařilo až do srpna 1427, kdy podlehl město a po několika dnech i hrad dobývání husitů v rámci porážky třetí křížové výpravy. Tachov se poté stal spolu se Střibrem důležitou strategickou základnou husitů, využívanou k ničivým výbojům na druhou stranu Českého lesa. Při další invazi křížáků roku 1431, která skončila jejich porážkou u Domažlic, k řádnému obležení a dobývání Tachova zřejmě nedošlo.

Polipanské změny navrátily Tachov opět do rukou Jindřicha z Metelska a roku 1449 se zástavním pánem stal Burian z Gutštejna, jehož rod zde hospodařil po šest desetiletí. Bohužel není známo, jaké důsledky měly pro Tachovské kořistné válečné výpravy Buriana I. do Horní Falce v 50. a na počátku 60. let, účast majetného Buriana II. v odboji proti Jiřímu z Poděbrad nebo neklidné období válečných stře-

tů Burianových synů s hornofalckými sousedy na počátku 16. století, jež vyústilo v hospodářský a majetkový úpadek rodu a v odejmutí Tachova Gutštejnům. Dochované písemné prameny však navozují spíše představu mírné prosperity města téměř až do konce 15. století, narušované ovšem častými požáry, které město neušetřily ani v budoucnosti.

Obnovená zeměpanská držba z roku 1510 neměla dlouhého trvání. Po dalších kratších zástavách od počátku 20. let získali Tachov roku 1530 Pluhové z Rabštejna. Po porážce stavovského povstání zabavil Tachov panovník, ale již o deset let později jej držel rod Lobkoviců, za nichž roku 1559 město padlo za obětí dalšímu požáru, který postihl také hradby. V této zástavě Tachov zůstal až do počátku 17. století, kdy jej zeměpanská komora z důvodu potřeby velkého objemu peněz vykoupila a poté tachovské panství rozprodala (srov. *Muk – Lancinger 1969; Pelant 1988, 276–280; Procházka 1997; Procházka – Úlovec 1991, 191–207; Ebel 2004* a tam uvedené prameny a literatura).

Následující období v předvečer úpadku třicetileté války zjevně nevneslo do obrazu města již ani teoreticky žádné podstatné změny, které by se týkaly sledovaného tématu.

4. VZNIK A ROZVOJ STŘEDOVĚKÉHO MĚSTA NA ZÁKLADĚ HMOTNÝCH PRAMENŮ

Město se rozložilo na poměrně prudkém jižním levobřežním svahu Mže, na pararulovém podloží, pokrytém – zejména na ploše východního předpolí – silnější vrstvou hliníto-kamenitého až suťového deluvia. Okrouhlý půdorys městského areálu s lichoběžným náměstím a poměrně jednoduchou uliční sítí, vycházející z ortogonálního schématu, nasvědčuje jednorázovému, plánovitému vysazení (*Hauerová 1995*). Nápadnou nepravidelností je extrémně široká, k severu mířící Husitská ulice, jejíž šířku nelze vysvětlit nadprůměrnou komunikační zátěží (hlavní komunikační osa města, daná průběhem Norimberské cesty, směřovala od jihozápadu k jihovýchodu), spíše se do její podoby mohl promítnout předlokační stav, nastíněný výše. Na jihozápadním okraji přiléhal městský areál k oblému opevnění hradu, které způsobilo deformaci náměstí, na jihu respektoval obvod města zlom na rozhraní nivy a deluvia, resp. spodní okraj nejnížší terasy Mže. Tento zlom, zřetelně patrný na zkoumaných plochách ppč. 380 i 368, dokládá existenci širokého inundačního pásu, který byl nejpozději v prvních desetiletích existence města, spíše však dříve, zaplněn bahnitými sedimenty s hojným obsahem organického materiálu a zřídka i artefaktů. Také na severovýchodní straně zřejmě hranice města respektovala starší, předlokační stav, když se vyhnula zjevně již existujícímu funerálnímu okrsku kolem farního kostela sv. Václava. Ten sloužil městu i nadále jako hlavní hřbitov; u pozdějšího městského chrámu Nanebevzetí Panny Marie se z prostorových (a snad i hygienických) důvodů nepohrbovalo (*Šíroky – Hauer 2003; Nováček 1995b*).

Založení města se neobešlo bez značných zásahů do morfologie terénu. Prudký jižní, resp. jihozápadní svah, na kterém město vzniklo, byl členěn výraznými, souběžnými rovnými rýhami, z nichž byly zatím archeologicky ověřeny dvě – jedna probíhala od severu k jihu přes zkoumané plochy v Soudní ul. ppč. 30 a ppč. 293–294 do ul. B. Němcové, okraj druhé byl zachycen ve východní části sondy na ppč. 368 v ul.

K. H. Borovského. Tyto rýhy byly zčásti přirozeně zaplněny splachy, zčásti uměle zasypávány, přičemž tento proces byl časově i prostorově velmi diferencován. Například v prostoru dvora zaniklého čp. 73 na ppč. 30 v Soudní ul. bylo dokumentováno skoro 140 cm vysoké souvrství navážek a akumulací z počátečních etap vývoje města, vyplňující zmíněnou depresi a uzavřené pozdně středověkou kamennou dlažbou, zatímco jen o 30 m jižněji, na dvorku domu na ppč. 293, byl vývoj přesně opačný: dno deprese bylo nejprve upraveno kamennou dlažbou, ta byla již během 1. poloviny 14. století zasypána 65 cm silným souvrstvím navážek a dalším vývojem se zde terén dramaticky zvýšil až o 2,5 m. Jen 20 m západně odtud na okraji náměstí přitom vystupuje geologické podloží prakticky pod současnou dlažbou a terén zde byl zjevně během středověku snižován. Největší objem přirozených i umělých akumulací zachycujeme při úpatí svahu (ppč. 379–80, 368), kde horizont 13. století narůstá po spádnicí a nabývá maximální mocnosti kolem 100 cm, přičemž podobný, málo regulovaný nárůst terénu pokračoval i v pozdějším období. K záměrnému zvyšování a vyrovnávání terénu však docházelo i v jiných částech města, zejména při výstavbě hradeb (viz níže).

Vedle přirozených geomorfologických překážek se muselo městské založení vyrovnat i s překážkami umělými – zejména s již existujícím příkopem, který byl součástí důkladného opevnění hradu. Jeho existenci na straně k městu dokládá plán západního úseku městských hradeb z roku 1791 (obr. 44; viz též *Šíroky – Kočár 2003*). Příkop je znázorněn rovněž na plánu zámku z konce 18. století (obr. 45). Při archeologické dokumentaci statické sondy severně od hradního areálu byl zachycen sediment na dně příkopu pod 7 m mocným souvrstvím navážek (*Durdík 1982*; viz níže kap. 5.2.1). Nepřímým dokladem příkopu může být i starší nález keramických zlomků přelomu 15. a 16. století na západním okraji tzv. Senného trhu (Heumarkt), prostranství pod východním úpatím hradního návrší, který byl získán z hloubky 6 m, a může proto pocházet z výplně příkopu (*Nováček 1999, 8*; srov. kapitola 5.3.1: hrad).

Kromě nejstarší, dlouho jediné farní svatyně ve městě – kostela sv. Václava za hradbami, vznikly v Tachově v předhusitském období další sakrální stavby a instituce, z toho dvě v hradbách. Žádná z nich však kupodivu nepochází z doby lokace města ve 13. století. Arciděkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, velká trojlodní bazilika s chórem o dvou obdélných, křížově zaklenutých polích s pětibokým závěrem a s osově umístěnou věží před západním průčelím, pochází teprve z doby Karla IV. (*Procházka 1997, 59; Libal 2001, 483–484*), i když nelze zcela vyloučit složitější vývoj stavby či starší provizorium. Kostel je vtěsnán na severní okraj města v blízkosti hradební linie, což vzbuzuje podezření, že nebyl součástí lokačního záměru (srov. níže).

Plochu v jižní části západní fronty náměstí zaujal po roce 1351 areál karmelitánského kláštera. Po slibném rozvoji spojeném s architektonicky zřejmě náročnou výstavbou klášterního kostela byl vypálen husity roku 1427, v roce 1547 ho definitivně opustil konvent a v roce 1665 byl klášter zbořen (*Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 660–661*). Jeho přibližnou polohu vzácně určuje plán zámku z doby před koncem 18. století (obr. 45A), dispozice však není známa a archeologický výzkum k jeho poznání zatím nepřispěl; v nadzemní úrovni se dochovalo jen několik druhotně pou-

žitých architektonických článků a patrně též náhrobníků v domě čp. 8 (*Stocklów 1878, 58–72; Procházka 1997, 70–72*). Umístění kláštera na vnější stranu hradního příkopu zřejmě usnadnila tehdejší absence domovního bloku na této straně náměstí (*Hauserová 1995, 167–168*).

Vznik radnice v Tachově literatura hypoteticky klade do lucemburského období s ohledem na právo Tachovských pectit, doložené r. 1362 (*Pelant 1985, 249*). Za nejstarší radnici se tradičně pokládal „Doppelhaus“ - dům na široké parcele se dvěma štíty v severovýchodním koutu náměstí (čp. 71), kde však radnice existovala prokazatelně až v pozdním středověku. Dům byl zbořen v roce 1872 (*Stocklów 1878, 187–188*).

Dokumentace zemních zásahů v tachovském městském jádru zatím nepřinesla příliš informací o vývoji veřejných ploch. Především chybí jednoznačně středověké doklady pevných povrchových úprav náměstí a ulic, sporadické nálezy starších úrovní dlažeb (např. na náměstí před vyústěním Kostelní ul., v některých úsecích hradební uličky aj.) jsou až novověké, resp. recentní. S tím souvisí naopak poměrně výrazné indicie zhoršené hygienické situace v některých částech města v počátečním období - např. na ppč. 379–80 v blízkosti Dolní brány, tedy neživější komunikační tepny města, byly odkrývány vrstvy silně organogenních jílu 13. století, obsahující části koňských skeletů, vedle hojného podílu kuchyňského odpadu a odpadu po nejrůznějších výrobních činnostech. Přestože nelze vyloučit snižování terénu, kterému mohly padnout za oběť vrstvy středověkých dlažeb na veřejných plochách, v některých částech města byl povrch ulic prokazatelně zadlážděn teprve v 19. století a plochy byly naopak vystaveny již zmíněnému relativně silnému účinku erozní - akumulačního procesu.

Na všech zkoumaných plochách, kde bylo možno sledovat horizonty z raných etap vývoje města, byla zjevná značná intenzita využití prostoru již od počátku. Nejlépe sledovatelný byl tento fakt na ppč. 379–80, kde značný, málo regulovaný nárůst antropologického nadloží dobře konzervoval nejstarší sídelní horizonty a současně se zde velmi dobře zachovávaly dřevěné stavební prvky. Výzkumem zde proto mohla být odkryta řada rozmanitých plotů - patrně parcelních hranic - vesměs severojižní orientace, respektujících již průběh hradební uličky. Některé z ploch vymezených dřevěným ohrazením byly vydlážděny valouny nebo plochými kameny. O něco později, rámcově v 1. polovině 14. století, zaujala severní linii hradební uličky domovní zástavba nejasné půdorysné dispozice. Výzkum z ní prokázal úseky jižních obvodových zdí nejméně dvou domů odlišné stavební kvality: západnější dům musel být kompletně zděný, východnější byl zřejmě převážně zděný a byl umístěn na 90 cm silné podezdívce na jíl. Oba sousední domy byly vybudovány prokazatelně v tomtéž časovém intervalu a existovaly po určitou dobu současně. O jejich velikosti a vnitřním členění si nelze učinit představu; je zřejmé pouze to, že délka východnějšího objektu (tj. severojižní rozměr) musela přesahovat 7 m. Interiér tohoto domu byl opatřen nesouvislou, periodicky obnovovanou podlahovou vrstvou z valounků prolévaných vápennou maltou. Příhradební domy neměly dlouhého trvání. Východnější objekt zanikl ještě v průběhu 14. století a jeho městiště zůstalo již trvale nezastavěné. Západnější dům přetrval zřejmě déle, nejpozději od raného novověku však i jeho plocha zůstala volná. Postupně sni-

žování hustoty zástavby v pozdním středověku (oproti situaci ve 13.–14. století) jsme zaznamenali i v jiných částech města.

Na severní straně náměstí se zástavba vyvíjela odlišně: kombinací dat stavebně historických průzkumů a archeologické exkavace lze s větší či menší úplností rekonstruovat vývoj řady domů čp. 70 a 72–75. Domy vznikly na obdélných hloubkových parcelách o šířce 15–17 m (kromě parcely čp. 73 s šířkou jen cca 11,5 m a nárožního čp. 75, který vznikl rozdělením parcely čp. 74 v novověku). Fragmentárně doložený horizont počátků města reprezentují mj. velké pravoúhlé suterény, zapuštěné do skalnatého podloží. Ve střední části parcely čp. 72 byl zčásti odkryt suterén obdélného půdorysu s rozměry přesahujícími 8 krát 3,3 m a hloubkou od soudobého povrchu cca 1,8 m. Z nároží a středů dlouhých stran byly vysunuty sloupové jámy o průměru 30–50 cm, vnější hranu zahloubených objektů lemovala ve zbytcích zachovaná podezdívka - snad pozůstatek konstrukce nadzemních partií stavby. Podobný, ovšem nedatovaný objekt, tentokrát v čele parcely, s vnitřní kamennou plentou, byl zachycen na profilu v místě zaniklého domu čp. 77, orientovaného štítem do Hradební ulice. Suterén na ploše čp. 72 byl ještě ve 13. století nahrazen kamennou, nezahloubenou stavbou na pravoúhlém půdorysu o rozměrech přesahujících 9,4 a 6 m a s dřevěnou podlahou. Objekt byl oproti staršímu, převážně dřevěnému suterénu posunut do hloubi parcely a zřejmě tvořil zadní díl vícetraktového domu. V témže horizontu, ve stejné poloze v rámci domovní dispozice, vzniká (snad) dvoupodlažní zděný díl v čp. 70 o rozměrech 8,5 × 8,5 m, jehož přízemí je zaklenuto křížovou klenbou s masivními, jedno-duše okosenými žebry, stýkajícími se v plochem kruhovém svorníku (*Hauserová 1995, 248*). Zatímco zde zřejmě bylo jádro po určitou dobu integrováno do domu s převahou spalných konstrukcí a teprve postupně bylo doplňováno dalšími zděnými díly, v čp. 72 se zdá, že bylo postaveno zhruba současně s velkým, původně plochostropým, později valeně zaklenutým sklepem pod přední částí dispozice, se vstupní šíjí na severní straně. Vznikl zde tak ještě před rokem 1300 dispozičně složitější zděný dům na široké parcele s velkým skladovacím prostorem v přední a rozlehlým, možná vícepodlažním blokem v zadní části. Na navazujících parcelách čp. 73 a 74 se prvotní zděnou fází domů nepodařilo doložit a stopy dřevěných staveb horizontu 13. století byly velmi fragmentární.

Z veřejných staveb věnoval dosavadní výzkum největší pozornost hradebnímu systému, jehož vysoká míra dochování zajišťuje této památce výjimečné postavení mezi městskými fortifikacemi, přesahující i hranice českých zemí. V částech studie o městských hradbách se v potřebné míře věnujeme také dosavadním výsledkům výzkumu tachovského hradu.

5. OPEVNĚNÍ MĚSTA

5. 1. Celková charakteristika

Oválnou plochu městské zástavby o výměře cca 5,5 ha ohraničovala asi 780 m dlouhá hradební zeď, jejíž součástí byly pravidelně rozmístěné hranolové věže. Vstup do města vedl třemi branami - na severu Horní (údajně též „Berg-

tor“ – Stocklów 1878, 5–7), na jihozápadě Říšskou či Zámeckou a na jihovýchodě Dolní neboli Špitálskou. Horní branou vedla cesta na Planou a Cheb, zbylé dvě brány sloužily zemské dálkové komunikaci od Prahy, Plzně a Stříbra na Bärnau a Norimberk. V nevelkém odstupu před hradebním prstencem probíhal obvodový příkop, který na jižní straně nahrazoval náhon řeky Mže. Existence parkánové hradby není prokázána. Hradba na jihozápadě navazovala na obvodové opevnění hradu, které se v tachovském urbanismu projevuje jako primární fortifikační prvek. Při popisu opevnění používáme pro orientaci číslování věží, včetně zaniklých, v pořadí od severní návaznosti hradeb na hradní areál po směru hodinových ručiček (srov. obr. 5)

5. 2. Archeologický výzkum městského opevnění

Impulzem pro intenzivnější archeologické poznávání hradeb byla jejich generální rekonstrukce v osmdesátých a na počátku 90. let 20. století, která vyvolala stavebně historický průzkum (Muk 1975) a sérii archeologických sondáží (v l. 1978–1989; T. Durdík, L. Krušinová, E. Kamenická). Další archeologické výzkumy hradeb souvisely s rozvojem intenzivní městské archeologie po roce 1992 (obr. 5).³⁾ Výzkumy se - stejně jako veškeré starší bádání - doposud snažily zodpovědět především otázku datování vzniku hradeb.

5. 2. 1. Katalog archeologických dokumentačních bodů (obr. 5)

1. Věž 1

Výzkum v listopadu 2002 byl vyvolán snižováním a úpravou povrchu hradební uličky v úseku mezi severním obvodem zámeckého areálu a ulicí Prokopa Holého. Dvojici sond přiléhajících k jižní části věže byla prozkoumána celá ulička, zde široká 240 cm, napříč. Podloží zachycené v úrovni 483,5 m bylo pokryto vrstvou přemístěného podloží s ojedinělými uhlíky a zlomky vrcholně středověké keramiky, do níž byla založena jak jižní zeď, tak i pozdější zádávka hradební věže. Hradební uličku vymezovala na východní straně zeď souběžná s hradbou, zřejmě středověkého původu. Plochu uličky vyplňoval rozměrný zahluubený objekt, do-

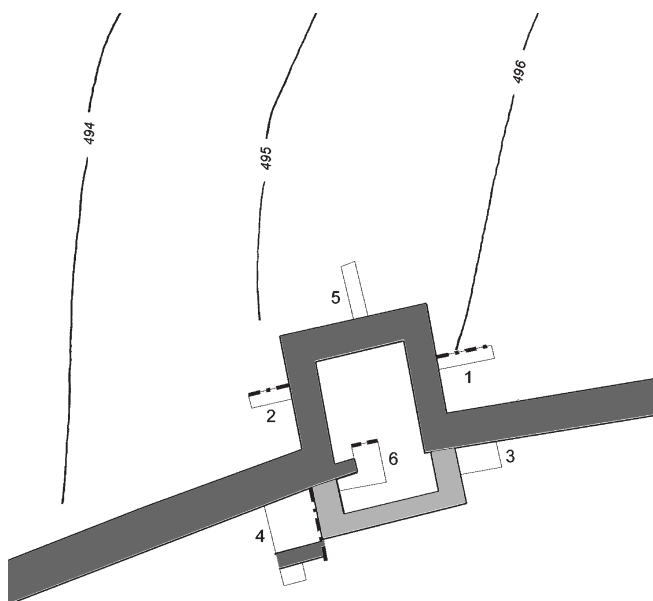
sahující až k základové spáře jižní zdi věže, který byl vyplněn písčitém souvrstvím s podílem stavebního odpadu a s keramikou konce 17. – 18. století. Objekt byl autory výzkumu spojen s dodatečným podsklepením věže a s její adaptací k utilitárnímu využití (Široký – Kočár 2003).

2. Hradební úsek mezi věží 1 a 2

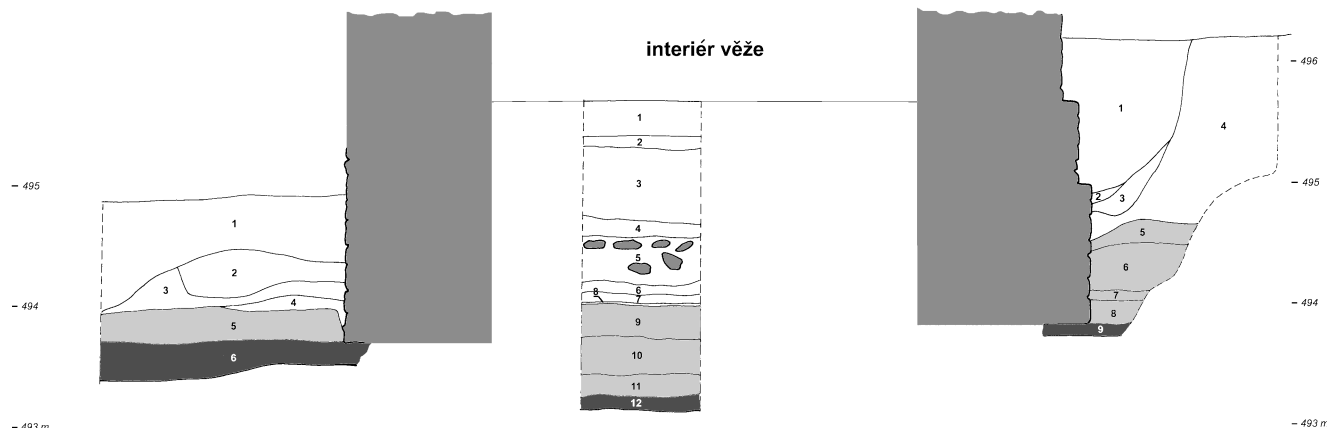
V roce 1978 byly v tomto zaniklém úseku hradeb vyhodnoceny dvě šachty inženýrsko – geologického průzkumu (Š 104 a 105, viz Durdík 2004, 262). Podle předběžné publikované informace zde byla zachycena zdíva zřejmě mladšího data, podrobnější informace nám však bohužel zůstává nedostupná. Další archeologicky dokumentovaná šachta (Š 102) se nacházela jižně od věže 1, v blízkosti styku kurtiny (resp. dodatečné uzavírací zdi příkopu) s obvodovým tarasem hradu. Zde byla zachycena 7 m mocná výplň příkopu s bahnitým sedimentem na dně, který obsahoval údajně keramiku 13. století (Durdík 1982).

3. Hradební úsek mezi věží 3 a 4

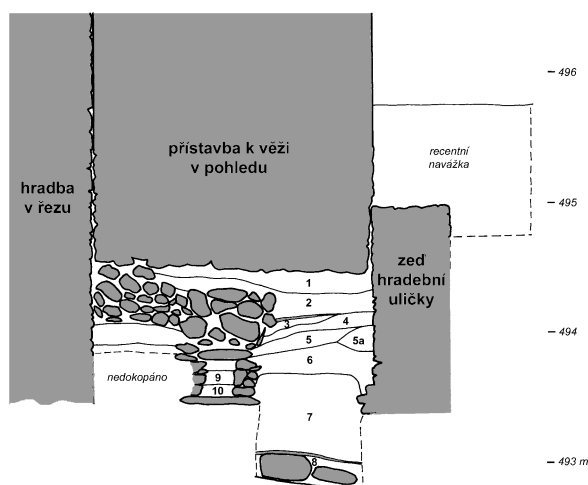
V prosinci 1984 byla provedena archeologická dokumentace sondy inženýrsko – geologického průzkumu při

Obr. 6: Tachov, situace věže č. 6 s polohou sond archeologického výzkumu a dokumentovaných profilů (podle Kamenická 1988).

Obr. 7: Tachov, věž č. 6, složený severní profil archeologickými sondami (zleva profil sondy 2, 6 a 1), tmavým rastrem vyznačen jílovitý sediment s organickou příměsí, světle šedě sterilní klastické souvrství (podle Kamenická 1988).

Obr. 8: Tachov, věž č. 6, východní profil (podle Kamenická 1988).

vnitřním líci hradby, v zaklenutém úseku hradební uličky, u jihovýchodního nároží věže č. 4. Bylo ověřeno, že základová spára hradby zasahuje v úrovni 489,26 m do podloží, přičemž porušila cca 20 cm silnou vrstvu šedé jílovité hlíny (č. 8), obsahující 18 keramických zlomků pozdně hradištního charakteru. V nadloží této vrstvy spočívala až 55 cm mocná rezavá jílovitá hlína s kameny, neobsahující artefakty, do níž se zahluboval základový vkop pro hradební zeď. K nadzemní partii vnitřního líce hradby se jasně připojovala až následující vrstva 5 s keramikou 15. století. Horní polovina souvrství pocházela z raného novověku (Krušinová 1984; 1987).

4. Předpolí zaniklé věže 5

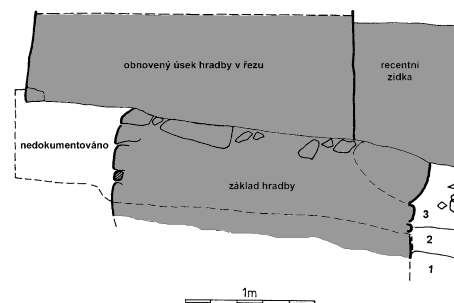
Při hloubení rýhy kolmé na opevnění v červnu 1985 byla ve výkopu dokumentována cca 50 cm silná zídka z lomového zdiva na hlínu, rovnoběžná s hradbou a umístěná vně v odstupu cca 7,2–8,0 m od jejího vnějšího líce. Stratigrafie ani datovací nálezy nezjištěny, autorka výzkumu zeď hypoteticky spojila s parkánovou zdí (Krušinová 1985; 1987).

5. Věž 6

Rekonstrukce obytného objektu vestavěného do věže vyvolala v roce 1988 záchranný výzkum, který zatím nejpodrobněji – šesti sondami – zdokumentoval stratigrafické poměry věže tachovského opevnění.⁴⁾ Tři sondy (1, 2, 5) přiléhaly k vnějšímu obvodu věže, dvě (3, 4) byly umístěny v koutu mezi vnitřním lícem hradby a recentní rizalitovou přístavbou k věži, poslední sonda č. 6 byla situována v interiéru (obr. 6; Kamenická 1988).

V sondách byly zjištěny některé stratigrafické podobnosti.

4) Autorka výzkumu E. Kamenická, zřejmě v souladu s projektovou dokumentací, označila věž číslem 5; stejné číslo má ovšem západnější, dnes zaniklá věž.

Obr. 9: Tachov, Hradební ul., východní profil rýhy pro kabel, řez základem hradby (podle Nováček 1996d).

Věž byla založena poměrně mělce, přičemž v určitých úsecích nebyly kameny její základové řádky spojovány maltou, ale byly kladeny bez pojiva. Podloží eluvium se v prostoru věže svažuje silně k jihu a mírně k západu a bylo souvisle překryto tmavším jílovitým sedimentem s organickou příměsí a ojedinělými zlomky keramiky 13. století, v sondě 4 vrstva navíc obsahovala přemístěné zlomky mazanice, kumulaci balvanů a uhlíků. Nejsilnější byla tato vrstva v západní části sondy 2 a v sondě 4 (30 cm), tj. v nejnižší části plochy, nejtenčí (10 cm) v sondě 1 ve výše položené části svahu. Vrstvu překrýval jednolitý mocný horizont šedozelené sterilní písčité hlíny – přemístěného eluvia s velkým množstvím ostrohranných zlomků ruly; zachycen nebyl pouze v sondě 3, kde byla situace zcela zničena mladšími zásahy, a v sondě 5, kde se ve stejné stratigrafické pozici nacházela 40 cm silná vrstva šedohnědé písčité hlíny s ojedinělými uhlíky, bez příměsí artefaktů. Sterilní souvrství dosahovalo největší mocnosti v sondách 1 a 6 (80–85 cm), v sondě 2 dosahovalo jen 30 cm, v sondě 4 pak 40 cm (obr. 7). Tyto rozdíly v absolutních mocnostech E. Kamenická interpretovala jako indicii záměrně navršeného valového tělesa – provizorní fortifikace, předcházející výstavbě zděného opevnění.

Teprve do zarovnaného povrchu sterilního souvrství byl hlouben základový vkop pro věž, který nikde nedosáhl ní-

Obr. 10: Tachov, Hradební ul., pozůstatek hradby v kabelové rýze od severozápadu (foto K. Nováček).

že než na bázi přemístěného eluvia a nenarušil jílovitohlinitý sediment. Stratigrafický vztah mezi věží a hradbou nebyl výzkumem zjišťován. Věž byla pouze na východní straně opatřena rozšířeným, dvakrát odstupněným základem, ovšem extrémně vysokým (skoro 190 cm od základové spáry). Sonda 6 v interiéru věže neprokázala existenci pevné středověké úpravy podlahy, zato však odkryla základ 70 cm dlouhý a 60 cm silné kamenné zidky, umístěné v prodloužení vnitřního lince hradby. V horní části byl tento základ údajně provázán s věží, jeho základová spára sahala do hloubky 493,42 m, tj. do odhadované hloubky základů věže. E. Kamenická interpretuje toto zdívo jako původní, částečnou uzavírku věže, která mohla být v horní části překlenuhá. Nelze přehlédnout ani důležitý detail, že rozšířený základ této zdi je překryt svrchní vrstvou ze souvrství tvořeného sterilním, přemístěným eluviem (obr. 7, profil uprostřed, vrstva 9).

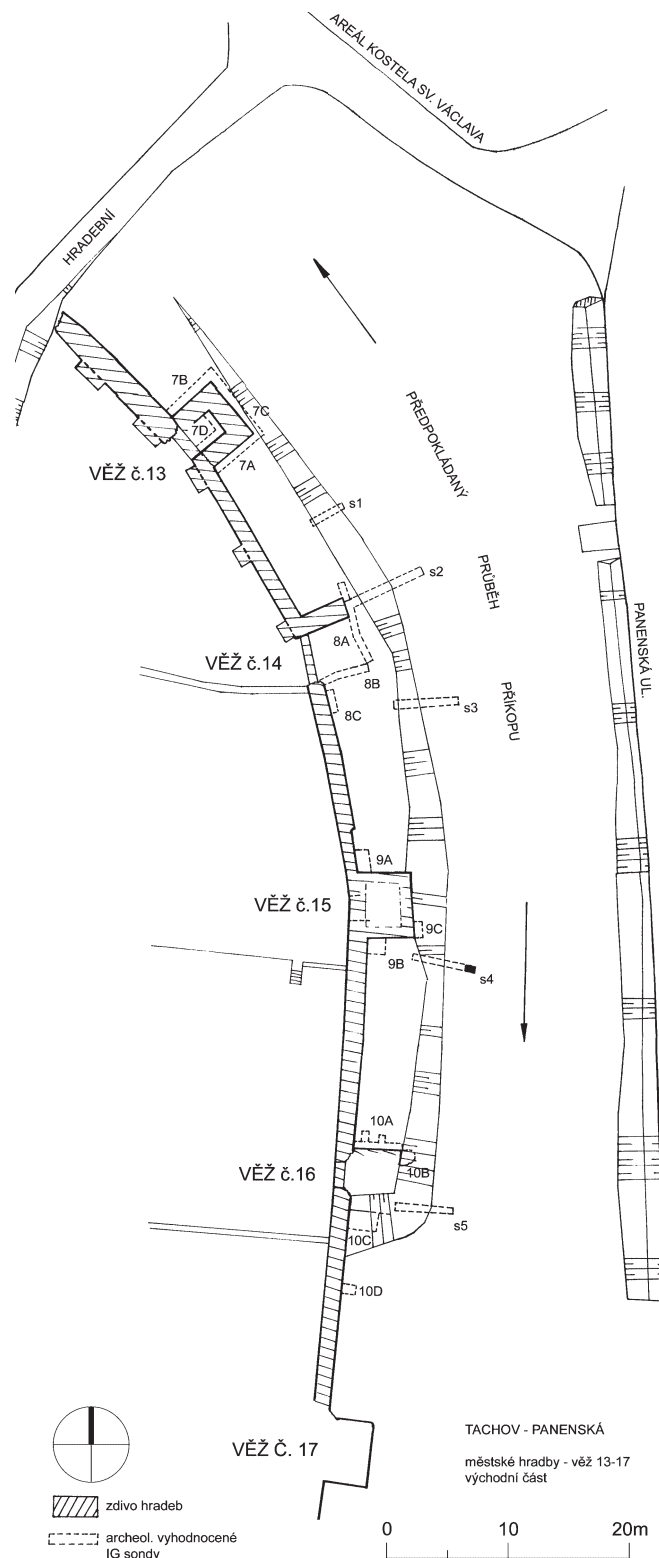
Sonda 4 umožňuje rámcově rekonstruovat vývoj hradební uličky, která zde dosahovala šířky 220 cm (obr. 8). Na jižní straně byla ulička vymezena 60 cm silnou kamennou zdí, jejíž základový vkop byl hlouben z povrchu šedozeleného písčitého eluvia (zde vrstva 7), a je tedy jednoznačně současná s hradbou. Zeď je zakreslena ještě na mapě stabilního katastru a musela být zbourána během výstavby rizalitu při obytné adaptaci věže po roce 1890, neboť tento rizalit zabírá celou šířku hradební uličky. Přesně do podélné osy uličky byl zahloben zděný kamenný kanálek, zakrytý velkými kamennými plotnami, u něhož nelze vyloučit středověký původ, což podporuje i nález keramiky 2. poloviny 14. století v jeho maltovém pojivu. Z vrstev v jeho nad-loží, které tvořily středověký a raně novověký povrch uličky, nemá ani jedna charakter pevné komunikační úpravy; mocná kamenná suť překrývající vrstvu 4 může být destruovaným zaklenutím uličky.

6. Kostelní ulice, ppč. 44

V západním profilu stavební jámy pro přístavbu základní školy byla v listopadu 1995 zachycena povlovně vystupující kontreskarpá příkopu, vyplněná souvrstvím s hojnou keramikou 2. poloviny 17.–18. století. Na horním okraji hrany byl protnut cca 70 cm široký žlab, probíhající souběžně s příkopem, který bylo možno zachytit též na severním profilu stavební jámy a jenž lze pokládat za stopu palisády. Průběh vnější hrany zaniklého příkopu přesně odpovídá parcelní hranici na mapě stabilního katastru, její vzdálenost od lince hradby zde činila 43–45 m. Odklon kontreskarpý od hradebního obvodu byl ovlivněn předsunutím dlouhého pozdně gotického předbraní Horní brány. Zánik příkopu nastal v tomto exponovaném úseku městského opevnění tedy poměrně brzy, již v raně barokním období (Nováček 1996c).

7. Hradební ulice

Výkop pro kabel podél východní uliční čáry v listopadu 1995 protnul 2,35–2,45 m silný základ hradby z rulových balvanů a kamenů, spojovaných běžovou maltou s výrazným podílem hrubého písčitého plniva a kolísavým obsahem vápna. K vnitřnímu líci základu přiléhaly dvě vrstvy novověkých navázek. Překvapivá je jednak neobvyklá mocnost základu, jednak skutečnost, že navazující nadzemní partie hradby byla při rekonstrukci v roce 1990 posunuta oproti

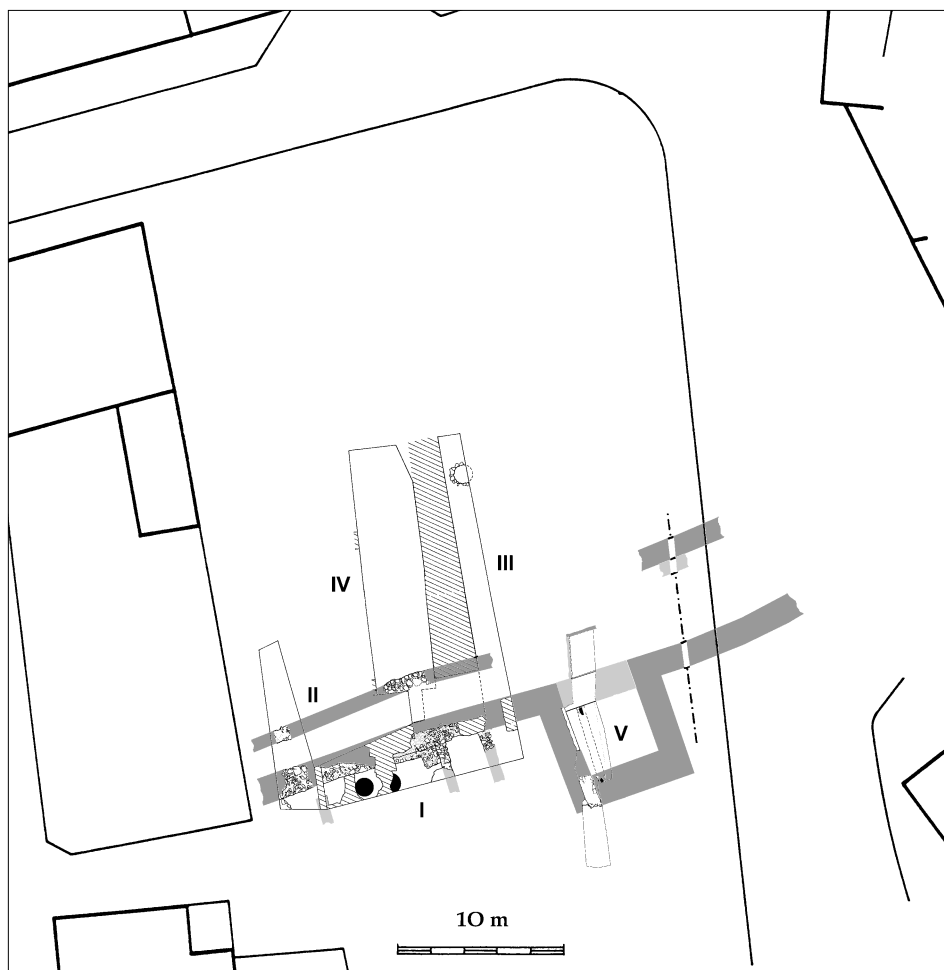

Obr. 11: Tachov, plán východní části hradeb s věžemi č. 13-16, se zakreslením archeologických sond (archeologický výzkum E. Kamenické, prosinec 1989; k tisku upravil J. Krechler).

autentickému základu o 70 cm k severu (obr. 9, 10; Nováček 1996d).

8. Věže 13-16

V roce 1989 byl realizován inženýrsko – geologický průzkum severovýchodního úseku hradebního pásma, v rámci přípravy její rekonstrukce. Statických sond situovaných

Obr. 12: Tachov, ppč. 379, celková situace archeologického výzkumu s vyznačením odkrytého úseku hradby a příhradební zástavby. Tmavě šedým rastrem vyznačen předpokládaný průběh hradby a zdi hradební uličky, světleji mladších konstrukcí, srafované betonové základy, černé dřevěná dna koželužských kádí.

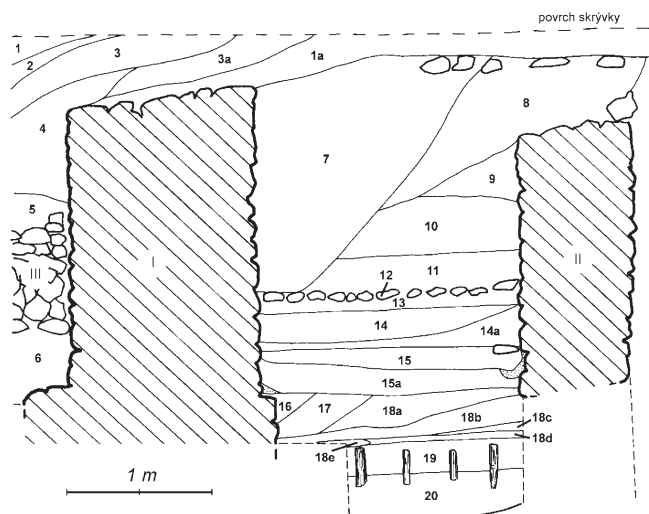
Obr. 13: Tachov, ppč. 379, pohled od západu na východní část sondy I během výzkumu silně porušené hradební zdi (1992, foto E. Kamenická).

povětšinou při vnějším obvodu, výjimečně v interiéru čtveřice hradebních věží v úseku od Hradební ul. k jihovýchodu bylo současně využito k archeologické dokumentaci (obr. 11; Kamenická 1989).

U nadzemně zaniklé věže 13 došlo k odkrytí celé koruny i koruny její dodatečné zazdívky směrem k městu. V interiéru věže byla zachycena v hloubce 90 cm novověká dlaždicová podlaha, k níž se připojovala interiérová omítka z doby, kdy byla věž adaptována k obytným účelům; 10 cm pod ní spočívala původní oblázková dlažba. V sondách k základové spáře věže se nepodařilo určit niveletu terénu současného s výstavbou věže; základ věže, jehož dvě spodní řádky nebyly vázány žádným pojiřím, se zahluboval do 30 cm silné vrstvy zelenošedé písčité hlíny s kusy ruly, spočívající v hloubce cca 180 cm na rulovém eluviu. V nadloží této přemístěné vrstvy spočívaly jen nedatovatelné navážky.

Základ východní a jižní zdi sousední věže 14 byl doložen jen ve fragmentech, neboť jej v minulosti výrazně porušila výstavba přilehlých stáží. Také zde se – v tomto případě nelicovaný – základ věže zahloubil do max. 80 cm silné vrstvy sterilní, žlutohnědé hrubozrnné písčité hlíny s hojnými ostrohrannými úlomky ruly, kterou autorka výzkumu spojuje s valem provizorního opevnění. Pouze v sondách 8/B a 8/C byla mezi touto vrstvou a povrchem podloží zachycena asi 15 cm silná tmavě hnědá vrstva s kúlovou jamkou a ojedinělou keramikou 13. století.

Kolem věží 15 a 16 byl terén výrazně snížen při zakládání nejrozumnějších mladších staveb a posléze při odstraňování jejich pozůstatků, což v případě věže 16 znamenalo její takřka úplnou likvidaci, včetně přiléhajících historických souvrství. U věže 15 byl pozorován rozdíl v úrovni základové spáry věže a přiléhajících úseků hradby: základ hradby byl zahlouben o 20 cm více než zá-

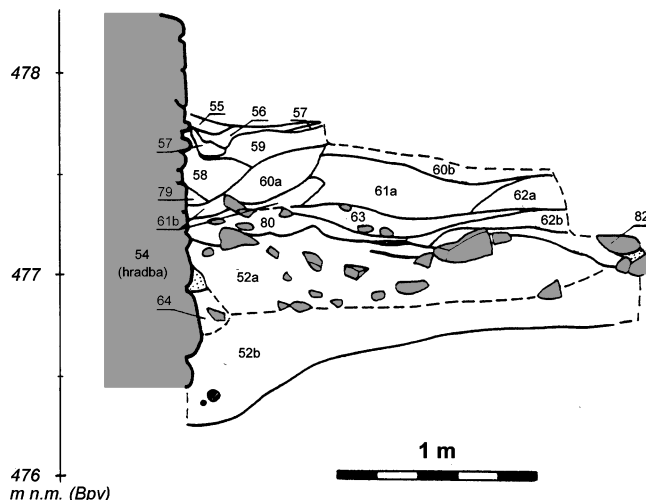
Obr. 14: Tachov, ppč. 379, západní profil sondy II (podle dokumentace E. Kamenické).

klad věže na jižní straně. Věž byla k hradbě ve spodní partii přiložena na spáru, zdíva jsou provázána teprve od výšky 60 cm nad základovou řádkou věže, která – jako obvykle – sestává z volně ložených, maltou nespojených kamenů. Základ věže byl zapuštěn do asi 35 silné vrstvy žlutohnědého písku s proplásky uhlíků a obsahem strusky. V řezu č. 4 vedeném od jihovýchodního nároží věže k východu byl ve vzdálenosti 9 m od líce hradby nalezen výrazný zlom v průběhu podloží, odpovídající hraně eskarpy příkopu. Předpokládaná parkánová zeď nebyla nalezena.

9. Ulice B. Němcové, ppč. 379–80

Předstihový výzkum na staveništi spořitelny na ploše zaniklých tří historických domů západně od Dolní brány byl proveden ve třech etapách v letech 1992–1995 pod vedením E. Kamenické, později K. Nováčka (Nováček 1996a; b). Nadzemně zaniklý úsek hradební zdi jihozápadně od zbořené Dolní (Špitálské) brány byl v délce 15 m odkryt sondou I, plocha od hradby směrem do města byla zkoumána třemi rovnoběžnými sondami II, IV a III, přibližně kolmými na řez I (obr. 12). Pokračování hradby k východu, včetně nejvýchodnější věže vedle brány, bylo dodatečně ověřeno bagrovaným řezem V/93. Konečně v zimě 1995, po vybagrování stavební jámy na pozemku, byla situace hradby a zástavby severně od ní znovu orientačně zaznamenána na východním profilu, takže zaniklý úsek hradebního systému byl dokumentován celkem na sedmi příčných profilech. Kromě hradby byla věnována pozornost jednak hradební uličce s příhradební zástavbou, jednak zaniklým stavbám připojeným k vnějšímu líci hradby.

Pozůstatky hradby byly nalezeny ve velmi porušeném stavu (obr. 13). Hradební zeď byla na přelomu 18. a 19. století začleněna do dispozic klasicistních městských domů (čp. 70, 69 a 68), orientovaných do Judengasse (dnes ul. K. H. Borovského), s nimiž byla někdy krátce před rokem 1932 zbořena. Na západních dvou třetinách uvolněné plochy následně vznikla stavba kina a školy, jejichž mohutné základy s hustou sítí betonových pilot velmi výrazně narušily středověká zdiva. Východní třetina proluky zmizela v 80. letech 20. století pod přeložkou silnice. Podmínky archeologického výzkumu nebyly ideální, časová a finanční tíseň

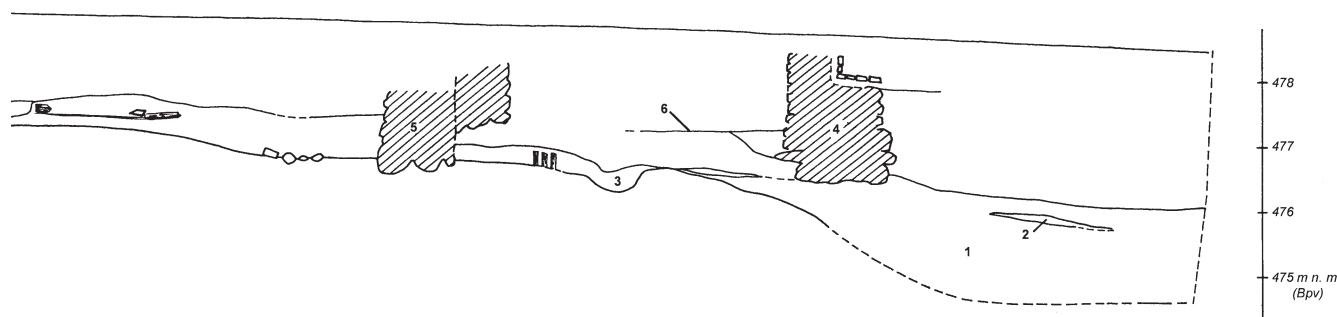
Obr. 15: Tachov, ppč. 379, západní profil sondy IV.

vedla k nadměrnému použití strojové mechanizace při skrývce a velká část pozdně středověkých souvrství byla tímto způsobem odstraněna ještě před zahájením výzkumu.

Hradební zeď budovaná z větších lomových kamenů, spojovaných poměrně málo kvalitní žlutou vápennou maltou, dosahovala v nadzemní partii šířky 145–147 cm, na vnitřní straně byla – pouze v západní části – opatřena 10 cm širokým rozšířeným základem. U vnějšího líce se tloušťka rozšířeného základu pohybovala mezi 10 a 25 cm. Rozšířený základ byl vysoký zpravidla jen 40–50 cm, ve východním profilu výjimečně 80 cm. Základ nebyl zapuštěn do podloží, ale do souvrství tmavých jílovitopísčitých sedimentů s výrazným organickým podílem a s obsahem vivianitu, které vyplňovaly mohutnou depresi v podloží. Její ploché dno spočívalo v hloubce cca 474,60 m (bylo zahlobeno 190 cm oproti úrovni podloží na severní straně a přibližně 390 cm pod současným povrchem) a její šířka přesahovala 7 m. Deprese byla souvisle dokumentována na východním profilu stavební jámy (obr. 16); obdobné hloubky dosahovala však také v celé délce sondy I. Výplň byla bohatá na železářskou strusku a ekofakty, zejména na nezuhebnatělé botanické makrozbytky (trisky, části větví, smrkové šišky) a zvířecí kosti, ojediněle se objevovaly zlomky keramiky a další artefakty (opracovaná dřeva, kostěná brusle).⁵⁾ Vnitřní (severní) líc hradební zdi přesně sledoval severní horní hranu tohoto podélného, tehdy již zaplněného objektu (obr. 16), přičemž základ hradby byl v některých úsecích, snad kvůli drenáži, vystaven na jedné až dvou vrstvách volně loženého kamene.

Ve východní části plochy byla 14,7 m dlouhým, 1,0–2,0 m širokým a až 2,75 m hlubokým bagrovaným řezem V/93 ověřena poloha zaniklé hradební věže. Rýhou byla zachycena její jen 90 cm silná západní zeď (obr. 12), značně upravená v novověku, kdy byla do její střední části prolomena asi 110 cm široká, šikmá špaleta okenního nebo dveřního otvoru. Východo-západně probíhající zeď, zachycená střední částí sondy, z drobnějšího, pečlivě lícovaného lo-

⁵⁾ Z této výplně byl ve východním profilu stavební jámy získán provrtaný jedlový trám, který poskytl dendrochronologické datum 1164 (rok posledního dochovaného letokruhu, bohužel bez možnosti odhadu data smýcení kmene: Kyncl 1996).

Obr. 16: Tachov, ppč. 379, zjednodušený východní profil stavební jámy pro spořitelnu (1995) s výplní rozsáhlého zahlobbeného objektu (říčního ramene? – 1), tmavým akumulacním souvrstvím z doby kolem lokace města (3), městskou hradbou v řezu (4), zdi příhradební zástavby s opěrným pilířem (?) v řezu (5) a nejstarším povrchem hradební uličky (6).

mového kamene spojovaného pevnou vápennou maltou, je pozůstatkem dodatečné uzávěry věže směrem k městu, na vnitřní straně zesílené v novověku plentou na celkovou šířku 175 cm. Vztah mezi západní zdí věže a uzávěrou, která probíhala přesně v linii hradby, nebylo možno určit. S ní souběžná, severněji ležící zeď odpovídá příhradební zástavbě a vymezuje 2,50 m širokou hradební uličku. Základových spar obou zdí nebylo dosaženo ani v hloubce 250 cm a další prohlubování sondy znemožnil silný přítok spodní vody. Prostor hradební uličky mohl být vzhledem k silné betonové podlaze sondován pouze do hloubky 140 cm. Veškeré zjištěné stratifikace v sondě V měly charakter stavebních destrukcí a navážek, obsahujících výlučně recentní a subrecentní nálezový materiál, a dokládaly zánik zobytněné věže v 1. polovině 20. století. Jako zcela recentní se jevila zeď podél severozápadní hrany sondy, jejíž průběh vyznačuje na mapě stabilního katastru hranici mezi parcelami domů čp. 68 a 69 a jež byla zároveň dělicí zdí nádvorní zástavby obou parcel. Interiérem věže probíhal kamenný kanál, vystavěný až po vzniku věže.

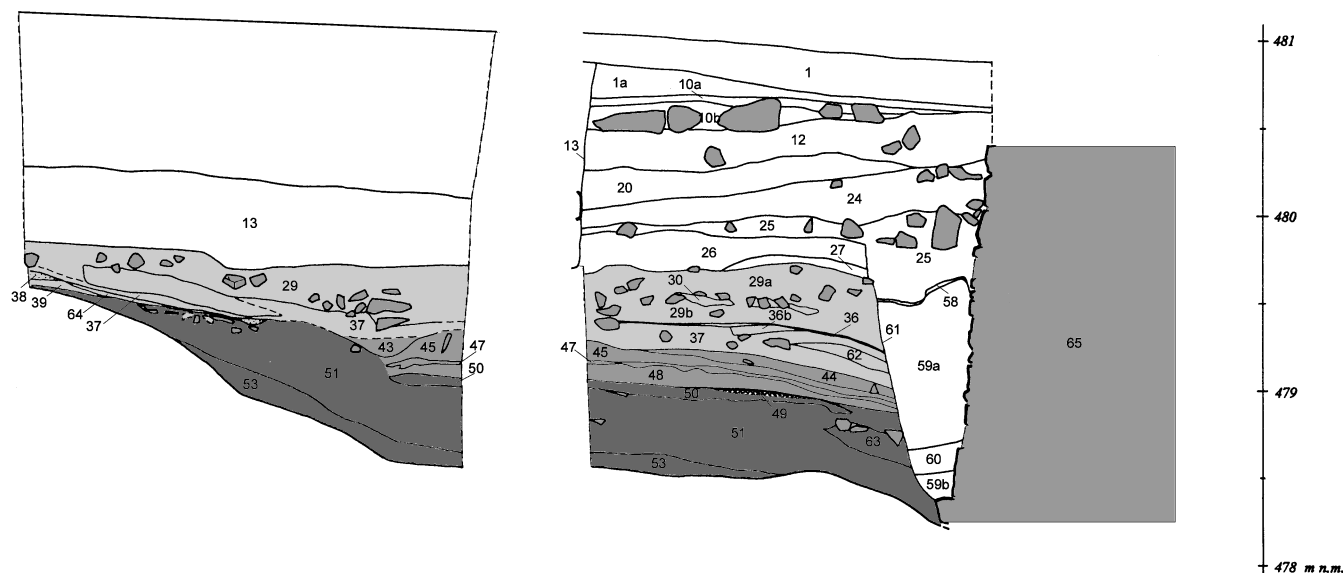
Stavby, které se dodatečně připojily k vnějšímu líci hradby a věže, mohly být prozkoumány jen v nesouvislých torzech. Do kouta mezi hradbu a západní stěnu věže byla vložena zděná stavbička na obdélném půdorysu o stranách cca $4,2 \times 5,7$ m, napojení zdi na hradbu zničila betonová patka základů kina. Stavba figuruje ještě na mapě stabilního katastru, podle nálezů z podlahových úprav v jejím interiéru (vrstva 45) by snad bylo možno datovat její vznik již do 14. století. Prostor podél vnějšího obvodu stavby byl v pruhu o šířce 60 cm vydlážděn většími plochými kameny.

Západně od této stavby v odstupu 2 m se k hradbě připojoval další zděný objekt patrně pozdně středověkého stáří. Úroveň jeho podlahy překrývala souvrství 13.–14. století, přičemž na vedutách a plánech města z 18.–19. století už stavba chybí. Výzkum z ní zachytil 60 cm silnou východní kamennou zeď s rozšířeným základem na vnější straně a dodatečný vnitřní koutový pilíř o rozměrech 100 krát 110 cm. Její západní obvod mohla hypoteticky vymezovat zeď zachycená mezi sondou I a II, která nedobíhala až k hradbě, ale ponechávala zde 75 cm širokou mezeru (vstupní otvor?). Pokud by byly západní i východní zeď součástí jednoho objektu, což bohužel nelze stratigraficky dokázat, pak by delší rozměr interiéru stavby činil cca 7 m. V interiéru byly zachyceny spodní části dvou dřevěných, patrně koželužských kádí – stavbu by tedy bylo možno pokládat za pozdně středověkou nebo raně novověkou koželužskou dílnu.

K vnitřní straně hradební zdi přiléhala hradební ulička, doložená shodně ve všech sondách. Ulička se směrem k východu rozšiřovala: ze 170 cm v západním profilu sondy II až na maximální 4 m ve východním profilu stavební jámy, v blízkosti předpokládaného vyústění uličky vedle Dolní brány do hlavní komunikace. Výzkum neposkytl jednoznačné doklady pevného povrchu uličky, s výjimkou valounové dlažby v západním profilu sondy II, která však spadá podle keramických nálezů až do 15. století (obr. 14, vrstva 12). V úseku uličky prozkoumaném sondou III probíhal jejím středem kamenný kanálek, rámcově datovatelný do pozdního středověku. Severní stranu uličky vymezila zástavba, realizovaná v nevelkém časovém odstupu od vzniku hradby. Její kvalita byla různorodá: zatímco v sondě II se jednalo o 80 cm silnou průčelní zeď domu, zděnou na maltu, zachovanou do výšky 180 cm (obr. 14:II), v sousedních sondách IV a III byl odkryt pouze zbytek (základová řádka) kamenné, písčitém jílem spojované podezdívky o mocnosti 90–110 cm. Ve východním profilu stavební jámy se objevila opět masivní, solidně založená kamenná zeď, silná až 110 cm, navíc dodatečně zesílená 80 cm mocnou plentou či pilířem, připojeným k vnějšímu líci (obr. 16:5).

Z příhradební zástavby byly zachyceny pouze tyto jižní obvodové zdi, zatímco jakékoli další stopy parcelních či vnitřních dělicích zdí chybí. Doklady pevných podlahových úrovní navazujících na severní lince odkrytých úseků zdí a podezdívek umožňují předpokládat v těchto místech interiéry staveb, jaká však byla dispozice a funkce těchto objektů a zda byly komunikačně propojeny s uličkou, plošně omezený výzkum nezjistil. V sondě II reprezentuje podlahu pozdně středověká či raně novověká vrstva 23, v sondě IV byla zaznamenána až pětikrát obnovovaná podlaha z drobných valounů, zalitých průměrně 5 cm silnou vrstvou vápenné malty. Do jedné z mladších fází této podlahy byla zapuštěna dřevěná kruhová obruč – pozůstatek jakési nespécifikované výrobní činnosti. V prozkoumané části interiéru této stavby (cca $7,2 \times 5,8$ m) nebylo současně prokázáno žádné otopné zařízení.

Příhradební zástavba neměla dlouhého trvání; zanikla postupně včetně přilehlého úseku uličky nejpozději do počátku 16. století. Patrně zde spolupůsobil i vliv opakujících se požárů v pozdně středověkém Tachově, jak naznačuje charakter mohutných vyrovnávacích navážek na ploše sond II – IV. Na nejstarších pohledech na město z průběhu 18. století lze v této části vedle Dolní brány rozeznat otevřené prostranství.

Obr. 17: Tachov, ppč. 368, východní profil sondy I, sektor B, šedými rastry odlišeny stratigrafické úseky 1, 2 a 3.

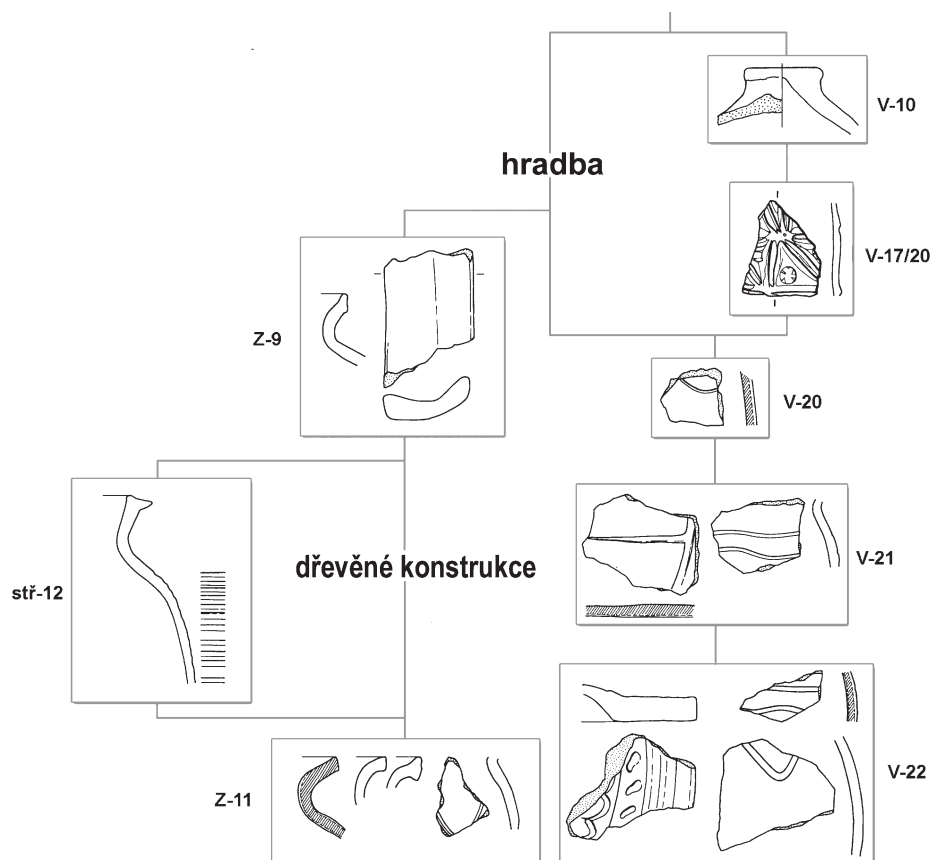
10. Ulice K. H. Borovského, ppč. 368

Parcela č. 368, prozkoumaná v létě 1995 sondou o ploše cca 65,5 m², přiléhá k jižnímu okraji prostranství bývalého Senného trhu (Heumarkt) a protíná zaniklý úsek hradeb (obr. 5; Nováček 1995a; 1996a). Sonda zachytila interiér a severní zeď mlýna, který v 15.–16. století prolomil hradební linii, aby mohl využít náhonu v inundaci Mže. Na vedutách Tachova je objekt mlýna velmi dobře patrný jako mohutná, bíle omítnutá patrová budova s valbovou střechou (obr. 1); byl zbořen po roce 1945. Uvnitř objektu byla odkryta traktová zeď (stratigrafická jednotka – dále SJ, č. 65), probíhající od VJV k ZSZ, přesně v ose předpokládaného průběhu městské hradby. S hradbou ji však nemůžeme ztotožnit. Brání tomu jednak její výrazně menší tloušťka (110 cm oproti standardně zachovávaným 145–150 cm městské zdi), jednak jednoznačné datování její výstavby do období vzniku mlýna, tj. do pokročilého 15.–16. století, opřené o stratigrafickou analýzu a předběžné datování keramických souborů. Prostor jižně od této zdi byl souvisle podsklepen, zatímco severně od ní se dochovalo až 140 cm vysoké zvrstvení z 12. až konce 13. století, ukládající se na silně svažitém okraji spodní terasy Mže. Toto souvrství (obr. 17) lze rozdělit do tří úseků: nejstarší je tvořen „světlými“, málo kontaminovanými svahovinami se šikmým povrchem, do nichž byly zapuštěny sloupové a větší okrouhlé jámy – pozůstatky staveb neurčitelného půdorysu (SJ 57–50, 63). Vrstvy zřejmě vyplňovaly přirozenou depresi, snad spádnicově orientovanou ronovou rýhu. Následující úsek je charakterizován rychlým sledem tenkých navázek, komunikačních vrstev (včetně dvou maltových ploch), ohnišť a dřevěných staveb (SJ 49–42): využití plochy v této etapě bylo mnohem intenzivnější než v předchozím období. Třetí úsek stratigrafické sekvence začíná výraznou planýrkou (styčná plocha mezi vrstvy 45 a 39) a má povahu silnějších navázek s výraznějším organickým obsahem, střídajících se s ušlapanými, vodorovnými komunikačními horizonty, někdy upravenými maltou či náznakem dlažby (SJ 28–30, 36–41, 62, 64, 66). Toto časové a funkční rozčlenění souvrství zřetelně potvrzují i rozdíly mezi keramickými soubory z těchto úseků (viz níže). Zatímco první dvě etapy můžeme spojit

s akumulačními a sídlištními procesy předlokačního období, v průběhu navrstvování nejmladšího úseku souvrství došlo ke vzniku opevnění. Zkoumanou plochu, z níž v této etapě mizí veškeré stopy staveb a je využívána nadále jen jako komunikace, lze minimálně od uložení maltové plochy SJ 36 nepochybně ztotožnit s prostorem hradební uličky o nezjištěné šířce.

5. 2. 2. K otázce provizorní fáze opevnění

Hradba ve zkoumaných úsecích nebyla – s výjimkou úseku mezi 3. a 4. věží – nikde založena do geologického podloží. V severní části města byla její základová spára zapuštěna do přemístěných vrstev – světlých, málo kontaminovaných navázek jílovité nebo písčité konzistence s výraznou klastickou příměsí, v jižní části naopak do tmavých jílovitých sedimentů s velkým množstvím ekofaktů a železářské strusky. Silné souvrství sterilních, klastických uloženin, vzniklých nepochybně záměrným antropogenním přemístěním, do něhož byl založen severní, západní i východní úsek hradeb, interpretovala E. Kamenická jako zplanýrovaný pozůstatek provizorního valového opevnění předcházejícího vzniku kamenných hradeb. Souvrství v některých úsecích nespočívalo přímo na eluvii, ale překrývalo jílovitou vrstvu s obsahem artefaktů 12.–13. století, jejíž interpretace jako sídlištní vrstvy však zatím zůstává problematická. Hypotézu o starší fázi valového opevnění nelze přijmout bez výhrad. V terénní dokumentaci k výzkumům hradebních věží, zejména věže č. 6, se naopak objevují detaily, které této představě odporují. Po sestavení dílčích profilů sond č. 2, 6 a 1 vně a uvnitř věže 6 do jednoho souvislého východozápadního řezu (obr. 7) je zřejmé, že povrch souvrství nemá podobu valu, jehož temeno by probíhalo v ose tohoto směru, a velmi pravděpodobně tuto podobu neměl ani v minulosti. Souvrství je nejsilnější v sondě 1, tj. v nejvýše položené části svahu, a odtud jeho povrch silně, pravidelně klesal k jihu a zejména k západu, takže v sondě 2 činila tloušťka vrstvy pouze 28 cm, přičemž z jejího povrchu byl zřejmě zahlubován základový vkop pro věž, a mocnost vrstvy se tak zřejmě od středověku nezměnila. K tomu přistupují jednak sporadické nálezy keramiky přelomu 13. a 14. století z těch-

Obr. 18: Tachov, ppč. 379, zjednodušený spodní úsek stratigrafického diagramu sondy I s výběrem signifikantních keramických zlomků z jednotlivých vrstev.

to navážek (sonda 4), jednak fakt, že svrchní vrstva této navážky překrývala rozšířený základ zidky v interiéru věže, která byla podle autorky výzkumu s věží provázána a plnila snad funkci její částečné uzávěry. Proti zatím nedostatečně podložené představě staršího, provizorního opevnění lze tedy postavit domněnku o úpravě terénu těsně před a během výstavby hradeb sterilní zeminou, získanou nejspíše při hloubení příkopu.

Na jižní straně města nebyla podobná úprava zjištěna, což vyplývá ze zcela odlišných základových poměrů na rozhraní spodní terasy a polozaplněné, močálovité nivy Mže, která nepochybně plnila funkci přirozené fortifikace jak v předlokačním období, tak i po vzniku města. Bylo již výše řečeno, že průběh hradby přesně kopíruje horní hranu povlovně svažité deprese, kterou lze pokládat s velkou pravděpodobností za zaniklé říční rameno a která byla v době výstavby hradeb zaplněna skoro 2 m silnou vrstvou aluviálních sedimentů. Tři mohutné dřevěné kůly, zapuštěné do výplně této inundační sníženiny, umístěné v pravidelných odstupech 2 a bezmála 3 m skoro rovnoběžně s vnějším lícem hradební zdi, patrně souvisejí spíše s výstavbou hradby (lešení) než s provizorní fortifikací. Jednoznačné identifikaci však brání nedostatečná dokumentace jejich stratigrafické pozice.

5. 2. 3. Vznik městského opevnění z pohledu archeologie

Tachovský hradební systém je v současnosti bezpochyby jednou z archeologicky nejdůkladněji prozkoumaných městských fortifikací u nás. Jeho stratigrafická pozice – a tedy i relativní chronologie – byla v letech 1978–2002 dokumentována na cca 30 příčných řezech po celém obvodu.

Přesto se na nejistou půdu dostáváme při pokusu o absolutní datování vzniku hradeb. Počet archeologických dokumentačních bodů, které poskytují v tomto ohledu relevantní informaci, se redukuje na dva: především je možno využít výsledků plošného výzkumu na ppč. 379–80 a dále přihlédnout k odkryvu na ppč. 368, kde však byla městská zeď – jak bylo vysvětleno výše – doložena jen nepřímo a její stratigrafická souvislost se zkoumaným souvrstvím je hypotetická.

I v těchto dvou případech jsou možnosti datování výrazně omezeny dvěma okolnostmi. Keramické kolečky z příslušných horizontů na ppč. 379–80 a 368 jsou poměrně malé, většinou pod hranicí statistické hodnotitelnosti, a jejich rozbor tedy musí upřednostnit kvalitativní hlediska před kvantitativními, se všemi riziky z toho vyplývajících. Z ppč. 379–80 jsou ve vztahu k hradbě hodnotitelné pouze keramické soubory ze sond I a IV

(obr. 18, 19); sonda III zachytila neporušená souvrství pouze ve vztahu ke zdi hradební uličky, uloženiny v sondách II a V byly pak extrémně chudé na keramické nálezy. Druhý problém spočívá v minimálních znalostech o regionálním vývoji keramiky ve 12.–14. století. Na naší ani bavorské straně Českého lesa zatím nebyly publikovány spolehlivé analýzy stratifikovaných souborů středověké keramiky, s nimiž by bylo možno naše nálezové kolečky srovnávat.

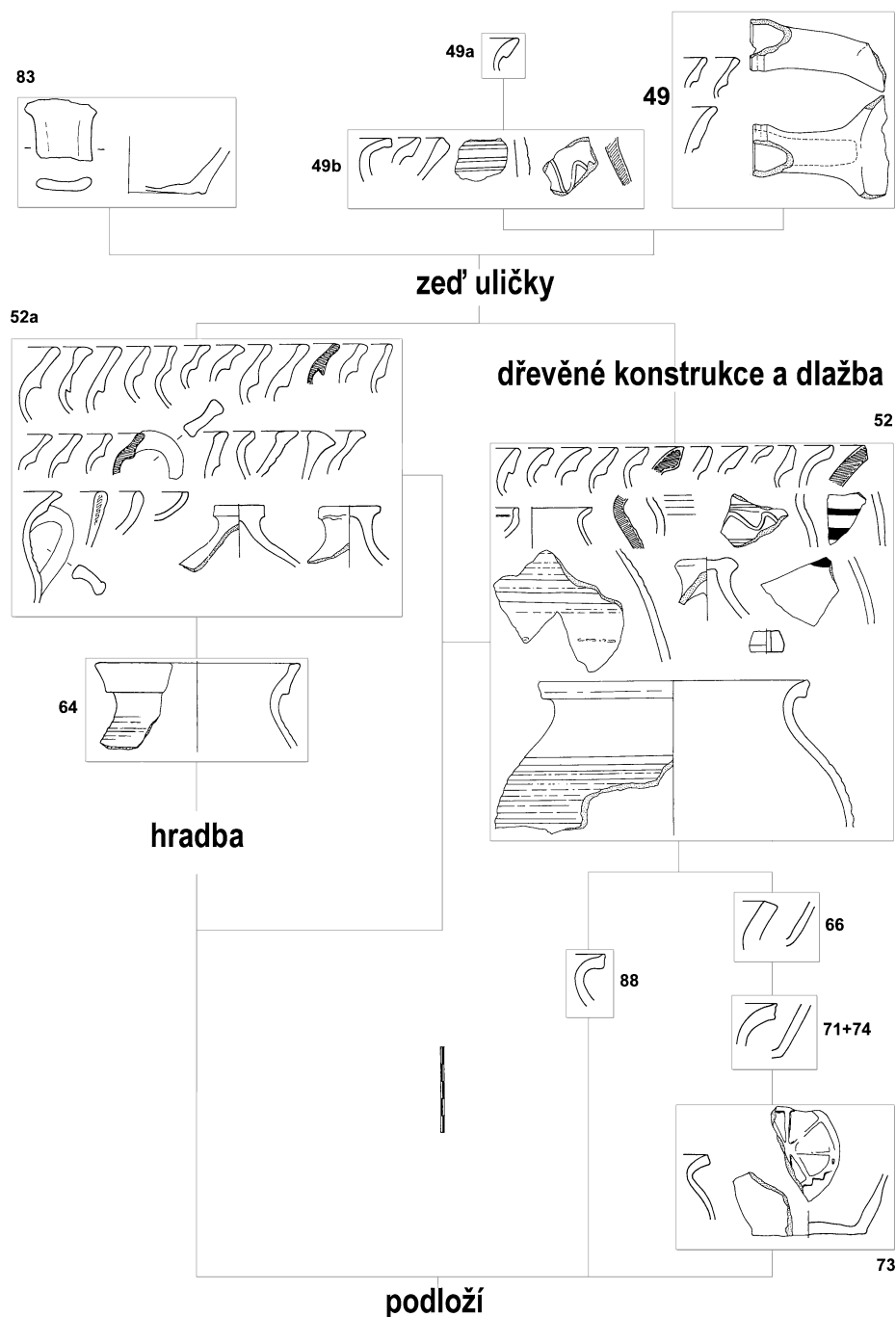
Stratigrafický diagram sondy I na parcele č. 379 umožňuje rozlišit tři následné časové úseky (obr. 18). Nejstarší představují vrstvy vyplňující zmíněnou rozměrnou, východozápadně orientovanou depresi (zaniklé říční rameno?). Druhý úsek je tvořen sedimenty z doby po vzniku dřevěných konstrukcí zapuštěných do zaplněné deprese a před vznikem hradby, třetí horizont následuje po výstavbě opevnění. V sondě IV je sled stratigrafických úseků mírně odlišný. Za nejstarší – předlokační – situace je možno pokládat výplň rozměrné nepravidelné jámy ve střední části sondy (vrstvy 75–71, 66), vrstvu 88 a spodní část tmavého souvrství 52 (52b, rozlišitelná však pouze u severního líce hradby). Významnou indicii pro stratigrafické zařazení hradby poskytuje detail na západním profilu sondy IV (obr. 15) v podobě vyhrzezlé malty na povrchu vrstvy 64, která tvoří klín mezi vrstvami 52b a 52a, přičemž poslední z nich tak již přiléhá k líci hradební zdi. Vybudování hradby tedy proběhlo před uložením vrstvy 52a. Po vzniku hradby byla plocha severně od ní rozdělena soustavou dřevěných plotů a komunikačních (dlážděných) ploch, zapuštěných do vrstvy 52 (Nováček 1996a). Jižní úsek plotu 85 probíhal rovnoběžně s hradbou i s podezdívkou SJ 82, která však vznikla až následně, po likvidaci plotu – plot tak zřejmě dokládá nej-

starší etapu existence hradební uličky.

Keramika z nálezových kolekcí předcházejících vzniku hradby je po stránce technologické poměrně různorodá, málo standardního vzhledu, vyznačuje se makroskopickou příměsí křemičitého písku, v menší míře i drobných slídnatých částic, a oxidačním výpalem do šedo-hnědých a červenohnědých odstínů. Z tvarů nádob jsou doloženy pouze bezuché hrnce (až z 2. stratigrafického úseku sondy 1, stratigraficky bezprostředně před vznikem hradby, pochází zlomek prožlabeného páskového ucha) a výrazně zdobené poklice s širokým plochým okrajem. Okraje hrnců jsou buď jednoduše profilované – hraněné, nebo mají náznak protažení jedné, popřípadě obou hran, výjimečně se objevuje náznak zdurělého okraje (obr. 18, stř. sektor, vrstva 12). Povrch nádob byl poměrně často pokrýván výzdobou v podobě rytých šroubovic nebo jednoduchých vlnic, poklice s plochým okrajem byly intenzivně zdobeny girlandovou vlnicí a vřepy. Na podstavách nádob zjišťujeme hrnčírské značky v podobě kol s paprsky, obvykle zabírající celou plochu podstavy.

Keramické kolekce z horizontů po vzniku hradby, tedy zejména z vrstev 64 a 52a v sondě IV (obr. 19) mají na první pohled odlišný charakter, což lze vysvětlit buď výraznějším časovým hiátem v navrstvování nebo rychlou proměnou tachovské keramické produkce v polokačnické období. Vyznačují se absolutní převahou tvrdě vypálené keramiky jednotného vzhledu, vyrobené z materiálu s častou příměsí jemné slídy, případně drobného křemičitého písku. Jemně drsný až jemný povrch nese časté stopy tváření a obtáčení, na dnech je patrná podsýpka s jedinou výjimkou (stopa odříznutí strunou na jinak zcela standardním zlomku). Výpal probíhal v převládající redukční atmosféře, vnější povrch získal stejnoměrný, tmavě šedý, modrošedý až smolnatě černý odstín, vnitřní povrch bývá o tón světlejší. Odlišné zbarvení jádra střepu se vyskytuje ojediněle.

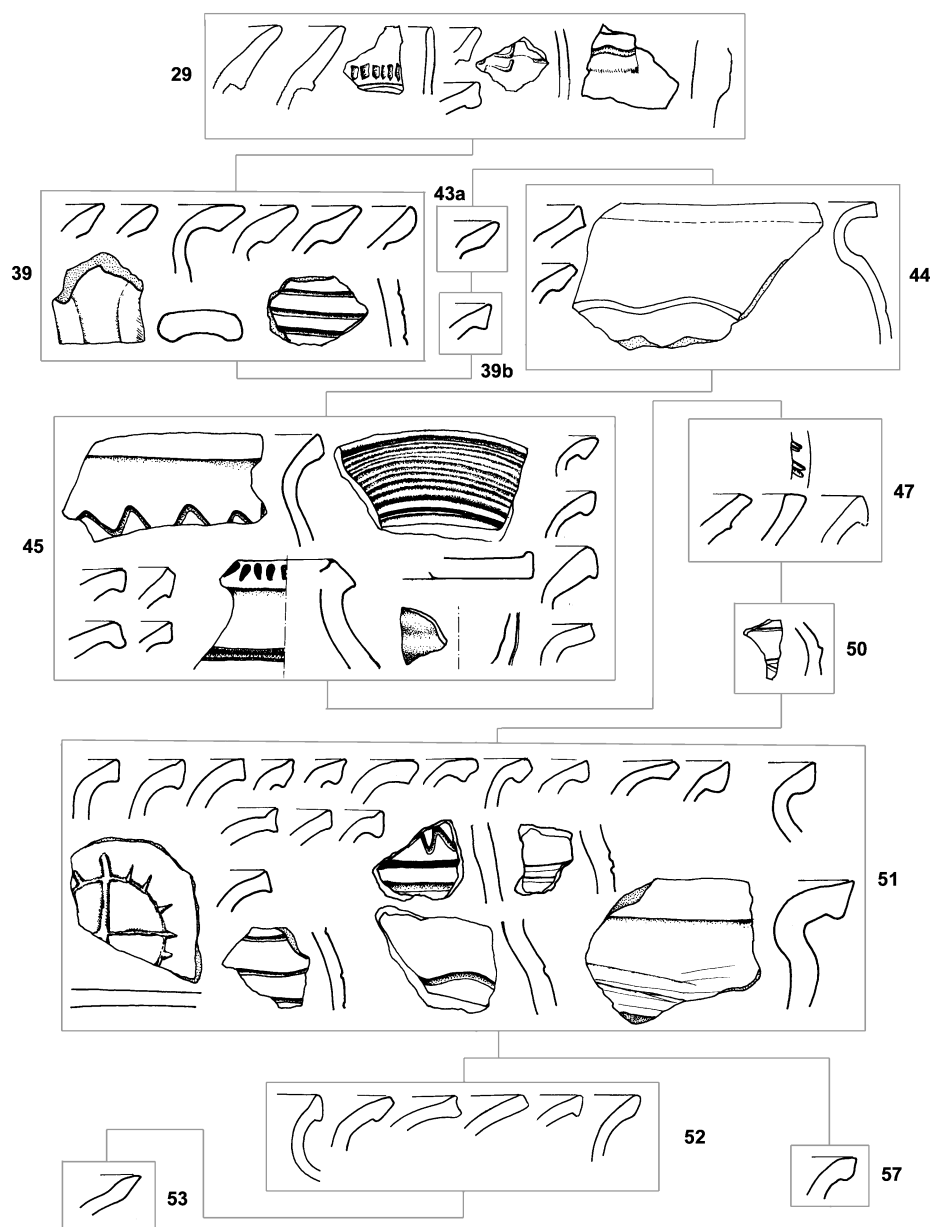
Tvarovou náplň reprezentuje hrnec s poměrně širokou, nízkou posazenou výdutí (nejčastěji těsně nad polovinou výšky), případně i lehce prohnutou spodní částí těla. Převládají stále ještě bezuché exempláře, jen ve dvou případech z vrstvy 52a se vyskytl hrnec s mělce prožlabeným páskovým

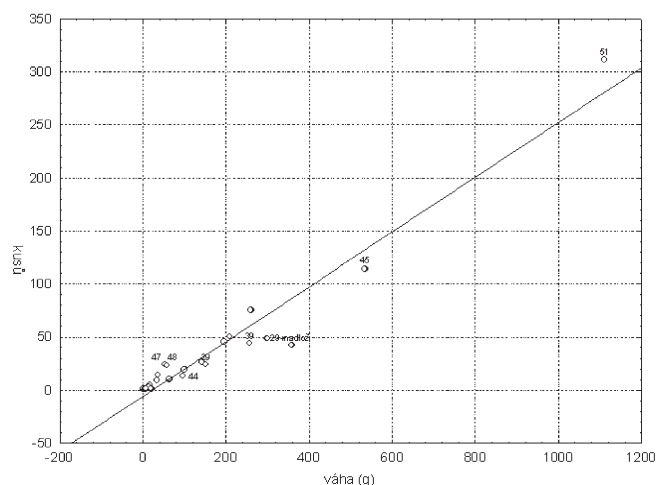
Obr. 19: Tachov, ppč. 379, zjednodušený spodní úsek stratigrafického diagramu sondy IV s výběrem signifikantních keramických zlomků z jednotlivých vrstev.

uchem, nasazeným na okraji nebo těsně pod ním. Profilace okrajů jsou velmi uniformní: až na několik výjimek se jedná o středně vysoká okruží s konkávní, vnitřní plochou a s prožlabenou vnější partií. Dalším naprosto charakteristickým znakem této keramické skupiny je souvislé pokrytí horní části nádoby nevýraznou vývalkovou šroubovicí.

Kromě hrnců jsou doloženy poklice s hraněnými knoflíky, reprezentující zřejmě už obvyklý typ se zvonovitou profilací, dále kahany, mýsy a pravděpodobně nádobkové kachle. V materiálu z plochy, kde nebylo možno souvrství 52 detailně rozčlenit na jednotlivé vrstvy a jehož přesný vztah k hradbě tedy není určitelný, se navíc objevují zlomky bílé, tvrdě vypálené, snad již vytáčené keramiky s červeným malováním a zlomek tenkostěnné, vytáčené miniaturní ná-

Obr. 20: Tachov, ppč. 368, zjednodušený spodní úsek stratigrafického diagramu sondy I, sektoru B, s výběrem signifikantních keramických zlomků z jednotlivých vrstev.

Obr. 21: Tachov, ppč. 368, graf fragmentarizace keramiky v souborech 12.-14. století (číslem označeny pouze ty soubory ze sektoru B, které se výrazněji vzdalují od lineárního trendu fragmentarizace).

dobky z plaveného, křídově bíle vypáleného materiálu (tzv. Pfeifenton). Těmto nálezům stratigraficky odpovídá výjimečný střepek z rozhraní vrstev 17 a 20 ve východní části sondy I (obr. 18). Střepek pocházející snad z poháru vytáčeného na rychle rotujícím kruhu má tmavě hnědošedou barvu, velmi tvrdý výpal, dosahující povrchového slinutí, a nese část plastické geometrické výzdoby, vřezávané do povrchu před vypálením. Všechny tyto solitery lze označit za importy, určení jejich provenience však zatím brání nedostatek srovnávacího materiálu. U světlé, červeně malované keramiky i u miniaturní nádobky lze s velkou pravděpodobností vyloučit původ ve východním Bavorsku, tamní obdobné nálezy jsou vesměs pokládány za importy z rýnsko-dolnomohanské oblasti (Losert 1993, 35–37).

Rozbor keramiky z nejstarších situací na ppč. 368 tuto základní charakteristiku tachovské vrcholně středověké keramiky jen potvrzuje a doplňuje o další detaily, zejména co se týče předlokačního období. Nálezy ze sektoru B zkoumané plochy dokumentují plynulou sekvenci keramiky od 12. do 14. století, nízká četnost většiny souborů však bohužel dosti omezuje možnosti jejich analýzy. Bylo nutno rezignovat na měření heterogenity, které je jedním z předpokladů spolehlivého rozlišení autochtonní a přemístěné (rezidu-

ální) složky v keramických souborech (Nováček 2003), neboť minimální množství 40 jedinců překračovalo pouze 6 z posuzovaných 24 kolekcí. Orientační informaci poskytuje alespoň určení fragmentarizace keramiky pomocí výpočtu průměrné váhy zlomku v souborech: konstatujeme zde poměrně nápadné rozdíly (obr. 21). Z nejstarších uloženin (SJ 53, 52, 63 a 50) pochází spíše ojedinělé keramické zlomky, kromě vrstvy 51, která naopak poskytla vůbec nejpočetnější soubor (311 zlomků). Vzhledem k výjimečně velké kubatuře vrstvy však byla hustota keramických nálezů v ní spíše průměrná. Soubory z těchto vrstev mají nejnížší průměrnou váhu střepek. Tatáž charakteristika – nízký absolutní počet, průměrná nebo nízká intenzita výskytu a nízká váha střepek – platí i pro spodní vrstvy (č. 48, 47, 46) následujícího stratigrafického úseku, který, jak bylo řečeno, je charakterizován rychlým sledem tenkých vrstev a zahloubených objektů – relikvů dřevěných konstrukcí. Od vrstvy 45 výše se překvapivě objevují pouze soubory s velkou ne-

bo průměrnou váhou střepů, a to i v následujícím, 3. stratigrafickém úseku. Dva nejpočetnější soubory – z vrstvy 39 (44 zlomků) a zejména 45 (115 zlomků) – navíc pocházejí z vrstev s poměrně nízkou kubaturou, a tedy s vysokou intenzitou výskytu keramiky. Příčinu těchto rozdílů musíme jistě hledat v odlišných postdepozicičních procesech, kterými keramické soubory prošly, případně i v postupném vývoji technologických vlastností keramiky (zvyšování mechanické odolnosti zlomků). Z čistě chronologického hlediska budou pravděpodobně keramické soubory z uloženin 45, 44 a 39 více homogenní, vhodnější pro datování než soubory z vrstev 51, 52 a též 29, u nichž máme podezření na složitější postdepoziciční proces a vyšší míru reziduality. Na složitější vznik nejstarších keramických souborů na ppč. 368 ukazují i další nálezy ze souvrství 1. úseku, zejména hojná (přemístěná) železářská struska, ale též např. pozdně paleolitická či mezolitická štipaná industrie.

Keramika z 1. stratigrafického úseku (viz výše; obr. 17; obr. 20, vrstvy 57, 53, 52, 51, 50) je technologicky poměrně pestrá (6 keramických tříd), tvarově však uniformní – zaznamenáváme pouze zlomky bezuchých hrnců (obr. 20). Okraje hrnců jsou jednoduše profilované hraněné, vzhůru či dolů protažené, ale objevují se již také nízká okružní s konvexní vnitřní stěnou a okraje tzv. římsovitě. Výzdobu charakterizují rýhy, jednoduché vlnice a velké hrncířské značky na podstavách nádob.

Na počátku 2. úseku se tvarové spektrum rozšiřuje o drobnou kónickou misku (vrstva 47) a v následujícím souboru z vrstvy 45 je zachycen, stejně jako na parcele ppč. 379, impakt keramických tvarů, které doposud nebyly, ale ani později nejsou v lokálním výrobním repertoáru zastoupeny – kónická poklice se širokým plochým okrajem, zdobená hustou rytou šroubovicí, a vřipy či miniaturní nádobka z načervenalého, jemně plaveného a tvrdě vypáleného materiálu, s vnější opaknit glazurou šedomodrého odstínu. Ostatní keramika zůstává po technologické stránce rozmanitá, v profilacích okrajů přibývá okružní, výjimečně se objevil derivát zduřelého okraje (vrstva 45); nastupuje proces celkové redukce výzdoby.

Radikální proměna keramiky nastává současně s počátkem 3. stratigrafického úseku, který pokládáme již za

Obr. 22: Výběr z chebských keramických souborů 13. – 14. století: 1 - Dominikánská ul., výplň odpadní jímky (podle Šebesta 2002), 2 – minoritský klášter, výplň sklepa – před rokem 1247 (podle Šebesta 1989, obr. 4), 3 – Provaznická ul. čp. 440, výplň dřevěné kádě – po roce 1332 (podle Šebesta 2003).

projev terénních úprav souvisejících se vznikem města a městského opevnění. Tyto změny se odrážejí v keramickém souboru z vrstvy 39. Po technologické stránce zde poprvé převládla keramická třída 106 – tvrdě vypálená keramika hnědošedé až černošedé barvy se sporadickou příměsí submikroskopických slídnatých a písčitých částic, okraje hrnců jsou utvářeny do podoby masivních okružní s konvexní či lehce konkávní vnitřní stěnou, objevuje se páskové ucho. Kolekce má velice blízko ke keramice ze souvrství 52 v sondě IV na parcele č. 379. Soubor z nejvyšších partií popisovaného souvrství, z vrstev 29a a 29b, je málo výrazný i spolehlivý (viz výše), ale zahrnuje vesměs zcela odlišnou keramiku tvrdého, redukčně – oxidačního výpalu s vysokými štíhlými okružními a radýlkovou výzdobou, která se podobá nejmladším úsekům keramické sekvence v sondě IV na ppč. 379 (od vrstvy 49 výše).

Při pokusu o srovnání nastíněného vývoje tachovské keramiky s časově i prostorově relevantními keramickými

okruhy je pravděpodobně nutno začít u keramického okruhu chebského. Ten je poznáván, spíše extenzivně než intenzivně, díky četným výzkumům v chebském městském jádře od roku 1962, v poslední době také s využitím dendrochronologického datování (*Hejna 1967; 1971; Šebesta 2002; 2003*). O ústředním postavení Chebu při studiu středověké keramiky v česko – německém příhraničním regionu, ale také o stagnujícím stavu tohoto studia výmluvně vypovídá skutečnost, že chronologie chebské keramiky v té podobě, v jaké ji nastínil A. Hejna (*1967*), je dodnes uznávaným východiskem pro datování hornofalcké a franské keramiky 12.–13. století (srov. *Losert 1993*). Chronologické závěry Hejnovy ovšem dnešní kritice neobstojí, neboť jsou opřeny o některé mylné nebo neověřitelné stratigrafické předpoklady. Nově získané keramické soubory, jejichž datování je konfrontováno se spolehlivými stavebně historickými či dendrochronologickými daty, byly ovšem zatím publikovány jen předběžně, v úzkém výběru, a vytvoření spolehlivé chronologie chebského keramického okruhu tak zůstává naléhavým úkolem pro budoucí výzkum. V souvislosti s tachovskou keramikou lze alespoň předběžně charakterizovat tři již částečně zpřístupněné keramické soubory. První (obr. 22:2) byl získán při výzkumu sklepa se vstupní šíjí pod chórem minoritského kostela, přičemž zánik sklepa je podle vývoje architektury a historických dat poměrně spolehlivě datován termínem ante quem 1247 (*Šebesta 1989*, obr. 4). Druhý soubor pochází z odpadní jímky v Dominikánské ul., do jejíž výplně byl zapuštěn trám hatě z kmene skáceného v roce 1245 (obr. 22:1; *Šebesta 2002*). Dobu uložení trámu do náleзовé situace a časový odstup vzniku hatě od zaplnění jímky samozřejmě nelze určit. Nicméně oba tyto soubory mají natolik shodné rysy, že je reálné jejich společné datování do doby kolem, resp. krátce před polovinu 13. století. Třetí soubor je výrazně mladší, byl vyzvednut z kádě ze smrkového dřeva v Provaznické ul. čp. 440 (obr. 22:3). Kádě respektovala svým umístěním parcelní zeď na pilotách datovaných dendrochronologicky do roku 1332 a materiál z její výplně spadá s velkou pravděpodobností do 2. poloviny 14. stol. (*Šebesta 2003*).

Základní tvarový rejstřík prvních dvou souborů je velmi pestrý – jsou zastoupeny bezúché hrnce, konvice s výlevkou a třmenovým uchem, půlkulovité a kónické misky se zaobleným okrajem, kónické poklice se širokým plochým okrajem a miniaturní nádobky z křídově bílé, jemně plavené hlíny (pfeifenton). Nádobky jsou zdobeny poměrně střidmě, nejčastěji rytou šroubovicí, méně často vlnicí, plastikou lištou a přesekávanou lištou. Podstavy jsou běžně opatřovány hrncířskými značkami (různé formy čtvrcených a paprscitých kruhů), zabírajícími obvykle cca polovinu až tři čtvrtiny plochy. Okraje nádob jsou profilovány nejčastěji do podoby nízkých okrajů či tzv. římsovitých okrajů s konvexní či mírně konkávní vnitřní stěnou.

Soubor z parcely v Provaznické ul. v Chebu obsahuje hrnce s uchem, džbány, kónické misky s vodorovně vytaženým okrajem a kahany. Ústí jsou nejčastěji formována do podoby vysokých límcovitých okrajů s konkávní vnitřní stěnou. Ucha nádob bývají nejčastěji nasazována pod okraj. Mezi výzdobnými motivy dominuje rytá a vývalková šroubovice v širokých pásech v podhrdlí, ojediněle bylo zaznamenáno radýlko. Značky na dnech se v souboru již nevyskytují.

Hledáme-li úsek tachovské keramické sekvence, který by se nejvíce přibližoval chebské keramice poloviny 13. století, pak této podmínce nejlépe vyhovuje soubor ze souvrství 52 v sondě IV na ppč. 379 a keramika 2. a počátku 3. stratigrafického úseku na ppč. 368. Výrazná podobnost se projevuje v základním tvarovém spektru, které se rozšiřuje jak v Chebu, tak v Tachově o nové typy nádob a importy, ale i v profilacích ústí a ve výzdobě. Objevují se samozřejmě i rozdíly (např. absence konvic v Tachově a naopak absence výrazně zdobených poklic v Chebu), které mohou být zčásti podmíněny chronologicky (viz níže). Chebský soubor keramiky 14. století z Provaznické ul. pak má svou dobu v nejmladších souborech z Tachova, vzniklých již jednoznačně v době pokročilé existence městského opevnění (soubor z vrstvy 49, zčásti snad i 52a? v sondě IV na ppč. 379, soubor 29 na ppč. 368).

Na bavorské straně Českého lesa byla učiněna již řada pokusů o rozbor středověké keramiky, chronologická hypotéza však byla ve všech případech založena pouze na kvalitativním a typologickém rozboru (*Dannheimer 1973; Endres-Loers 1981; Hauser 1984; Losert 1993*), a to i v případě, že studovaným materiálem nebyla keramika ze starších výzkumů a muzejních sbírek, ale soubory získané moderním stratifikovaným výzkumem (*Wintergerst 1999*). Stratifikovaných, v úplnosti publikovaných keramických souborů je zatím z území východního Bavorska k dispozici jen velmi málo (např. *Endres-Fischer 1982; Engelhardt-Pleyer 1986; Fischer-Koch 1988*). V průběhu 13. století dochází na celém území k přechodu od obtáčené, silnostěnné a makroskopicky ostřené keramiky k produkci zboží na rychle rotujícím kruhu. Regionální rozdíly v morfologii a rozkolicnosti v datování keramiky v tomto období jsou však značné a v současné době nelze východobavorskou keramiku jako celek porovnat s tachovským keramickým okruhem. Předběžně se zdá, že tachovská keramika má řadu obdob v keramice hornofrancké, zatímco s keramikou ovlivněnou podunajským prostředím má společné jen základní vývojové a morfologické rysy. Např. soubor nádob vyzdvižený ze zahloubeného objektu v Altenstadtu u Chamu a datovaný na základě typologického odhadu do doby kolem roku 1200, má velmi standardní vzhled – obtáčené, tvrdé pálené bezúché hrnce kulovitého a vejčitého tvaru, pokryté z velké části rytou či vývalkovou šroubovicí, občas doplněnou vlnicí (*Fischer-Koch 1988*, Abb. 3-5). Potud nalézáme shodné značky s tachovskými hrnci z lokačního období (např. ppč. 379, vrstva 52). Na podstavách nádob z Altenstadtu se však objevují výlučně malé značky (čtvrcený kruh či rovnoramenný křížek), profilace ústí jsou ve srovnání s tachovskými výrazně rozmanitější a soubor navíc doplňuje plochá poklice s dutou válcovitou rukojetí, která se – jako typický podunajský prvek – nevyskytuje ani v Tachově, ani v Chebu, ani na celém území Frank (*Hejna 1971*, 529; *Hauser 1984*, 65; *Losert 1993*, 71). Tyto odlišnosti potvrzuje i zatím ve výběru publikovaná keramika 13.–1. pol. 15. století z Deggen-dorfu (*Mittermeier 1990*, Abb. 83) nebo keramika 2. poloviny 12.–počátku 13. století z parcely Lederergasse 1 v Regensburgu (*Wintergerst 1999*, Taf. 98–110). V hornofrancké keramice dochází – v souvislosti s přechodem k výrobě na rychle rotujícím kruhu – během 1. poloviny 13. století k tvarovým změnám hrnců: kulovité tvary s jednoduchými, hráněnými profilacemi okrajů a s širokým pásem šroubo-

Obr. 23: Tachov, věž č. 1, pohled od severozápadu, z prostoru zasypaného městského příkopu. Původní stav věže po dílčí rekonstrukci, s dodatečným okénkem v hlavním průčelí. Vlevo rekonstruovaná kurtina městského opevnění, vpravo zeď, která přepažovala dnes zaniklý příkop oddělující hrad – zámek (vpravo v pozadí) od města (snímek z roku 1996, V. Razím).

vice, pokrývajícím větší část výdutě, jsou nahrazovány vyššími, spíše vejčitými tvary s úzkými lištovitými okraji s profilací (odpovídají tachovským římsovitým okrajům a nízkým okružím), výzdoba šroubovic už nepřesahuje na spodní část výdutě (Hauser 1984, 97–98). Některé keramické soubory – např. nález z východního hradu Waldstein ve Sparnecker Forst (11.–pol. 13. stol.; Losert 1993, 201–211) – mají velmi blízko k chebskému a zčásti i tachovskému keramickému okruhu, a to jak technologickými vlastnostmi (mj. výrazný podíl stříbřitě slídnatě příměsí), tak i morfologickými detaily – např. přítomností bohatě zdobených poklic s širokým plochým okrajem či zastoupením širokých hrnčířských značek na podstavách hrnců.

Můžeme tedy uzavřít, že v předlokační tachovské keramice se objevují již od nejstarších souborů tvarové prvky, jejichž původ nelze odvodit z výrobních tradic českého vnitrozemí (zdobené poklice s plochým okrajem – obr. 18, vrstva 22). Keramiku z nejstarších předlokačních souvrství na ppč. 379 a 368 lze rámcově, na základě provedeného srovnání, datovat do 2. poloviny 12.–1. poloviny 13. století. Podíl „zahraničních“ prvků – ať se jedná o tvarové inovace nebo přímé importy – postupně narůstá a maximálního podílu dosahuje v souborech, které vznikly v těsně předlokační nebo raně lokační době (souvrství 52 v sondě IV na ppč. 379, vrstvy 45, 44 a 39 na ppč. 368). Keramické soubory z těchto horizontů mají – jak jsme ukázali – blízko k chebským a potažmo i hornofranckým keramickým okruhům z doby před polovinou 13. století.

I když ani v jednom případě nejsme schopni nesporně potvrdit přímou souvislost těchto vrstev s městskou hradbou,

nepřímé stratigrafické indicie svědčí pro vznik fortifikace v nevelkém časovém odstupu od počátků městského osídlení. Planýrka, která předcházela uložení vrstvy 39 na ppč. 368, znamenala energickou a definitivní likvidaci starší dřevěné zástavby a plošné vodorovné vyrovnání pásu na rozhraní terasy a nivy Mže, což lze velmi pravděpodobně pokládat za první krok k výstavbě městského opevnění. Na ppč. 379 překrývala základ hradby nejvyšší vrstva jednolitého odpadního sedimentu 52, který dokládá poměrně rychlý nárůst terénu bez výrazných změn ve využití plochy v době blízké založení města. Po vybudování hradby došlo na ploše severně od ní k parcelaci a úpravě komunikačních ploch, včetně vyměření hradební uličky. I když se mezi keramikou z nerozlišeného souvrství 52 a z vrstvy 52a projevuje určitý typologický rozdíl (viz výše), zmíněné indicie kontinuity v navrstvování nenasvědčují tomu, že by tento rozdíl byl způsoben časovou prodlevou. V každém případě lze keramiku z vrstvy 52a datovat nejspíše ještě do 2. poloviny 13. století. Keramika z mladších úrovní – zejména z komunikačních vrstev v ploše hradební uličky a z podlah přilehlých domů (ppč. 379, sonda IV, vrstvy 49 a 83; ppč. 368, vrstva 29) je podle obecných chronologických kritérií i podle chebských analogií datovatelná do prvních dvou třetin 14. století.

5. 3. Stavebně historický průzkum městského opevnění

5. 3. 1. Rozbor stavby Hradební kurtiny a věže

V rozsahu nadzemního zdiva se dochovalo značné množství kurtin (obr. 5), jen některé z nich jsou však hodnotné

Obr. 24: Tachov, věž č. 1, pohled z městské strany. Původní stav věže po dílčí rekonstrukci (snímek z roku 1987, V. Razím).

Obr. 25: Tachov, detail vztahu věže č. 1 (vpravo) ke zdi, která přepažovala dnes zasypaný příkop mezi městem a hradem (vlevo). Věž od zdi odděluje svíslá spára, teprve v horní části je zdivo provázáno, nejspíše druhotně (snímek z roku 2004, V. Razím).

z hlediska studia stavební podoby a vývoje opevnění. Část kurtin je totiž snížena na úroveň terasních zdí a velmi výrazně přezděna (mezi věžemi č. 8 a 9, po stranách č. 12 a 22), jiné jsou v pozdější zástavbě zakomponovány a omítnuty do té míry, že kromě tloušťky zdiva dnes nelze získat jiné informace (mezi č. 25 a 26, po obou stranách zaniklé Říšské brány), jedna kurtina je vystavěna zcela znovu později (mezi č. 1 a hradem) a jedna v nedávné době (mezi č. 1 a 2). Vypovídací hodnota zbylých kurtin je nejednotná, a to zejména v důsledku poškození zásahy přílehlou zástavbou, opravami a rekonstrukcemi z minulých desetiletí, kdy byly některé autentické detaily také zničeny či zkomoleny, a v důsledku dlouhodobě zanedbané údržby. Přesto je vypovídací schopnost kurtin relativně velmi vysoká a umožňu-

je souhrnnou představu o jejich středověké podobě. Svědectví nadzemního zdiva pak významně obohacují poznatky o způsobu založení, získané při archeologických výzkumech.

Všechny dochované věže jsou ve zdivu provázány s kurtinami, a byly tedy stavěny současně. Tuto skutečnost můžeme sledovat jak u věží, které se zachovaly pouze v nízkém zbytku (č. 2, 8, 19, 22), v nevelkém fragmentu (č. 14) a ve značném či úplném stavu (č. 1, 3, 4, 6, 9, 15, 17, 18, 23, 24, 25, 26), tak také v místech, kde lze pozorovat pouze stopy po odbouraném zdivu zaniklých věží.⁶⁾ I když některé z nejlépe dochovaných věží prodělaly v rámci nedávné rekonstrukce poměrně necitlivé úpravy, lze se podobně jako u kurtin dobrat velmi úplných závěrů o původní stavební podobě těchto prvků městského opevnění.⁷⁾

Kurtiny a věže byly v celé své mocnosti a výšce vystavěny z místního lomového kamene za pomoci kvalitní vápenné malty.⁸⁾ V jádru zdiva byl použit ve srovnání s líci kámen

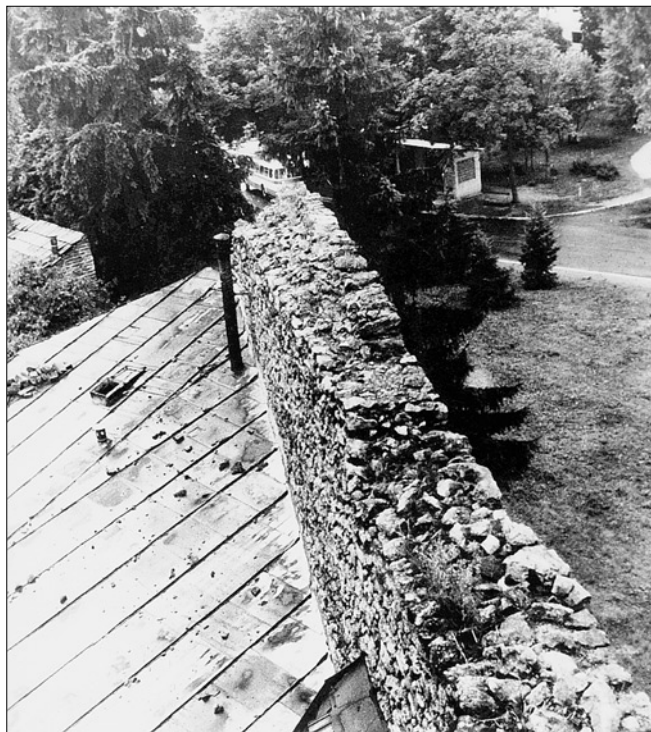
6) Při rekonstrukci opevnění koncem 90. let 20. století byly na místech zaniklých věží č. 5 a 13 vystavěny nižší náznakové kopie. Konstrukční vztah ke kurtinám nelze sledovat pouze u předpokládaného torza věže č. 12, obsaženého v domě čp. 487, a u č. 26.

7) Prakticky všechny dochované věže byly po skončení původní funkce hradeb druhotně využity k obytným a hospodářským účelům. Přesnou dobu zahájení procesu této přeměny nelze určit, je však prokázána již v průběhu 18. století. Z dochovaných věží byly přestavbami nejméně poškozeny věže č. 1 a 24, neboť měly pouze nenáročné hospodářské využití. Věž č. 1 se dochovala takřka v původní podobě, věž č. 24 však byla podstatně snížena. Věže č. 3, 4 a 9 byly adaptovány k bydlení, tyto úpravy však nedávná rekonstrukce odstranila a zdivo bylo navrženo a částečně rekonstruováno do „původního“ stavu. Přitom došlo k některým nesprávným a zavádějícím krokům (srov. Razím 1987; 1994). Novodobé utilitární vestavby se dosud dochovaly v č. 17 a 18 a jejich odstranění by zajisté nebylo šťastným krokem. Věže č. 6, 23, 24, 25 a 26 byly zejména v klasicismu přestavěny k obytným účelům a také tento stav by nebylo žádoucí měnit. Jiný problém zde však představuje skutečnost, že majitelé těchto nemovitostí někdy provádějí úpravy, které nepříznivě ovlivňují celkový vzhled věží (např. nová střešní krytina na věži č. 23).

Obr. 26: Tachov, věž č. 4, pohled od severozápadu. Věž a vlevo navazující kurtina dochovány takřka v původní výšce. V hlavním průčelí věže v 1. patře klíčová střílna s rozšířenou dolní částí. Zahradky v popředí byly zřízeny na místě zasypaného příkopu. V pozadí věž č. 3 přestavěná na obytný dům, zcela vzhledu zámek. Snímek kolem roku 1900 (Muzeum Českého lesa Tachov).

menší velikosti. Zedníci postupovali v obvyklých horizontálních páslech, které jsou od sebe odděleny stále velmi zřetelnými spárami, procházejícími celou tloušťkou zdiva. Jen ojediněle lze však dnes nalézt otvory štenýřového lešení. Pásky zdiva velmi důsledně kopírovaly křivku povrchu terénu, na němž byly stavěny. V Tachově je tento způsob stavby zvláště nápadný, neboť byl užit také na západní a východní straně, a to včetně věží, přestože je zde sklon terénu místy skutečně značný. Vrstvy zdiva plynule procházejí kurtinami a věžemi, přičemž na některých věžích stavěných ve svahu lze pozorovat, že v jejich horní části spáry mezi vrstvami přecházejí do vodorovného směru (obr. 32). Líce byly nahruho a nesouvisle omítnuty jen přebytečnou zdicí maltou, nahazovanou a roztíranou hranou lžíce hned při dokončení každé z vrstev zdiva.⁹⁾ V rozsahu do-

Obr. 27: Tachov, koruna kurtiny mezi věžemi č. 5 a 6 (pohled z věže č. 6). Chybí pouze vlastní původní povrch pultové stříšky, tvořený patrně plochými kameny. Snímek z roku 1975 (Archiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Plzni).

8) Geologické podloží města je tvořeno tzv. tachovským krystalinikem, litologicky charakterizovaným různými typy pararul a ortorul s polohami amfibolitů, erlanu, krystalického vápence a grafitických hornin. Z těchto hornin jsou také vybudovány hradby. Vyskytují se v nich však zároveň horniny z tzv. borského masivu v bezprostředním severním sousedství města, složeného převážně z biotit-amfibolického křemenného dioritu, jen lokálně prořázaného mladším porfyrickým biotitickým granitem. Ve spodních partiích zdiva se hojně uplatňují odolné kvarcitické ruly se zaoblenými hranami (sbírané z deluvii či náplavů) v kombinaci se silně usměrněnými a deskovitě odlučnými dalšími typy slidnatých rul tachovského krystalinika (za petrografické posouzení děkujeme RNDr. Janu Zavřelovi).

9) Tato úprava se nejlépe dochovala na vnějším líci kurtiny při styku s na spáru přiloženou věží č. 25.

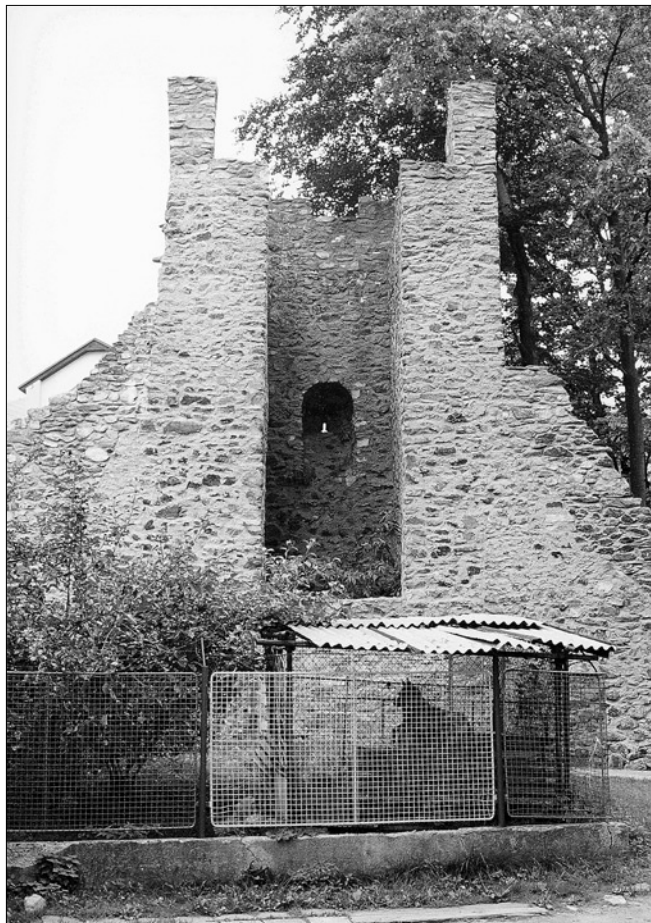

Obr. 28: Tachov, věž č. 9 na pozadí arciděkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie. Pohled od severu (snímek z roku 1994, V. Razím).

chovaných konstrukcí dnes není na lících patrný žádný vertikální technologický předěl, z čehož lze usuzovat na výstavbu hradebního prstence v celém obvodu najednou.

Charakteru nadzemního zdiva odpovídá také způsob jeho založení, ověřený archeologickým výzkumem zejména u věží 13–16 a v jejich sousedství. Základy kurtin byly většinou tvořeny kamenem nasucho kladeným do kónického, různě hlubokého vkopu, který odpovídal sklonu terénu. U poněkud širšího zdiva věží byl zjištěn mělký základ, který pod čelní zdí rovněž kopíroval reliéf. Linie základu bočních zdí věží směrem do předpolí mírně klesá. Teprve nad základovou částí je zdivo kurtin a věží spojeno vápennou maltou a vzájemně provázáno. Rozšířenou základovou část v podobě mírně předstupujícího trnože lze dnes nad úrovní terénu pozorovat jen vzácně (jižně od věže č. 15), na některých věžích je tento stupeň dvojnásobný (srov. kap. 5. 2.1).

Kurtiny jsou při úrovni terénu takřka jednotně silné kolem 140–150 cm a směrem vzhůru se zužují. Příčný profil lze sledovat zejména na kurtinách mezi věžemi č. 4–5, 5–6, 15–16, 18–19, 22–23, 23–24 a 24–25, zachovaných v takřka nebo zcela původní výšce kolem 9–10 m od středověké úrovně terénu. Na těchto kurtinách lze velmi dobře sledovat šikmost líců zejména v horní třetině, častěji pak více na vnější než vnitřní straně. Zedníci zde zřejmě pracovali bez přesného měření na základě obecného zadání, a tak v tomto směru nedosáhli jednotného výsledku na všech kurtinách.

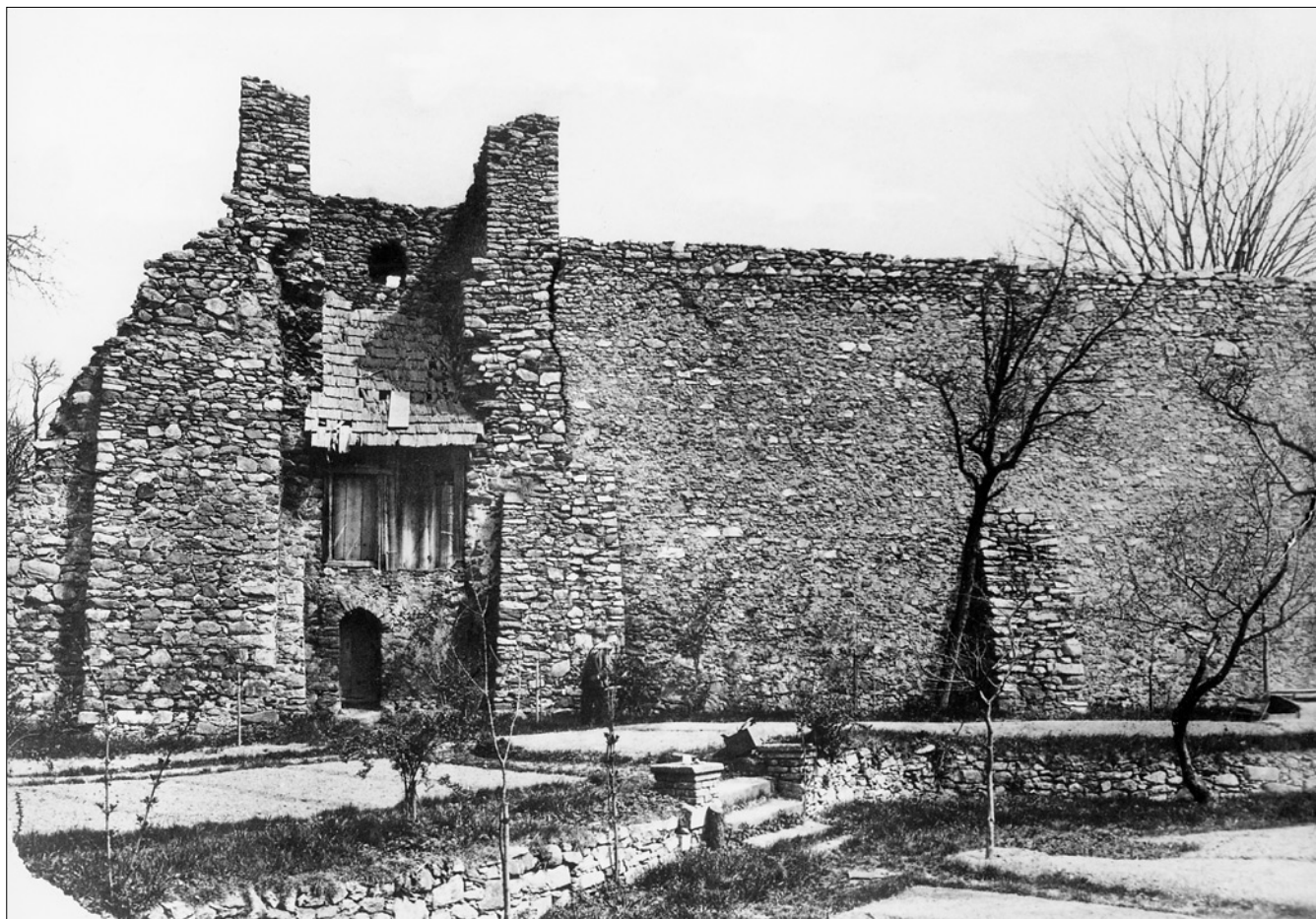

Obr. 29: Tachov, věž č. 9, pohled z městské strany. Věž je snížena na úroveň neúplného 2. patra, úprava horní části s náznakem cimbuří (které původně bylo podstatně výšší) je dílem nedávné rekonstrukce. V interiéru v úrovni 1. patra dodatečný výklenek s klíčovou střílnou (snímek z roku 1994, V. Razím).

Jak již bylo prokázáno (Razím 1987; 1995; 1997), nebyly kurtiny zakončeny obvyklým ochozem a předprsní zídou, ale vrcholily pouze pultovou stříškou, skloněnou pod úhlem téměř 45 stupňů směrem do města. Toto zakončení dokládají historická zobrazení (obr. 1), partně plán z roku 1791 (obr. 44) a fotografické snímky, ale jen ojediněle je již můžeme vidět v originále, a to v krátkém úseku ve východním sousedství věže č. 24. Vlastní povrch stříšky, který byl zřejmě tvořen jen kamennými placáky s maltovou omazávkou, sice zanikl, dochoval se zde však fragment okapní římsy z lomového kamene, předstupující před líc zdiva asi o 6 cm.¹⁰⁾ V úrovni pod touto římsou stříšky je kurtina pouze 110–115 cm silná (obr. 40). Patrně také na některých dalších místech jsou části kurtin v malých fragmentech dochovány v původní výšce (mezi věžemi 4 a 5, 5 a 6, na jižní straně věže 15), pro dnešní nepřístupnost to však nelze přímo ověřit.¹¹⁾

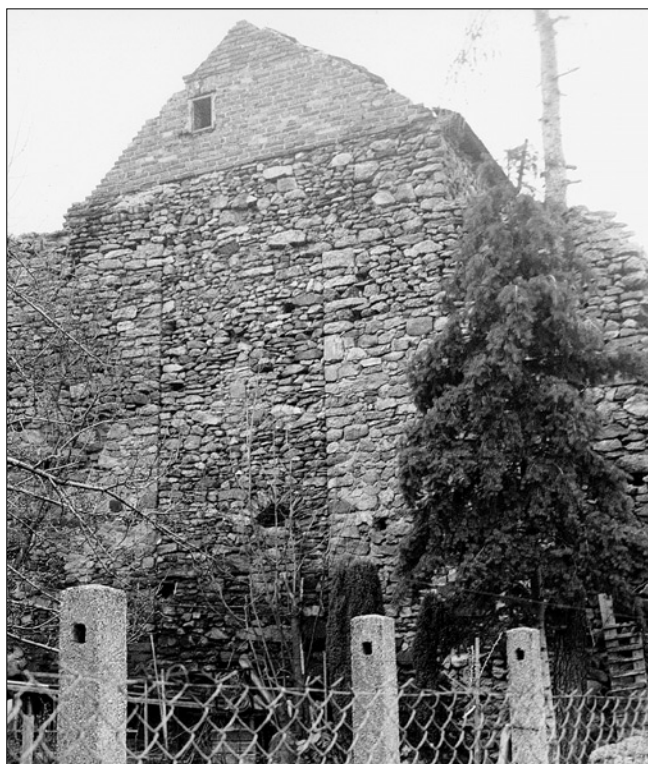
10) Pokud odkazujeme na výpověď městských vedů, máme na mysli obr. 1 této studie (další varianty jsou méně přesné) a obraz hořícího města se sv. Floriánem z roku 1777 (zadní strana obálky). Další několik prací je sporných a nelze je pokládat za přínosný pramen (Ebel 2004). Pozoruhodný je doklad o výdaji městské obce z roku 1559 za 400 střešních tašek na městskou zeď (Stocklów, 2/1878, s. 189). Výdaj zřejmě souvisel s opravou hradeb po požáru v tomto roce. Je pravděpodobné, že tašky pokrývaly korunu kurtin, nejspíše však šlo o dodatečnou úpravu, přičemž její rozsah je nejasný.

11) Za politováníhodný omyl je třeba pokládat zřízení ochozu na kurtině mezi věžemi č. 3 a 4 při nedávné rekonstrukci této části opevnění (srov. Razím 1987; 1994).

Obr. 30: Tachov, věž č. 13 s navazující kurtinou v pohledu z městské strany. Dnes již zbořená věž byla dochována do úrovně neúplného 2. patra, v jehož čelní straně byl druhotný průraz. V dolní části věže vestavba hospodářského účelu. Věž i kurtina byly stabilizovány druhotnými skarpami a opěráky. Snímek kolem roku 1900 (Muzeum Českého lesa Tachov).

Věže byly na obvodu hradební zdi rozmístěny ve velmi pravidelných intervalech. Tyto intervaly můžeme stanovit měřením dochovaných kurtin a ze situace na mapě stabilního katastru, která registruje ještě plný počet věží. Nejvíce získaných rozměrů je 17–19, méně pak 20–21 m. Nápadně z tohoto poměrně těsně vymezeného intervalu vybočují délky 35 m mezi věžemi č. 25–26 a přibližně 31 m mezi č. 12 a 13. Mimo je třeba ponechat vzdálenost mezi krajní věží č. 1 a bývalou Říšskou branou na straně jedné a opevněním hradu na straně druhé, neboť neznáme zcela přesné utváření vnějších částí hradního opevnění (srov. části: příkop až hrad). Výše uvedené extrémní hodnoty nelze pokládat za náhodu, a proto je třeba pokusit se o jejich zdůvodnění. V případě kurtiny mezi věžemi č. 12 a 13 bychom mohli uvažovat možnost, že kurtina byla původně prolomena brankou, která umožňovala nejkratší cestou spojení města s kostelem sv. Václava, jenž byl před vznikem kostela P. Marie v hradbách městskou farní svatyní. Předpokládaná branka, kterou nezachycují žádné známé plány ani veduta Tachova z 18. století (srov. obr. 1), mohla být již ve středověku zazděna. Této brance snad napovídá také existence dnešní Hradební ulice, jejíž vedení k hradbám již ve středověku doložil archeologický výzkum přiléhající zástavby, a archeologický nálezný nápadně široké báze hradební zdi v těchto místech z listopadu 1995 (srov. 5. 2. 1. až 7). Méně pravděpodobná je možnost, že zde stála (případně k ochraně branky) další věž. Pro nápadnou délku

Obr. 31: Tachov, věž č. 15, pohled z městské strany. Věž je snížena na úroveň neúplného 2. patra, její interier je uzavřen dodatečnou zdí se vstupem do přízemí (snímek z roku 1987, V. Razím).

Obr. 32: Tachov, věž č. 17 (dochována do úrovně neúplného 2. patra) s navazujícími kurtinami, pohled od východu. Na levé kurtině a na hlavním průčelí věže jsou dobře patrné vrstvy zdiva, probíhající šikmo v souladu s původní úrovní terénu. V horní části věže tyto vrstvy přecházejí do vodorovného směru (snímek z roku 2000, V. Razím).

Obr. 33: Tachov, věž č. 21, pohled od jihozápadu. Dnes již zaniklá věž a navazující kurtina směrem k věži č. 22 byly dochovány v původní výšce. V úrovni 1. patra na boční straně a patrně také ve 2. patře na čelní straně stopy po druhotných střílnách. Snímek kolem roku 1900 (Muzeum Českého lesa Tachov).

kurtiny na jižní straně města bychom zřejmě našli více vysvětlení. Jedna z věží zde mohla hypoteticky zaniknout velmi záhy v souvislosti se vznikem zdejšího mlýna na náhonu Mže, jehož rozměrná budova prolomila hradby ve východním sousedství věže č. 26 (snad k ní lze počítat jižní část dnešního domu čp. 130 s pozůstatky goticko-renesanční stavební fáze). Pokud bychom sem však vložili další věž, dosahovaly by délky kurtin po jejích stranách sotva 15 m, což je naopak extrémně málo. Za pravděpodobnější proto pokládáme možnost, že zde věž nikdy nestála. Důvod by mohl souviset se skutečností, že věž č. 25 je v celé výšce své východní zdi připojena ke kurtině, která se dochovala prak-

ticky v původní výšce, na spáru.¹²⁾ Vzhledem k důslednému provázání všech dochovaných věží s kurtinami je nepochybné, že věž č. 25 vznikla dodatečně, i když délku časového odstupu neznáme. Absenci věží v tomto úseku opevnění bychom snad mohli vysvětlit původně přílišnou blízkostí vodního toku, který skýtal větší ochranu, ale zároveň ohrožoval stabilitu stavebních konstrukcí. Dnešní možnosti průzkumu neumožňují ostatně jednoznačně rozhodnout ani o současnosti věže č. 26 s kurtinami, také u ní proto musíme počítat s eventualitou druhotného vzniku.

Dnešní stav věží v kombinaci se sto let starými fotografickými snímky (obrázky 26, 30, 33, 34) umožňuje velmi spolehlivě konstatovat výstavbu věží podle jednotného zadání, neboť zaznamenáváme jen některé nepodstatné rozdíly.¹³⁾ Vnější tvar věží je podobně jako u kurtin charakteristický nepřehlédnutelnou konicitou v horní polovině či spíše třetině. Vyšší byl zmíněn místy ověřený způsob založení, který sice nijak nápadně nečelil rizikům svažitosti terénu, ale na druhé straně se sklonem reliéfu zřejmě souvisí u některých věží zřetelná stupňovitost dolních partií vnějšího pláště (zejména č. 6). Staticky náročnější situace věží oproti kurtinám se patrně odráží také ve větší mocnosti někde se rozšiřujících základů a ve větší šířce obvodového zdiva, která se pohybovala přibližně v rozmezí od 160 do 190 cm. Věže měly přibližně čtvercový půdorys plně vystupující před vnější líc kurtin a také rozměry tohoto půdorysu byly

takřka zcela jednotné – čelní stany exteriéru 6, boční 4 m dlouhé. Žádná z věží nemá původní střílnové či okenní otvory, k obraně sloužilo pouze cimbuří svrchního podlaží, pře-

12) Způsob připojení věže ke kurtině dnes žet nelze posoudit na druhé, západní straně, kde v rohu tvořeném věží a kurtinou stojí novodobý dům.

13) Některé z věží byly tvarově zkomoleny ještě při uvedené nedávné rekonstrukci (např. rozměrově neadekvátní cimbuří na věži č. 3 či aplikace náznakového cimbuří na věžích č. 9 a 15, přestože jsou oproti původnímu stavu naopak podstatně nižší – srov. Razím 1987; 1994). Na tomto místě není možno podrobně prezentovat a analyzovat všechny nepodstatné rozdíly mezi interpretacemi (drobné anomálie licí zdiva či druhotné otvory) našeho průzkumu a nepublikovaného průzkumu J. Muka (1975).

vyšující korunu kurtin asi o 3 m. Toto cimbuří je zřetelné na městské veduté z 18. století (obr. 1), na snímcích zaniklé věže č. 21 (obr. 33, 34) a dochované věže č. 3 z počátku 20. století (obr. 26), v originále se částečně dochovalo na věži č. 1.¹⁴⁾ Na každé ze tří stran věže mělo cimbuří jedinou proluku, stínky neobsahovaly žádné střílny a zakončovala je ven skloněná stříška s okapní římsou z lomového kamene.

Všechny dochované věže byly v celé výši na městské straně otevřené, a lze důvodně předpokládat, že tomu tak bylo také u věží zaniklých.¹⁵⁾ Interiér se pohledově dělil do třech podlaží, která odděloval ústupek v síle zdi, jenž se uplatňoval buď na všech, nebo jen bočních stěnách věže. Nejvyšší bylo přízemí, které dosahovalo od předpokládané středověké úrovně terénu přibližně 7–8 m. Vzhledem k této značné výšce je proto velmi pravděpodobná existence dalšího horizontálního předělu, po němž se však nedochovalo jednoznačné stopy. Interiér věží by se pak dělil na přízemí a tři patra. Výška 2. patra se pohybovala kolem 2,5–3 m a horní podlaží bylo vysoké jen asi 2 m. Ústupek pro podlahu svrchního podlaží byl podstatně širší než ústupek spodní, neboť toto podlaží ze tří stran vymezovala již pouze tenčí předprsní zeď s cimbuřím. Výbava interiéru věží tedy byla velmi jednoduchá. Jednotlivé trámové stropy propojovala dřevěná schoďišť nebo jen prosté žebříky. Podle zřetelných stop okapní římsy na cimbuří zaniklé věže č. 21 (obr. 33) můžeme soudit, že věže původně nebyly zastřešeny.

Pozoruhodná je skutečnost, že horní část kurtin zachovaných do značné či původní výše (po stranách věží č. 1, 3, 4, 6, 9, 15, 23, 24) nebyla až na výjimky (č. 15) s věžemi provázána, ale jasně přiložena na spáru. Zedníci tedy stavěli a vzájemně ve zdivu provazovali věže s kurtinami, ve výšce zhruba 2 m pod předpokládaným vrcholem korunní stříšky však korunu kurtin provizorně zarovnali a v plné výši dostavěli již pouze věže. Horní část kurtin se stříškou

Obr. 34: Tachov, věž č. 21, pohled z městské strany. Ve věži druhotná hospodářská vestavba. Snímek kolem roku 1900 (Muzeum Českého lesa Tachov).

pak byla vyzděna zvlášť. Smyslu tohoto stavebního postupu se lze jen dohadovat. Patrně bylo řemeslně výhodnější korunní stříšku tvarovat samostatně, bez vazby se zdivem věže, neboť se zde pracovalo s větší pečlivostí a s drobnějším kamenem. Zároveň bylo možno teprve po dokončení věží co nejvýhodněji stanovit sklon hřebene kurtin a v případě budoucího poškození či částečné destrukce šla horní část zdi snadněji opravit a opětovně vyzdít. Zajímavá je rovněž otázka, zda se tímto opatřením nesledovala možnost korunní část kurtin operativně ubourat a nahradit ji dřevěným ochozem, proti této hypotéze však svědčí místní provázání až ke koruně.¹⁶⁾

14) Kvůli omítkám a druhotným úpravám však nemůžeme vyloučit existenci původního zakončení také u věží č. 6, 23 a 26, které se dochovaly ve zcela, nebo bezmála původní výšce.

15) Kromě dochovaných věží vycházíme také z uvedených fotografických snímků a veduty (obr. 1). Výjimku představuje věž č. 6, která podle archeologického výzkumu byla na městské straně uzavřena tenčí zdí již od počátku, není však známo v jakém rozsahu.

16) Podobný způsob samostatného dotvoření korunní části kurtin se stříškou jsme identifikovali v oblasti jihozápadního ohbí hradeb města Nymburka, kde však nebyl prokázán bezprostřední konstrukční vztah k věžím. Vzhledem k tomu, že líce kurtin zde byly provedeny z cihel,

Obr. 35: Tachov, západní boční průčelí věže č. 23. Dobře je patrný kónický tvar horní části věže i kurtiny v popředí (snímek z roku 2000, V. Razím).

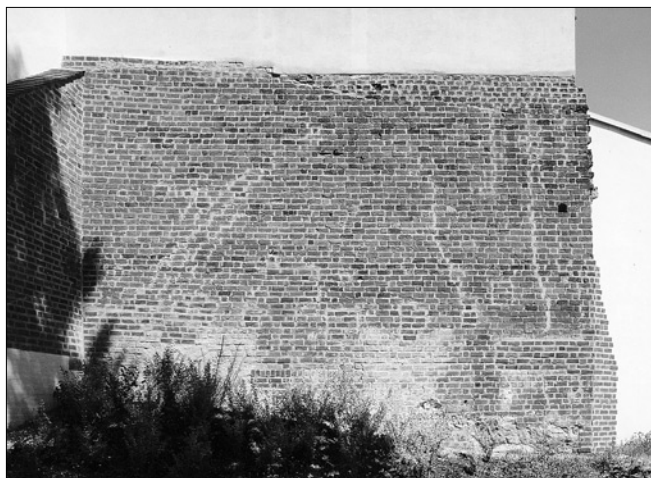
Brány

Součástí hradebního prstence byly tři věžové průjezdní brány, které však zcela zanikly, aniž by přitom byla pořízena adekvátní dokumentace. Umístění a přibližný základní půdorys bran tak známe jen z mapy stabilního katastru z roku 1838.¹⁷⁾ Z mapy je zřejmé, že věže bran byly v hradební linii zapojeny přibližně souměrně, s průčelím mírně vystupujícím směrem do předpolí, pouze u Horní brány je zřejmá mírná asymetrie, patrně související s nutností vyrovnat se s šikmým průběhem ulice ve vztahu k obvodu města.

Na rozdíl od zbylých dvou bran byla právě Horní brána před svým zánikem roku 1871 zveřejněna na dvou snímcích, které alespoň částečně přibližují její původní vzhled a vývoj (obr.

můžeme při snaze o interpretaci tohoto jevu reálně uvažovat pouze o úmyslu co nejsnáze vytvarovat stříšku na koruně, která nebyla vodorovná (obr. 37).

17) Není cílem této studie zabývat se podrobně osudy opevnění tachovských hradeb po ukončení jejich funkčního období (k tomu srov.: Stocklów 1878, 5–7; Procházka 1997, 51–57; Ebel 2004).

Obr. 37: Nymburk, vnější líc hradební zdi na jihozápadní straně města. V pravé horní části šikmá spára, oddělující samostatně provedenou korunu s pultovou stříškou (snímek z roku 2002, V. Razím).

42, 43). Jen zpola zachycené vnější průčelí nevykazuje kromě portálu průjezdu žádný otvor. Portál byl lomený, z tesaných kvádrů a mírně zapuštěný za lícem průčelí, vyzděným z lomového kamene. Hrana ostění byla zřejmě okosená a v patkách archivoly předstupovaly římsy. Pozoruhodný je kámen vystupující z průčelí vpravo nahoře od portálu. Pravděpodobně jde o zbytek jednoho z háků pro upevnění pohyblivé mříže – hřebenu, jejíž existenci je třeba předpokládat.¹⁸⁾ Boční zeď předbraní svědčí svým nasazením těsně na severozápadní nároží průjezdní věže spíše pro dodatečný původ. Snímek městského průčelí brány napovídá jeho druhotným úpravám. Pozoruhodný je především rozměrný portál průjezdu, který se svými značnými dimenzemi i zpracováním liší od portálu vnějšího. Je pravděpodobné, že byl druhotný, stejně jako mohutný operák

18) Upevnění hřebene mezi dvěma svislými řadami kamenných háků je poměrně rozšířené v německých zemích (Tachovu patrně nejbližší dochováno na bránách v městečku Nabburg), zatímco v Čechách zatím není jednoznačně doloženo. Existenci hřebene napovídá také rukopis z roku 1838 (SOkA Tachov, rukopis: *Fideikomiss – Herrschaft Tachau...*, 1838, § IV), který ve stručném popisu opevnění uvádí, že na Horní bráně byly zavěšeny železné padací dveře.

Obr. 36: Tachov, úsek jižní části městského opevnění, pohled od jihozápadu. Uprostřed věž č. 24, se stopami dodatečně střílny v bočním průčelí. Horní část kurtiny na levé straně byla k věži připojena na spáru. Vpravo v pozadí věž č. 23 (snímek z roku 1996, V. Razím).

z kvádrů po jeho pravé straně. Opadaná omítka nad portálem umožňuje pozorovat velkou plochu s vynášecím pasem, vyzděnou z cihel. Z rozsahu této cihelné plochy lze soudit, že nešlo o dílčí vysprávkou, ale že z cihel bylo také zdivo ve vyšších partiích, zakryté omítkou. Na omítkové ploše v horní polovině průčelí jsou nápadné rozdíly v odstínu mezi postranními a střední částí, snad lze zaznamenat i stopy svislých prasklin na předělech. Levá horní část průčelí je vyzděna z lomového kamene, včetně jihozápadního nároží věže. Tyto vlastnosti městského průčelí lze nejspíše vyložit tak, že brána byla shodně jako hradební věže na této straně v celé výši otevřená, bez portálu v přízemí. Způsob přístupu do patra brány naznačuje pultová stříška vpravo od opěráku, která zřejmě chránila vstup na schodiště stoupající boční zdi věže. Tento způsob komunikace je typický pro brány, do nichž se nemohlo vstupovat z hradebního ochozu, jak bylo velmi obvyklé.

Otázka parkánu

Dosavadní hodnocení předpokládá existenci parkánové zdi, s níž je ztotožňována ve fragmentech přístupná terasní zeď, probíhající ve vzdálenosti asi 9 m před linií hlavní hradby na východní straně města, konkrétně před věží č. 18 a s ní sousedícími kurtinami (Muk 1975; Razím 1995; Procházka 1997, 54; Líbal 2001, 483). I když stopy parkánové zdi nebyly zachyceny při archeologických výzkumech na severovýchodní straně, mělo se za to, že zanikla při stavbě novodobých hospodářských budov v těchto místech.

Naproti tomuto předpokladu je však třeba docenit, že na mapách prvního vojenského mapování a stabilního katastru je před hradbou s věžemi znázorněn pouze příkop (obr. 2, 3). Parkánová zeď chybí také na veduté z 1. poloviny 18. století (obr. 1). Směrodatná je zejména druhá z uvedených map, na níž si lze úplný zánik stop parkánu, respektive na něj vázané parcelace při srovnání s mapami jiných měst stěží představit. Na východní straně města zachycuje mapa před hradbou zmíněné přístavky a za zvláštní pozornost stojí, že linie v místech dodnes dochovaného úseku terasní zdi se zde napojuje přímo na nároží věže č. 17. Je tedy velmi pravděpodobné, že nejde o zbytek parkánové zdi, ale o novodobé rozdělení a terasovou úpravu pozemků v místech terénu klesajícího do někdejšího příkopu. Velmi názorný je konečně plán západní části opevnění z roku 1791 (obr. 44), který zachycuje před hradbou s věžemi pouze příkop a výrazný vnější val nejen v půdorysu, ale také v příčném řezu. Na řezu je před hradbou dokonce zachycena jen mírně skloněná plocha, bez výrazné hrany příkopu. Stejně situaci napovídají také směrem k příkopu klesající základové spáry věží na východní straně, zjištěné při ar-

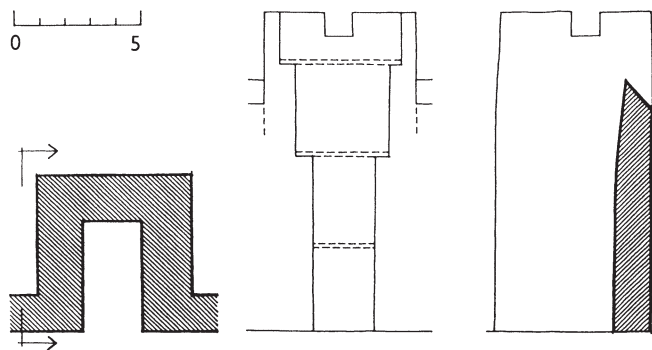
Obr. 38: Tachov, úsek jižní části městského opevnění, pohled od jihovýchodu. Uprostřed věž č. 24, vpravo od ní fragment původní kurtiny s pultovou stříškou skloněnou na městskou stranu (srov. obr. 40). Vlevo v pozadí věž č. 25, připojená v celé své výšce na spáru ke kurtině (snímek z roku 2004, V. Razím).

Obr. 39: Tachov, věž č. 23, detail návaznosti horní části kurtiny na východním průčelí. Dole část kurtiny ve zdivu provázaná s věží, výše část kurtiny přiložená k věži na spáru. Stopy pultové korunní stříšky zanikly při přestavbě věže na obytný dům – zcela nahore (snímek z roku 2004, V. Razím).

Obr. 40: Tachov, detail původní koruny kurtiny ve východním sousedství věže č. 24, pohled z městské strany. Horní část kurtiny se i po snížení věže dochovala díky tomu, že byla od věže oddělena konstrukční spárou. Původní povrch pultové stříšky, skloněné směrem do města, zanikl. Na předělu mezi stříškou a svislým lícem kurtiny předstupuje fragment původní okapní římsy, tvořené plochými lomovými kameny – uprostřed snímku (snímek z roku 2000, V. Razím).

Obr. 41: Tachov, rekonstrukce původní podoby hradebních věží. Půdorys v úrovni přízemí, pohled ze strany města, boční pohled s řezem kurtinou (V. Razím, kresba E. Vyletová).

cheologickém výzkumu E. Kamenické. Parkán nezachycuje ani schematický plán stejné části města z roku 1822 (SOA Klatovy, Vs Tachov, i. č. 4074, sign. M 191).

Soudíme proto, že parkánová zeď spíše neexistovala. Nepřímou podporou tohoto závěru mohou být také pohusitské úpravy hradebních věží (srov. níže), které by podle analogií z jiných opevněných měst nebyly v případě existence parkánu příliš účelné a zaměřily by se právě nejví-

ce na vnější linii fortifikace.¹⁹⁾ Metodicky závažná je však otázka, zda parkánová zeď nezanikla tak časné (již před pohusitskou modernizací opevnění), že se již nemohla projevit na mapách a plánech z 18. a 19. století.

Příkop a val

Existence příkopu a valu je doložena prameny zmíněnými v souvislosti s otázkou parkánu. V dnešní době lze příkop sledovat již jen v podobě mělkých depresí na východní a snad i severozápadní straně města, val zcela zanikl. Na uvedených mapách a plánech jsou zřejmé také dimenze těchto prvků, jde však zjevně o míry velmi přibližné. Vnější hranu příkopu, respektive vrchol plynule navazujícího valu, patrně se stopami palisády, zachytil archeologický výzkum na severní straně města ve vzdálenosti asi 43–45 m před hra-

dební zdi. Tato značná vzdálenost snad souvisí s rozšířenou částí příkopu, reagující na předsunutou vnější část blízké Horní brány (srov. 5.2.1.–6.).

Plán z roku 1791 je pozoruhodný profilem příkopu. Zdá se, že vzhledem ke svažitému předpolí západní strany města zde příkop nebyl příliš výrazný a spolehalo se spíše na konfiguraci terénu a těleso valu (obr. 44). K výraznějšímu zasypání příkopu v těchto místech vzhledem k tehdejšímu rozsahu okolní zástavby zjevně nejsou větší předpoklady, i když vyloučit je nelze. Podobně tomu mohlo být na východní straně, kde jsou terénní podmínky téměř shodné. Je pravděpodobné, že vzhledem ke skalnímu podloží nebyl tachovský příkop povětšinou vyzděný. Na jižní straně k ochraně města namísto příkopu významně přispíval tok řeky Mže a zejména její náhon, který kopíroval segment hradeb od hradu až k Dolní bráně. I když je tento náhon spojován teprve se zřízením mlýna východně od Říšské brány, není existence říčního ramene nebo umělého příkopu vyloučena již v souvislosti s výstavbou hradeb. Neodporuji tomu archeologická zjištění na parcelách č. 379–80 a výše zmíněné otázky vzniku věží 25 až 26.

Městský příkop navazoval na opevnění hradu způsobem, který dnes nelze detailně rekonstruovat. Zatímco na jižní straně příkop, respektive vodní náhon vybíhal z řeky na úpatí hradního návrší, na severu městský příkop zjevně navazoval v téměř pravém úhlu na oblouk příkopu, který odděloval hradní návrší od stoupajícího areálu hrazeného mės-

19) J. Stocklów (1878, 5–7) uvádí, že za vnější zdi, ze které se ještě dochovaly zbytky v zahradách v příkopu, následoval dvojitý příkop, uprostřed rozdělený vysokým valem, jak prý bylo ještě možno spatřit „Na příkopech“, které vedly od starého hřbitova ke Klášternímu předměstí a od Gänzbühlu podél Jägerzeile k zámeckému mlýnu. Takto podle autora město obklopovaly dvě silné a vysoké zdi stojící hned vedle sebe, z nichž první – parkánová („Zwingermauer“) byla nepříteli rozbořena. Zdá se však, že jde spíše o domněnky, než zprávy založené na věrohodných svědectvích tehdejšího stavu terénu či pamětníků. Stocklów necituje žádné prameny, zjevně však vycházel ze zmíněného rukopisu z roku 1838 (cit. v pozn. 18). Tento text uvádí, že na vnitřní straně příkopu byly „dvě silné tlusté hlavní zdi, z nichž druhá byla nepříteli do základu rozbořena a naproti sv. Václavu je velmi pěkně viditelný kus základové zdi čnející ze země“. Zdá se, že údajná parkánová zeď je

nejspíše výplodem autorovy fantazie. Nález zidky pod dnešní úrovní terénu před zaniklou věží č. 5, v odstupu 7,2–8,0 m od hradby (srov. 5. 2.1.), byl sice hypoteticky spojen s parkánovou zdí, mocnost pouhých 50 cm a hliněné pojivo kamene však vybízejí k opatrnosti. Stojí za povšimnutí, že nepochybně tentýž nález zdi je na jiném místě prezentován podstatně odlišně: mocnost zdi 90 cm, pojivem vápenná malta (Stýbr 1985). Je třeba připomenout, že za řadou domů vně příkopu zde probíhaly různé úpravy související s druhotným využitím prostoru příkopu.

ta. Plán z roku 1791 (obr. 44) jasně dokládá, že tento příkop na severu neprobíhal na vnitřní straně segmentu vysoké tarasní zdi zámku z přelomu 18. a 19. století, jak by se mohlo zdát ze situace na mapě stabilního katastru, ale značnou částí na straně vnější, obrácené k městu (srov. pokus o rekonstrukci na obr. 4). Příkop hradu na uvedeném plánu i na plánech zámku z doby před přestavbou (obr. 45) zřetelně probíhá již těsně v jižním sousedství hradební věže č. 1 a jeho maximální šířku v horní úrovni lze stanovit asi na 30 m. Tomuto závěru nasvědčuje rovněž to, že úsek zdi jižně od věže č. 1, běžící k jihu přes dnes zasypaný hradní příkop, se strukturou zdiva i půdorysným zakřivením nápadně odlišuje od ostatních hradebních kurtin (je tedy mladší) a že na východním lici zdiva při jihovýchodním nároží této věže probíhá do výšky přesahující 3 m zřetelná svislá spára, jež je zřejmě stopou toho, že městská hradba původně nepřekračovala hradní příkop (obr. 23–25). Zda však v těchto místech navazovala kolmá zeď lemuující hradní příkop na městské straně, nelze rozhodnout. Spíše je nutno počítat s tím, že město nebylo od hradu odděleno hradbou fortifikačního účelu, aby hrad nemohl být směrem z města ohrožován.

Příkop byl zasypaný teprve krátce po vzniku uvedených plánů, v rámci rozsáhlé windischgrätzovské přestavby zámku a jeho nejbližšího okolí, kdy byla také vztyčena vysoká tarasní zeď na straně k městu. Z dispozice zámku známé z plánů z doby před touto přestavbou lze vyvodit, že zatímco na severní straně příkop hradu výrazně zasahoval vně linie pozdější tarasní zdi, v dalším svém průběhu k jihovýchodu probíhal tak, že nekolidoval s prostorem bývalého Senného trhu u městské brány. Vzhledem ke konfiguraci terénu města lze předpokládat, že v blízkosti této brány již příkop končil (srov. obr. 4).

Hrad

V rámci studie o městském opevnění je třeba věnovat rámcovou pozornost také tachovskému hradu, na jehož fortifikaci se hradby napojovaly. Vývoj středověkého hradu, jehož zbytky jsou ukryty pod dnešním barokně-klasicistním zámkem, ve výsledné podobě z přelomu 18. a 19. století, nám částečně přibližuje stavebně historický průzkum a nevelký archeologický výzkum, provedený zde mezi léty 1972 a 1978 (Durdík – Hýzler – Lancinger – Muk 1983). Podle nich byl vystředán raně středověký hrad již v 1. polovině 13. sto-

Obr. 42: Tachov, Horní brána, vnější průčelí. Snímek před rokem 1871 (Muzeum Českého lesa Tachov).

letí hradem vrcholně středověkým, dále upravovaným zejména za doby vlády Přemysla Otakara II. a Karla IV.

Prezentované představy o stavebním vývoji a celkovém hodnocení středověkého hradu je třeba před zveřejněním dokumentace archeologických výzkumů pokládat za předběžné. Přesto musíme v dané souvislosti reagovat na některé body dosavadní interpretace. Podle ní byl středověký hrad vybudován na troskách soběslavského hradiska z 1. poloviny 12. století, a to tím způsobem, že okrouhlé obvodové opevnění bylo opětovně tvořeno sypaným zemním valem, který využil masy valů hradištních. Sypaný val zůstal určující formou opevnění hradu po celé období jeho existence a do tohoto valu částečně zasahovala vnitřní zástavba.

Na základě těchto vlastností je tachovský hrad klasifikován jako hrad tzv. přechodného typu (naposled Durdík – Bolina 2001, 79; Durdík 2004 a tam uvedená literatura). Tento údajně svébytný hradní typ má být svéráznou syntézou prvků typických pro starší hradiště i vrcholně středověké hrady, přičemž jej charakterizuje valové opevnění (na rozdíl od hradišť již bez ztužující dřevěné konstrukce), do něhož je však již zapojena zástavba tak, že jedna nebo více jejích stran tvoří součást obvodového opevnění. Ze dvou uváděných variant tohoto typu hradu – primitivnější a vyspě-

Obr. 43: Tachov, Horní brána, vnitřní průčelí. Snímek před rokem 1871 (Muzeum Českého lesa Tachov).

lejší – Tachov prý zastupuje spolu s Týncem nad Sázavou tu druhou (např. Durdík 2000, 19–20; Durdík – Bolina 2001, 76–79). S tímto hodnocením je však nutno polemizovat: Pokud hrad nevznikl jako novostavba na volném terénu, ale byl umístěn v areálu staršího hradiště, jehož valů částečně využil, nelze jej logicky pokládat za reprezentanta údajně svébytného hradního typu. Spíše jde o výsledek operativní a po všech stránkách výhodné reakce na zcela konkrétní a specifické podmínky a vlastnosti staveniště, která z principu nemůže představovat vývojové trendy a tvořit z Tachova klíčovou lokalitu uvedeného typu hradu. Jinými slovy – hrad se díky zmíněným zvláštnostem vymyká možností spolehlivé typologické klasifikace.²⁰⁾

O stavební podobě hradu v počátečním období jeho existence není takřka nic jistého známo. Podle archeologického výzkumu údajně vznikl již v 1. polovině 13. století a upraven byl za Přemysla Otakara II., přičemž dílem doby tohoto krále má být podle stratigrafie v příslušné sondě dnes již neexistující válcová věž s kvadratickou soklovou částí. Věž byla klasifikována jako tzv. hlízová, toto označení je však poněkud nadsazené vzhledem k tomu, že užití bosovaných

kvádrů je doloženo právě jen na uvedeném, dílem dochované soklové části, a to ještě v kombinaci s velkým procentem lomového lícního kamene. Takovýto výskyt kvádrů s bosami jistě připouští možnost, že ve zdivu věže byly použity druhotně, z nějaké starší zaniklé stavby. Přítomnost bosovaných kvádrů v Tachově nepřekvapuje vzhledem k jejich relativně četnému výskytu na hradech blízko za hranicemi v Horní Falcí,²¹⁾ ale zřejmě také na některých stavbách na Tachovsku.²²⁾

Dále se uvádí, že někdy na počátku 14. století, zřejmě v souvislosti s výstavbou městských hradeb a jejich navázáním na opevnění hradu, byl obvodový hradní val opatřen čelní hradbou se dvěma čtverhrannými věžemi obrácenými k městu (Durdík 1999, 549).²³⁾ Nejednotnost či dokonce rozpory v prezentaci výsledků výzkumu v otázce skutečné míry poznání a vývojevalu ztěžují orientaci, přitom právě přesný vztah hradby k příčnému řezu valem je velmi důležitý. Podle plánů hradu z konce 18. století a výše uvedeného soudobého plánu části městského opevnění z roku 1791 (obr. 44, 45) je zřejmé, že hradba nemusela probíhat výslovně v čelevalu, ale spíše se nalézala v blíže nejasném místě jeho profilu. Protože je datování hradby do 14. století pouze hypotetické, (srov. např. Durdík 1999, 549), nelze vyloučit možnost, že hradba byla vystavěna dříve, již v návaznosti na zformování obvodového valu ve 13. století.²⁴⁾ Klasifikace opevnění hradu by se pak od té dosavadní podstatně lišila a způsob jeho výstavby by se podobal postupu výstavby zdejších městských hradeb s jejich zakládáním do zplanýrovaného tělesa přemístěné sterilní zeminy.

Stavebně historický průzkum hradu vedl k závěru, že městská hradba navazovala bezprostředně na severní část

Stavebně historický průzkum hradu vedl k závěru, že městská hradba navazovala bezprostředně na severní část

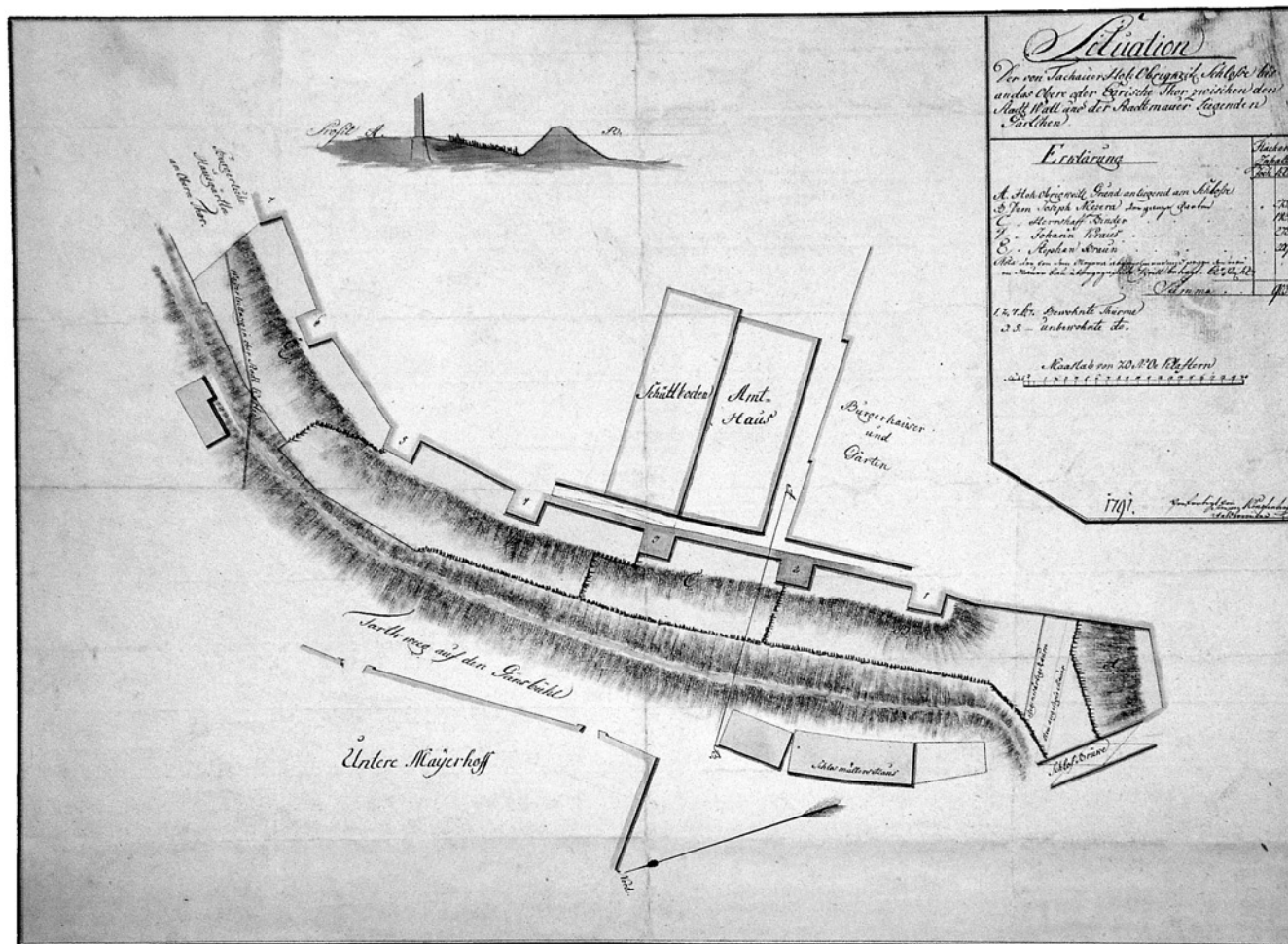
21) Nejbližší lokality: Falkenberg, Flossenbürg, Leuchtenberg, Neuhaus, Trausnitz im Tal, Vilseck, Waldau, Wernberg, Wildenau (srov. přehled v: Antonow 1983).

22) Spodní část jihovýchodního nároží kostela sv. Petra a Pavla v Plané u Mariánských Lázní (Nováček 1998).

23) Zatímco v citované práci se hovoří o tom, že val hradu dostal „čelní“ hradbu, dříve bylo uvedeno, že před postavením této hradby bylo valové těleso „poněkud zvýšeno“ (Durdík – Hýzler – Lancinger – Muk 1983, 343).

24) Výhod dochované masy hradištních valů bylo využito při stavbě zděných městských hradeb v Chrudimi (srov. Razím – Ježek 2001 a tam cit. liter.), Hradci Králové (Richter – Vokolek 1995) či Žatci (Razím 2004a a tam cit. liter.). Kdybychom přijali dosavadní typologickou klasifikaci hradu v Tachově, museli bychom také u těchto hradeb mluvit o jakémisi „přechodném typu“, což by byl ovšem jasný nonsens.

20) Obecné výhrady k samotné formulaci tzv. hradu přechodného typu srov. v: Razím 2002, 672–673.

Obr. 44: Tachov, plán západní části opevnění z roku 1791. Vpravo návaznost městského příkopu na příkop hradu u věže č. 1, nahoře příčný řez profilem opevnění s hradební zdí, příkopem a valem (SOA Klatovy, Vs Tachov, i. č. 4055, sign. M 191).

jeho obvodové hradby, a přepažovala tak v těchto místech hradní příkop (Muk 1975). Výše jsme však dospěli k názoru, že vlastní městská hradba spíše nepřekračovala hradní příkop, ale vedla tudy uzavírací zeď jiného původu a kvality, jakýsi spojovací článek mezi hradem a městskou fortifikací. Návaznost městské hradby na hradní opevnění na jihovýchodě je naproti tomu dnes nejasná. Podle dosavadních rekonstrukcí zde hradba končila na úpatí hradního valu, a respektovala tak cestu, která po průchodu městskou branou vystoupala na jeho temeno a po něm dospěla k bráně na jižní straně hradu. Jak staré je však ve skutečnosti toto řešení, zůstává jednou z mnoha otázek, které snad pomůže objasnit podrobná prezentace výsledků archeologického výzkumu ze 70. let 20. století a další bádání.²⁵⁾

Hradební ulička

Existence hradební uličky při vnitřní straně opevnění je doložena zejména archeologicky, s pravděpodobností vznikla v přímé návaznosti na vyměření a výstavbu samotných hradeb. Archeologické výzkumy rovněž naznačují odpověď na otázku, proč je na mapě stabilního katastru tato komunikace patrná pouze v západní a severní části obvodu města, zatímco ve zbylém segmentu chybí. Dynamické proměny zástavby v zadních částech přilehlých parcel vedly k zániku některých částí uličky nejpozději od počátku 16.

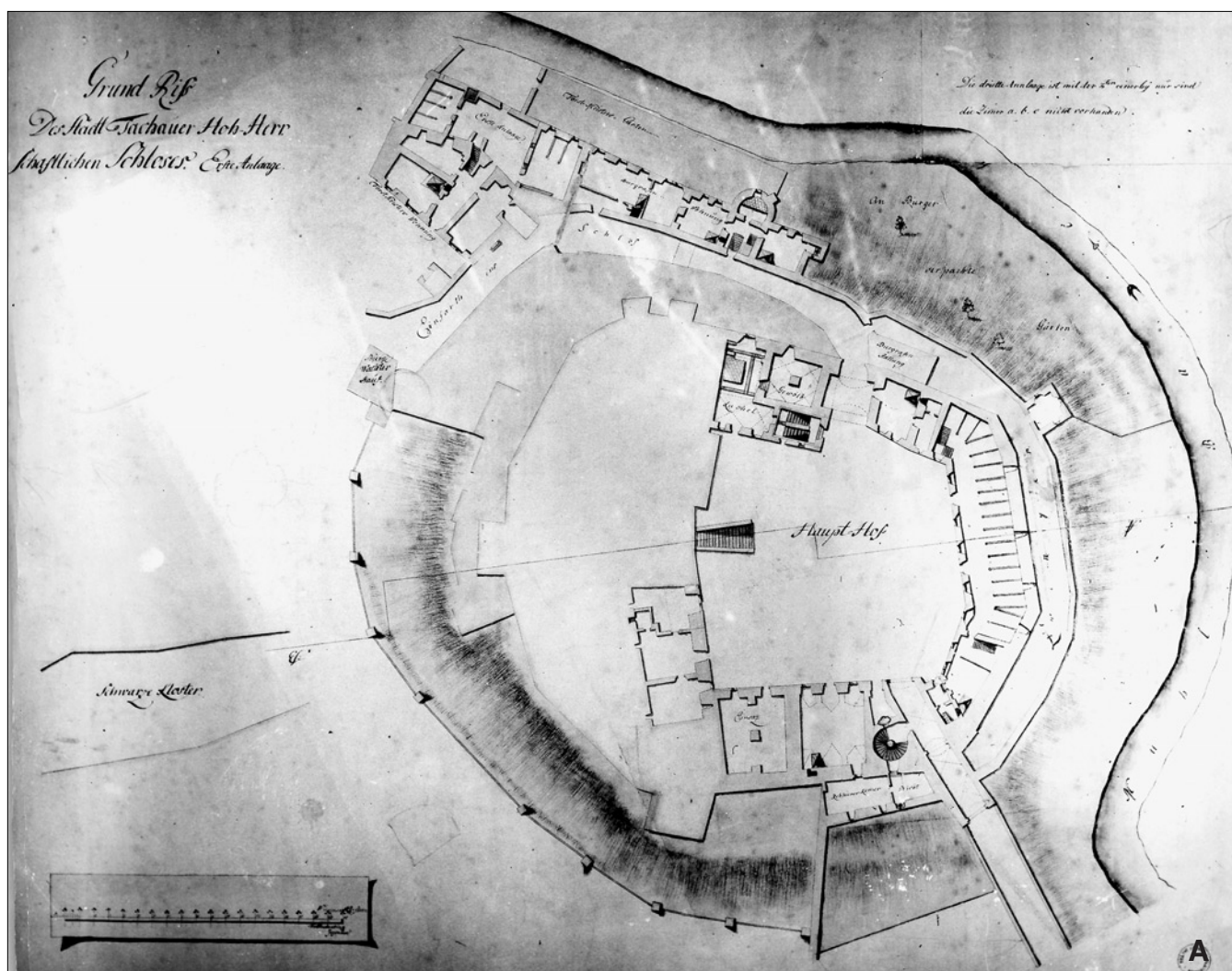
25) Mezi městskými výdaji z roku 1560 se uvádí „dolní hradní brána“ (Ebel 2004).

století. V případě Tachova je toto zjištění obzvláště pozoruhodné, neboť při absenci hradebního ochozu je možno hradební uličku pokládat za nezbytnost. Proto je pravděpodobné, že ulička v takto raném období byla narušena spíše jen lokálně a k zániku delších úseků došlo až po skončení původní funkce hradebního systému. Úsek uličky, kterou zachycuje mapa stabilního katastru na obvodu městské části tarasní zdi zámku a jižně od věže č. 1, je naproti tomu novodobým urbanistickým zásahem. Šířka hradební uličky se pohybovala mezi 2 a 3 m a na straně města ji vymezovala tenká zeď, která podle archeologického výzkumu u věže č. 6 zřejmě vznikla současně s vlastní hradbou. Je však otázkou, zda lze tento nálezný zbytek zobecnit. Nejasná je doba vzniku valené klenby pocházející z více stavebních fází, která chrání hradební uličku v úseku mezi věžemi č. 3 a 4. Vzhledem k charakteru vnitřní strany kurtin a věží však nejspíše nelze uvažovat o zaklenutí uličky již v počáteční fázi existence opevnění.

Pozdější úpravy hradebního systému

Analýzovaný hradební systém vykazuje některé pozdější, ještě středověké úpravy (mladším se zde podrobně nevěnujeme). Všechny dostupné prameny a dochované části

26) Otázkou zůstává doba osazení lomeného, na hraně okoseného portálku (max. světlost 146 a 86 cm), vzdáleného cca 5 m jižně od rekonstruované spodní části věže č. 5. Portálek je zazděný a na vnitřním líci kurtiny se neprojevují stopy jeho niky.

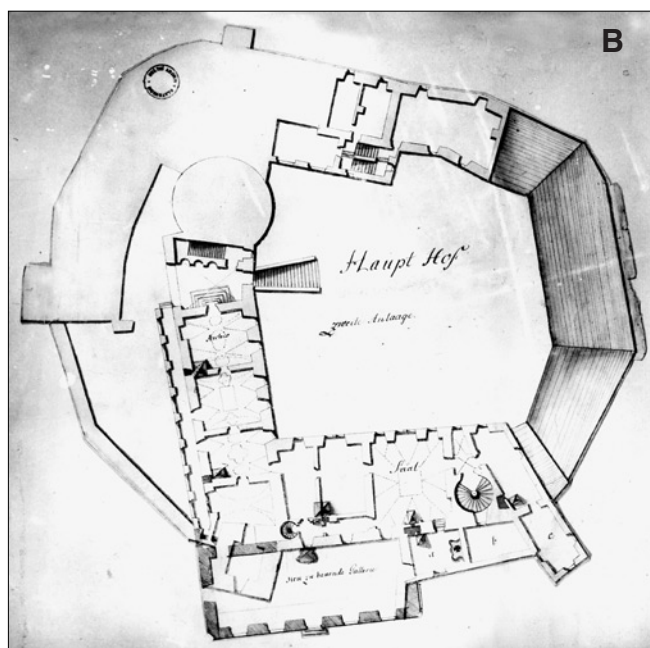
Obr. 45: Tachov, plán zámku z doby před rokem 1793 (sever je dole). A – přízemí, B – 1. patro (SOA Klatovy, Vs Tachov).

zdiva nasvědčují tomu, že tyto zásahy se týkaly pouze hradebních věží a bran, zatímco kurtiny zůstaly nedotčeny.²⁶⁾

Hradební věže byly v 1. či 2. patře doplněny střelnami pro ruční palné zbraně. Tyto střelny lze nalézt ve věžích č. 3, 4, 9, 15,²⁷⁾ 17, 18, 19,²⁸⁾ 24, ne zcela jednoznačné stopy jsou pak na věžích č. 1 a 14. U ostatních věží, které se dochovaly v dostatečné výšce, lze absenci střel teoreticky odůvodnit proražením pozdějších větších oken na jejich místě (č. 6, 23) a zakrytím recentní omítkou (č. 26). Naproti tomu nelze opomenout dvě obnažená průčelí věže č. 25, která sto-

27) V květnu 1989 jsme s E. Kamenickou našli v novodobě vyhloubeném sklepe věže č. 15 pohozenou klíčovou střelnu (obr. 46). Ta byla později při rekonstrukci zazděna v úrovni 2. patra na hlavním průčelí, bez důkazu, že jde o původní polohu. Je pravděpodobné, že se jedná o střelnu, kterou J. Muk (1975, 15) identifikoval v lici severního průčelí věže v úrovni 1. patra předtím, než se i s kusem okolního zdiva zřítíla. Z pohledu památkové péče jde o názorný, bohužel nikoliv vzácný příklad toho, jak se při realizaci památkových rekonstrukcí nepracuje s informacemi obsaženými ve stavebně historických průzkumech a postupuje se svévolně bez ohledu na možnost zkeslení vypovídacích hodnot památky.

28) Klíčovou střelnu věže 19 identifikoval J. Muk (1975, 19), na místě, avšak již značně destabilizovanou, jsme ji našli ještě v roce 1989 (průměr kruhového otvoru 13, celková výška 23, šířka nápadně neso-
souměrné horní štěrbině jen 2–2,5 cm, velmi hrubě vytesaná v jednom kusu kamene). Později – při stavebním zajištění torza věže na východní a jižní straně – střelna zmizela. Podle výpovědi sousedů je patrně deponována v tachovském muzeu (neověřeno).

py střel nenesou. Uplatnění střel tedy můžeme právem předpokládat u většiny věží, je však třeba počítat i s výjimkami. Pozoruhodná je nejednotnost v rozmístění střel. U některých věží byly uplatněny v jediném exempláři pou-

Obr. 46: Tachov, střílna nalezená v dodatečně vyhloubeném sklepe pod věží č. 15 (snímek z roku 1989, V. Razím).

ze v ose čelní strany (č. 4, 9, 19, patrně 1), u některých pouze na obou bocích (č. 3, 15, 17, 18, 24). U bočních střílen je zřejmá snaha po jejich umístění mimo osu průčelí, blíže ke kurtinám. Důvod nejednotnosti v rozmístění je nejasný, neboť žádné praktické hledisko se nenabízí. Spíše jde o projev nízké profesionality či zkušenosti původce, jak by mohla napovídat také podoba vlastních střílnových otvorů. Pokud ponecháme stranou střílny, jejichž existence je nejistá nebo se nedochovaly samotné tesané prvky (č. 1, 24), jde výhradně o střílny klíčového typu, přičemž pouze na dvou sousedících věžích č. 17 a 18 a na věži č. 4 je tento tvar dole rozšířen o lopatkovitou (lichoběžnou) část (obr. 46, 47). Ve srovnání se střílnami tohoto tvaru z jiných lokalit je nápadná malá velikost střílen, které jsou poměrně neuměle vytesány v jednom kusu kamene. Střílny jsou tak malé, že jejich funkčnost byla nutně omezená. Přitom nejde jen o kruhovou průstřelnici o průměru asi 13–14 cm, ale rovněž o horní svislou šterbinu o šířce pouhých 2–3,5, výjimečně 5 cm. Vzhledem k pronikavým novodobým úpravám interiérů věží, při kterých byly střílnové výklenky zevnitř zazděny a omítnuty, lze dne pouze u věže č. 9 pozorovat střílnu také z druhé strany (obr. 29). Do masy zdí věže byl jasně druhotně vyhlouben výklenek pro stojícího střelce, aby střílna při mocnosti zdi vůbec plnila svou funkci. U vlastní průstřelnice se neuplatnila přičle pro zaklesnutí hákovnice.

Všechny dochované věže, pokud jejich zbytek není zakryt terénem nebo zkomolen novodobými úpravami (č. 2, 22), mají – nebo do nedávné rekonstrukce měly – na městské straně zeď, která druhotně uzavřela interiér. Doba vzniku těchto zdí je pouze na základě stavebního průzkumu většinou nejasná, stejně jako stáří několika valených kleneb nad přízemím, ojediněle i nad 1. patrem (č. 17, 24). Úpravy interiérů věží v dochované podobě, v jejichž rámci zde byly v některých případech i vyhloubeny sklepy, lze většinou spojovat až s adaptacemi k obytným a hospodářským účelům v 18. a 19., případně již 17. století.²⁹⁾ V této souvislosti

29) Takto ranou dobu vzniku zdi uvažuje J. Muk (1975, 23) u věže č. 25 podle podoby městského průčelí do věže vestavěného domu čp. 112.

Obr. 47: Tachov, věž č. 17. Detail střílny, druhotně vložené do jižního průčelí (snímek z roku 2000, V. Razím).

ti jsou pozoruhodné veduty města z doby kolem třetiny 18. století (obr. 1), které věže znázorňují bez střech i uzavíracích zdí, zatímco veduta se sv. Floriánem z roku 1777 zachycuje střechu na věži č. 25 (srov. zadní stranu obálky tohoto časopisu). Při nepřesnosti pramenů však nelze vyloučit vznik některých uzavíracích zdí již ve středověku, zejména ve vztahu k druhotnému doplnění střílen pro ruční palné zbraně. Takováto možnost přichází v úvahu zejména u věže č. 15, kterou dodnes uzavírá neomítnutá zeď z lomového kamene, bez oken a pouze s malým vstupním otvorem ve výškové poloze nad úrovní terénu (obr. 31). Podle archeologického výzkumu dokonce byla hned od počátku uzavřena věž č. 6, není však jasné jak přesně a do jaké výšky.

Výjimku představuje relikv stavby, připojené k hlavnímu průčelí věže č. 19 (obr. 48). Nad dnešní úrovní terénu se z ní dochovala pouze jediná zeď, přiléhající na spáru k severovýchodnímu nároží věže, ve směru kolmém na hradbu. Zeď je postavena z lomového kamene, 87 cm silná a 320 cm dlouhá, zakončená původním vázaným nárožím, jehož podoba nasvědčuje absenci návaznosti parkánové zdi. Zbytky šmorců a zejména dodatečné otvory prozrazují, že šlo o uzavřený objekt, nejspíše obdélnou baštu, která svou šíří odpovídala rozměrům čela hradební věže. Původní je pouze nejvýše, zhruba uprostřed zdi umístěný obdélný otvor, který můžeme pokládat za střílnu pro ruční palnou zbraň. Za vlastním otvorem (50 × 18 cm) se rozvírají špalety bez

Obr. 48: Tachov, zbytek věže č. 19 (uprostřed), s navazující kurtinou (vpravo) a dodatečně přiloženou boční zdí předpokládané bašty (vlevo). V této zdi jsou dole prolomeny dodatečné otvory, nad nimi původní střílna. Pohled od severovýchodu (snímek z roku 2004, V. Razím).

stop po obvyklém trámci pro zaklesnutí palné zbraně, stav vnitřního lince nedovoluje určit polohu podlahy ani stropu. Bašta byla k věži připojena teprve po té, kdy věž v důsledku statické poruchy v základové partii svisle praskla a její čelní zeď se výrazně vychýlila dopředu. Je tedy pravděpodobné, že primárním posláním nového objektu bylo posloužit věži jako opěrný pilíř.

Nejvýraznější dodatečné úpravy prodělaly všechny tři brány, informace o nich však čerpáme vesměs z málo podrobných situačních plánů, několika fotografických snímků a z městských vedut 18. století, které jsou však velmi nepřesné až zavádějící.

Základním prvkem zcela zaniklého systému Horní brány byla výše popsaná průjezdní věž. Podle zmíněných stop došlo na městské straně k uzavření plnou zdí s portálem průjezdu. Podle mapy stabilního katastru navazoval na vnější průčelí brány asi 50 m dlouhý koridor sevřený dvěma postranními zdmi, který takřka přímo přepažoval zde rozšířený příkop a končil malou vnější branou. Rozměry této brány a zakřivený obvod domu v jejím západní sousedství, jak ho zachycuje mapa stabilního katastru (obr. 3), připouštějí existenci flankovacích prvků (bašt), chránících bránu z boků. Nerovnost průběhu uvedených zdí naznačuje, že toto dlouhé předbrání prošlo několika stavebními fázemi, které však nelze blíže rozlišit. Na snímku vnějšího průčelí věže brány (obr. 42) můžeme detailněji sledovat pouze část západní ze zdi, jejíž značná výše a zakončení plnou předprsní se střílnami odpovídá složitějšímu vývoji. Rozhodnout nemůžeme ani to, zda alespoň spodní část tohoto dílu předbrání byla s věží současná, způsob půdorysného napojení však spíše nasvědčuje opaku. Pozoruhodný je údaj J. Stocklöwa (1878, 5–7), podle něhož v postranních zdech mezi branami bylo mnoho střílen, že se Horní bráně, respektive její soustavě také říkalo „horní dvůr“. Toto označení evokuje představu prostorného stavebního celku, jak dlouhé mezibraní skutečně mohlo působit.

Poněkud přesnější obraz své skladby nabízí Dolní brá-

na. Podle vedut z 18. století bylo bráně vetknuté do hradební zdi předloženo krátké, tehdy však rovněž již dosti vysoké předbrání (obr. 1). S odstupem několika metrů před tímto předbráním proudil mlýnský náhon, na jehož druhé straně stála vnější brána, která patrně nebyla součástí žádného hradebního úseku. Byla tvořena dvěma protáhlými baštami se zaoblenými čely a mezilehlým průjezdem neznámé podoby (obr. 49, 50). Stejně kusé informace máme o třetí bráně, která měla nejspíše podobu nižší hranolové stavby s průjezdem. Veduta z 18. století však nevylučuje, že také tato brána byla z boků chráněna zaoblenými baštami (obr. 1). Zbytky brány se severní stojkou vnějšího portálu se dodnes dochovaly v obvodových zdech domů

čp. 476 a 477 (obr. 51). Také v případě této vnější brány je nejasné, zda k ní patřily nějaké hradební úseky.

Rovněž před Říšskou branou probíhal mlýnský náhon, na rozdíl od předešlé brány však nevíme, zda měla vlastní předbrání. Západní boční zeď brány se podle dimenzí zdiva patrně dochovala v uličním průčelí sousedícího domu. Vnější brána stála opět před náhonem a podle uvedených vedut měla podobu protáhlého věžového objektu s průjezdem (obr. 1). Dodnes se z ní dochovala západní boční zeď, téměř 10 m dlouhá a přes 1 m silná (s výrazným opěrným skarpem jihozápadní části), vybíhající z průčelí domu čp. 134. Nad úroveň terénu se dochovaly zbytky dvou obdélných střílen, stopy další střílny jsou nad otvory trámového stropu (obr. 52). Třetí brána byla předsunuta za most na pravý břeh Mže, kde na vedutě z 18. století vidíme vrchol jejího zbarokizovaného portálu (obr. 1).

Předsunutá opevnění

Vzhledem ke své relativně nevýhodné údolní poloze byl Tachov chráněn ještě předsunutými baštami, které zcela zanikly a svědectví o jejich podobě nepřináší žádný plán ani zobrazení. Jedna z bašt, zv. Hohe Wacht, střežila přístup k městu od jihozápadu a údajně stávala u dnešní Volyňské ulice, v nejvyšším, okrajovém místě Velkého předměstí. Stocklów zde vzpomíná část valu a dokonce uvádí existenci (snad dřívější) opevněné brány. Druhá bašta („Vorwerk“) ležela podle stejného autora na severovýchodě, rovněž ve značném odstupu od města, v místě zvaném Polsterhof (oblast dnešní Stadtrodské ulice). Její stavební charakter byl údajně podobný – okružní fortifikace s branou. Nelze vyloučit, že podobných stanovišť existovalo v okolí města více; za pozornost stojí například oblý útvar zachycený na mapě stabilního katastru v předměstí Gänsbühl (Stocklów 1878, 5–7 – také zde čerpal z pramene cit. v pozn. 18; Procházka 1997, 56; Ebel 2004; srov. obr. 3 nahoře).

K těmto izolovaným fortifikačním prvkům bychom mohli volně přiřadit také vysokou západní věž kostela, která

Obr. 50: Tachov, dvě bašty s půlkruhovým čelem, mezi nimiž byla umístěna vnější Dolní brána. Snímek kolem roku 1900 – vlastní brána zanikla a bašty byly přestavěny na obytné domy (Muzeum Českého lesa Tachov).

Obr. 51: Tachov, domy čp. 476 (vlevo) a 477 (vpravo) obsahují pozůstatky předsunuté (tedy třetí) Dolní brány. Na osvětlené části fasády čp. 477 zbytek stojiny portálu brány (snímek z roku 1987, V. Razím).

města, kterou od kostela sv. Václava oddělovaly právě jen hradba a příkop – kostely jsou vzájemně vzdáleny asi 65 m a hřbitov nadále zůstal před hradbami. V době kolem poloviny 14. století, kdy se rozhodlo o stavbě kostela P. Marie, však patrně bylo v krunyři opevnění již natolik těsně, že se pro kostel nenašla jiná parcela, pokud ovšem hlavním důvodem nebyla snaha umístit kostel v nejvyšším bodě hrazeného areálu, aby kostelní věž mohla plnit potřebnou funkci městské hlásky. Slohová příslušnost nového kostela do doby Karla IV. je důležitým mezníkem pro úvahy o stáří hradeb. Lze si totiž jen stěží představit, že by ve své linii

hradby vyrostly nedlouho před tímto obdobím, namísto toho, aby byl do jejich obvodu pojat kostel sv. Václava. Je proto velice pravděpodobné, že kamenné hradby byly vystavěny podstatně dřív a že v době záměru pořídit městu větší kostel uvnitř opevnění nedošlo k začlenění svatováclavského okrsku patrně z důvodů ekonomické náročnosti rozšíření hradeb nebo kvůli předměstské zástavbě, kterou by bylo přitom nutno odstranit. Skutečně není důvod se domnívat, že by demografický rozvoj Tachova byl ve srovnání s jinými městy tak opožděný, aby ještě v průběhu 14. století vystačil s tak malým areálem, jaký vymezují hradby. Zdá se naopak, že již ve 14. století vyvolaly omezené prostorové podmínky rychle rostoucího a, jak dokládá archeologický výzkum, velmi hustě osídleného města rozvoj předměstí – severního (Gänsbühlu) při Horní bráně, jihozápadního Velkého předměstí před Říšskou bránou a jihovýchodního Špitálského předměstí před branou Dolní. Nejstarší urbáře z let 1552 a 1555 (tj. již z doby relativního úpadku města a po destrukci předměstí za husitských válek) dokládají existenci třech lidnatých předměstí (Ebel 2004). Zjevně právě malý rozsah hradebního prstence je jednou z významných indicií jeho relativně raného vzniku, k němuž se přiklání také interpretace dosavadních archeologických výzkumů. Připomeňme také skutečnost, že v době vlády Jana Lucemburského nebyly pro výstavbu kamenných hradeb příznivé podmínky vzhledem k častým zástavám města.

Všechny získané poznatky nasvědčují tomu, že hradební

prstenec byl založen a vystavěn jako jednoduché, velmi racionálně a co nejúsporněji realizované dílo. Při nasazení dostatečného množství pracovních sil a dobré organizaci práce mohla výstavba trvat poměrně krátkou dobu, která neposkytla prostor pro změny v průběhu realizace. Úspornost a snad i určitý spěch je možno spatřovat ve způsobu zakládání, postupu stavby na svažitém terénu, ve velmi pravděpodobné absenci parkánu a v jednoduchém uspořádání interiérů věží, zřejmě stejně jako bran (srov. stavební charakteristiku Horní brány). Je otázkou, zda jednoduchý „projekt“ lze pokládat za odraz stupně vývoje fortifi-

kačního stavitelství nebo zda konkrétní formy a způsob provedení stavby mají jiné souvislosti. Přesto lze upozornit na prakticky zcela identickou formu věží stejného typu opevnění v Nymburce (Razím 1987; 1988), které datujeme do doby vlády Václava II., a na poněkud mladší, náročněji provedené formy s věžemi, které mají střilny v patrech a někdy vnitřní zděná schodiště, případně také sedlové věžice. Typickými příklady tohoto druhu mohou být městská opevnění v Templinu, Neubrandenburku či Bernau v Braniborsku (obr. 53, 54). Srovnání ovšem problematizuje skutečnost, že žádné opevnění tohoto typu žel nestojí v celé západní polovině Čech ani v sousedící části Německa, s výjimkou hradeb saského Freibergu, jejichž pravidelně rozmístěné hranolové věže s do města uzavřeným přízemím a šterbinovými střilnami v patrech lze datovat do průběhu 13. století (Razím 1997; Biller 1997; za konzultaci děkujeme T. Billerovi).

6. ZÁVĚR

Problematika vzniku a vývoje městského opevnění Tachova obsahuje ojedinělý úhel pohledu na obecnější historické otázky konstituování a funkcí středověkých měst. Tím značně přesahuje úzký záběr studia fortifikační architektury a ukazuje jeho široký význam. Pohlížíme-li na královské město Tachov a jeho hradby jako na dílo pozdně přemyslovského období, nelze se vyhnout především otázce po skutečné příčině neobyčejně malých rozměrů areálu města. Jejich 5,5 ha (z toho plocha náměstí téměř 1 ha) kontrastuje nejen s průměrem všech českých královských měst, ale i s nejbližšími zeměpanskými městy, vysazenými v přibližně stejné době: Stříbro má bezmála 14, Domažlice 8,5, Klatovy 11,4 ha.³³⁾ Malý ovál tachovských hradeb se zjevně vymyká míram soudobých lokátorských děl královského vlastníka své doby, která jistě vycházela z určitého předpokladu rozvoje města v budoucnosti.

Jako vysvětlení zřejmě neobstojí možnost omezení splatnými majetkovými poměry na předhradí, neboť je z pramenů dostatečně známo, že panovníci dokázali v takovýchto případech prosadit svůj záměr (Žemlička 1998). Slibnější může být hypotéza, že skromný, již brzy nedostačující rozsah hrazeného města odpovídal možnostem Alberta ze Žeberka, který uzurpoval Tachov po řadu let v klíčovém období jeho počátků, a který tak mohl zásadně ovlivnit výsledek městské lokace. Hypotézu o tom, že Albert mohl být

Obr. 52: Tachov, dochovaná část západní boční zdi předbrani Rýšské brány, pohled od jihovýchodu. V přízemí dvě střilny, nad otvory stropních trámů spodní část výklenku střilny 1. patra (snímek z roku 2000, V. Razím).

v zakladatelském poměru k Tachovu, vyslovil již znamenitý sídelní historik K. Lanzendörfer (1941, 168), a výše zmíněný K. Beer (1962, 162, 158) ji podpořil poukazem jednak na doklady Žeberkova „nadstandardního“ zájmu o budování města a jeho zázemí, jednak na jeho příznivou majetkovou a materiální situaci, teoreticky umožňující velkou investici typu lokace města. Naproti tomu je však třeba přistupovat opatrně k hypotéze, že by Žeberk město na podnoží královského hradu zakládal vlastně jako svůj majetek, bez určujícího vlivu primárních zeměpanských práv a zájmů, o kterých svědčí zmíněné listiny z doby před koncem 13. století.

V úvahu proto zřejmě připadá také možnost, že při vytýčení oválných hranic lokace a výstavbě hradeb šlo o cílený zeměpanský podnik s akcentovaným fortifikačním smyslem, v němž perspektivy organismu města a jeho obyvatel byly odsunuty – alespoň prozatím – na vedlejší kolej. Nelze podcenit nevýhodnou polohu hradu, pro jehož obranyschopnost bylo dobře opevněné předhradí právě v rozsahu města rozhodující. Je zde tedy otázka, zda se nepředpokládalo pozdější rozšíření hradeb, k němuž pak již z výše naznačených důvodů nedošlo.

Je třeba zdůraznit, že fortifikační význam Tachova nebyl dán pouze dlouhodobě, jeho polohou při zemské hranici, čemuž odpovídalo také zřízení manského systému (Sedláček 1905, 100), ale nepochybně krátkodobě prudce vzrůstal v období strategických válečných operací v regionu. Upo-

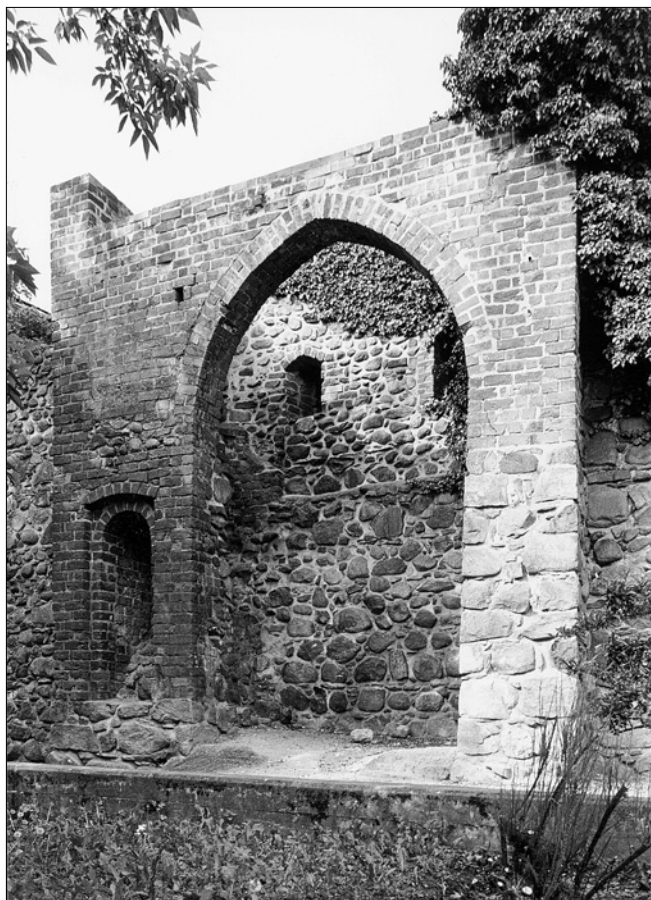
33) Jiné výjimečně malé královské lokace byly jednoznačně ovlivněny konfigurací terénu, kterou nebylo možno překonat (Jaroměř asi 3,2, Loket 4,7 ha) nebo hranicemi opevnění předcházejícího hradíště (Chrudim 5,8, Mělník 6,9 ha), rovněž určených terénem. Jak již bylo zdůrazněno, v Tachově tyto limity nenacházíme.

34) Ze stejného zorného úhlu bývají hodnoceny souvislosti založení blízkého královského města Domažlic. Urbanistické schéma města a jeho hradební systém, vybudovaný nejspíše v průběhu 2. poloviny 13. století, jsou od Tachova zcela odlišné (srov. Razím 1989). K otázkám funkce měst při ochraně hranic českého státu ve 13. století srov. Razím 2004b.

35) Pozoruhodná je uvedená Neplachova zmínka o odebrání Tachova pánům z Krasíkova a doklad o ukončení dlouhodobého purkrabství Ratomíra z Krasíkova na Přimdě k roku 1263. Mezi zásahem proti pánům z Krasíkova a nástupem Albertovým bychom snad mohli hledat souvislost.

Obr. 53: Templin (Braniborsko). Ukázka vnější strany mělké segmentové věže, která byla součástí hradebního systému stejného typu jako v Tachově (vlevo opravená část původní koruny kurtiny). Věž byla v 1. patře vybavena třemi původními šterbinovými střelnami, nad nimi předprsní zídka s cihelným cimbuřím (dochovalo se v dodatečné nástavbě věže). Kolem roku 1300 (snímek z roku 1996, V. Razím).

Obr. 54: Bernau (Braniborsko). Ukázka městské strany hranolové věže, která byla součástí hradebního systému stejného typu jako v Tachově (horní část věže zanikla). Vlevo vstup do schodiště, které stoupalo v síle boční zdi do 1. patra, vybaveného původními obdélnými střelnami. Patrně začátek 14. století (snímek z roku 1996, V. Razím).

zornit musíme zejména na rok 1266, kdy Přemysl Otakar II. rázně anektoval těsně sousedící Cheb a zároveň podstoupil již třetí válečný konflikt s bavorskými Wittelsbachy na jejich území (např. Vaníček 2002, 103–111).³⁴⁾ Je pravděpodobné, že Albert ze Žeberka byl rozhodující, králem pověřenou osobou, která řídila zásadní kvalitativní přeměnu Tachova právě někdy v tomto období.³⁵⁾

Dalším klíčem k pochopení významu a funkce tachovské lokace by mohl být její širší sídelně historický kontext, zejména vztah k jen 10 km vzdálené Plané. Toto město, až do 14. století poslední významnější vnitrozemská zastávka na chebské cestě, vzniklo na dlouhé ostrožně v předpolí hradu, na ploše cca 7,7 ha. Městu předcházelo raně středověké osídlení nejméně od 9. století, jehož charakter je zatím málo známý, sídlištní areál však později zahrnul také románský kostel sv. Petra a Pavla (Hanzlíková – Frýda 1982). Založení města se obvykle spojuje až s vládou Dobrohostů z Ronšperka (prvně doloženi v Plané až r. 1343, r. 1373 udělují městu privilegia). Avšak již v roce 1251 postoupil král Václav I. podací práva k některému z plánských kostelů klášteru ve Waldsassen (CDB IV, č. 207, s. 371) a rámcově v téže době již vyrůstal nepochybně městský kostel Nanebevzetí Panny Marie, trojlodní bazilika s věžemi po stranách trojboce uzavřeného chóru (Serft 1932; Líbal – Jiříková – Heroutová 1971; Procházka 2002, 81–110). Přes absenci pramenů a nedostatečnou úroveň zpracová-

ní městských dějin tedy lze pokládat královské založení Plané ve 13. století za velmi pravděpodobné (srov. též Hausenová 1995, 156–157). Je třeba položit si otázku, zda rozdíly ve velikosti a podobě obou těsně sousedících měst, stejně jako patrné rozdíly v prioritách při jejich vybavování veřejnými stavbami (opevnění versus městský chrám) nejsou odrazem (záměrné) funkční diferenciaci těchto lokací.

Podle dosud zjištěných stratigrafických souvislostí se mezi lokací města Tachova, jež nejspíše proběhla v průběhu 3. čtvrtiny 13. století, a stavbou městské zdi projevuje určitý časový odstup, avšak keramické nálezy ze situací následujících po výstavbě hradby ve všech případech odpovídají časovému horizontu konce 13., respektive přelomu 13. a 14. století. Výstavbu kamenných hradeb je proto třeba spojovat buď s obdobím vlády Václava II., který Tachov získal zpět do přímé zeměpanské držby k roku 1297, nebo již s obdobím držby Albertem ze Žeberka. Nejen s celkovými trendy vývoje městského fortifikačního stavitelství v Čechách, ale i přímo s Albertovou osobou by mohlo souviset uplatnění u nás poměrně vzácného typu hradby bez ochozu, s korunní stříškou.³⁶⁾ I když výskyt tohoto typu opevně-

36) K otázkám případné účasti osobností české šlechty na konstituování královských měst ve strategicky exponovaných místech pohraničních oblastí srov. Razím 2004b a tam uvedená literatura.

37) V rámci této studie se nezabýváme zajímavými otázkami provenience, rozšíření a funkce opevnění s kurtinami bez ochozu. K tomu srov. Razím 1997 a tam uvedená literatura, též Biller 1997.

ní je na německém území značně široký – od Frank přes Durynsko a Míšeňsko do Lužice, Branibor a Meklenburska – je pozoruhodný Albertův původ a vztah k Míšeňsku (srov. Beer 1962).³⁷⁾

Velmi malý objem prstence městských hradeb vedl ke vzniku poměrně velkých předměstí, ale k rozšíření opevněného areálu nikdy nedošlo. Nestalo se tak v době vlády Karla IV., ačkoli městu přinesla hospodářský i budovatelský vzestup, ani v pozdějších dobách, kdy již město spíše stagnovalo v důsledku častých šlechtických zástav. Přenesení hradeb bylo obecně ekonomicky a organizačně náročnou akcí, která v českých středověkých městech proběhla jen výjimečně. Tento jev lze pokládat za jednu z velmi náznorných indicií celkové situace českých středověkých měst (srov. Razím 2000).

Nápadná je stagnace samotného městského opevnění v následujících obdobích, která ještě více vyniká na pozadí strategického významu Tachova blízko horké státní hranice. Z písemných pramenů vysvítá, že vojenské hodnoty Tachova si byl dobře vědom král Václav IV., za jehož doby bychom již teoreticky mohli očekávat první modernizaci hradeb, spojenou se zaváděním palných zbraní. Velmi exponovaný byl Tachov během husitských válek – nejprve jako důležitá katolická a od roku 1427 sirotčí pevnost. Přesto ani toto období nezanechalo na hradbách viditelných stop. Podobně tomu zřejmě bylo také s hradem, který po pádu města dokázal v srpnu 1427 ještě několik dní odolávat nepříteli, než vedle cenných urozených zajatců vydal také legendární dělo (patrně bombardu) zv. Chmelík, zřejmě ojedinelou zbraň své doby (srov. Šmahel 1993, 198). Tato skutečnost je metodicky významná, neboť přispívá k otázce výstavby stálých zděných opevnění našich měst a hradů v době husitské. Zdá se, že hektická doba revolučních let v budování těchto stavebních děl na území Čech příliš aktivit neprojevovala a snad o to více produkovala spíše provizorní fortifikační prvky ze dřeva a hlíny, které později beze stop zanikly (srov. Razím 2005 v tisku a tam uvedená literatura).

Velmi konzervativní pak byla při modernizaci tachovských hradeb také doba pohusitská, ačkoli vojenský význam města neklesal. Teprve z této doby se dochovaly průkazné stopy úprav opevnění, přičemž nejdůležitějšími prvky z hlediska rámcové datace jsou klíčové střílny. Velmi neumělé zpracování, v některých případech téměř na pokraji funkčnosti, může být indicií jejich raného vzniku, patrně však ne dříve než po příchodu Gutštejnů. Poměrně vzácné druhotné osazení střílen ve věžích hlavní hradby lze vedle ekonomických důvodů vysvětlit především tím, že hranolový, před hradbu dostatečně vystupující tvar věží byl pro takovou úpravu vhodný, srovnatelný s baštami pro ruční palné zbraně, budovanými po husitských válkách v parkánových zdech. Toto řešení bylo v Tachově o to praktičtější, že zde starší parkánová hradba nejspíše nestála, a nemohla být tudíž v době pohusitské pouze modernizována. Opevnění parkánu se tak týkalo zřejmě pouze hradu (např. Durdík 1999, 549), neboť zmíněná bašta přistavěná k hlavnímu průčelí věže č. 19 byla spíše ojedinelým solitérem, jehož

hlavním úkolem se stala záchrana věže před zřícením.³⁸⁾ K funkčnosti fortifikace nepřispívaly ani přístavby různých utilitárních objektů k vnějšímu průčelí hradby a věží (ppč. 379–80) či dokonce prolomení hradeb a expanze zástavby do jejich předpolí (ppč. 368).

Se skromnou úpravou hradebních věží koresponduje také zjevně nepřilíš náročné řešení systému bran doby pohusitské. Projevuje se to zejména v takřka přímém přístupu k vnitřním branám, bez markantní snahy o komplikovanější vedení komunikace, jak bývá typické u barbakánů, jež zde rovněž chyběly. Nejvýraznějším prvkem je vnější brána flankovaná dvěma zaoblenými baštami, která je však spolehlivě doložena jen před Dolní bránou.³⁹⁾ Vnější zajištění bran mělo zjevně složitější vývoj, ke kterému nám ovšem chybějí jakákoli pevná data.

Takřka mizivé jsou žel zprávy o stavební podobě dvou předsunutých bašt, jejichž význam umocňovala existence velkých předměstí a nevýhodná údolní poloha města a hradu. Lze-li věřit Stocklůvově charakteristice, respektive prameni, z něhož čerpal, šlo zřejmě o poměrně výrazné stavební celky v podobě malých hradů, srovnatelné s předsunutou baštou zv. Haselburk ve Vimperku či s tzv. Wenzelburkem v Chebu (k němu srov. Razím 2002, 322, pozn. 3). Také pro datování těchto prvků, jejichž teprve pohusitský původ je zřejmě pravděpodobnější, chybějí jakékoli prameny.

Středověká hraniční pevnost Tachov patří k nejvýznamnějším a z více úhlů pohledu také nejzajímavějším lokalitám svého druhu u nás, jejíž další výzkum – ať již hmotných či jiných pramenů – může přinést ještě mnoho pozoruhodných poznatků.

UYDANÉ PÍSEMNÉ PRAMENY A LITERATURA

- Antonow, A. 1983: Planung und Bau von Burgen im süddeutschen Raum. Frankfurt am Main.
- Beer, K. 1962: Albert von Seeberg. Eine Gestalt aus dem Kolonisationszeitalter des Sudetenlandes, *Bohemia* 3, 150–172.
- Biller, T. 1997: Zur Entwicklung der Stadtbefestigungen im 13.–15. Jahrhundert, in: Isenberg, G.–Scholkmann, B. ed., *Städteforschung A/45, Die Befestigung der mittelalterlichen Stadt*, Köln, 91–110.
- CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805–1197), G. Friedrich (ed.), Praha 1904–1907.
- CDB IV: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV (1230–1253), Šebánek, J. – Dušková, S. (edd.), Praha 1962.
- CDB V: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V (1253–1278), Šebánek, J. – Dušková, S. (edd.), Praha 1974–1982.
- Dannheimer, H. 1973: Keramik des Mittelalters aus Bayern. Ein Katalog. Kallmünz.
- Durdík, T. 1982: Tachov hrad, okr. Tachov, *Výzkumy v Čechách* 1978–79, 130–131.
- Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Durdík, T. 2000: Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století, *Castellologica bohemia* 7, 17–50.
- Durdík, T. 2004: Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov). Praha.
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
- Durdík, T. – Hýzler, J. – Lancinger, L. – Muk, J. 1983: Stavební vývoj zámku v Tachově a jeho obnova, *Památky a příroda* 8, 341–345.
- Endres, W. – Fischer, T. 1982: Eine spätmittelalterliche Wüstung mit Pe-

38) Nabízí se úvaha, zda k poškození věže č. 19 nedošlo v průběhu dobývání města husity v srpnu 1427, během kterého byly podle Bartoška z Drahonice do hradeb prokopány otvory (FRB V, 596).

39) D. Líbal (1982, 24) oprávněně uvedl jako typologickou analogii k této bráně vnější Malotickou bránu v Kourími, vhodnější je však připomenout analogie v západních Čechách (zejména Lodní bránu v Chebu, Saskou bránu v Plzni či Dolní bránu v Plané) a v přilehlé německé oblasti (např. Biertor v Chamu, Jakobstor v Rezně, Nabburger Tor v Amberku).

- choben bei Wiesau, Ldkr. Tirschenreuth, Oberpfalz, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 10, 21–50.
- Endres, W. – Loers, V. 1981: Spätmittelalterliche Keramik aus Regensburg. Regensburg.
- Engelhardt, B. – Pleyer, R. 1986: Die archäologische Untersuchung des Burgstalles Saunstein, Gmkg. Mitternach, Markt Schönberg, Lkr. Freyung–Grafenau, Ostbairische Grenzmarken 28, 59–78.
- Fischer, T. – Koch, R. 1988: Ein romanischer Erdkeller in Altenstadt bei Cham, Oberpfalz, Bayerische Vorgeschichtsblätter 53, 233–249.
- FRB II: Fontes rerum Bohemicarum II, Emler, J. (ed.), Praha 1874.
- FRB III: Fontes rerum Bohemicarum III, Emler, J. (ed.), Praha 1882.
- FRB IV: Fontes rerum Bohemicarum IV, Emler, J. (ed.), Praha 1884.
- FRB V: Fontes rerum Bohemicarum V, Emler, J. – Gebauer, J. – Goll, J. (edd.), Praha 1893.
- Hanzlíková, H. – Frýda, F. 1982: Románský kostel sv. Petra a Pavla v Plané, okr. Tachov, Archaeologia historica 7, 423–428.
- Hauser, G. 1984: Beiträge zur Erforschung hoch- und spätmittelalterlicher Irdenware aus Franken. ZAM–Beiheft 3. Köln.
- Hauserová, M. 1995: Urbanismus; Městský obytný dům, in: Fajt, J. ed.: Gotika v západních Čechách (1230–1530), Praha, 138–171, 222–249.
- Hejma, A. 1967: Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska, Památky archeologické 58, 169–271.
- Hejma, A. 1971: Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska II, Památky archeologické 62, 488–550.
- Krušinová, L. 1987: Tachov, okr. Tachov, Výzkumy v Čechách 1984–85, 205–206.
- Kuthan, J. 1993: Přemysl Otakar II., král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš. Vimperk.
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Praha.
- Lanzendörfer, K. 1941: Die Ortsnamen des ehemaligen Bezirkes Tachau. Sudetendeutsches Ortsnamenbuch 6. Reichenberg.
- Libal, D. 1982: Přehled urbanistického a architektonického vývoje města Tachova a okolního kraje, Sborník okresního muzea v Tachově 16, 7–29.
- Libal, D. 1984: Gotická architektura, in: Chadraha, R. ed.: Dějiny českého výtvarného umění I/1. Praha.
- Libal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Losert, H. 1993: Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken. ZAM–Beiheft 8. Köln.
- Menclová, D. 1950: O středověkém opevnění našich měst, Zprávy památkové péče 10, 193–221.
- Mittermeier, M. 1990: Degendorf, in: Fundchronik für das Jahr 1987, Bayerische Vorgeschichtsblätter–Beiheft 3, 107–108.
- Nitz, H. – J. 1991: Mittelalterliche Raumschließung und Plansiedlung in der westlichen regio Egere als Teil des historischen Nordwaldes, Oberpfälzer Heimat 35, 7–55.
- Nováček, K. 1996a: Městská archeologie v Tachově: výsledky a perspektivy, Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie 13, 92–110.
- Nováček, K. 1999: Okresní muzeum v Tachově. Katalog archeologické sbírky. Zprávy ČAS–Supplément 36. Praha.
- Nováček, K. 2003: Rezidualita v městských souvrstvích, in: Šmejda, L. – Vařeka, K. red: Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného, Plzeň, 131–146.
- Pelant, J. 1985: Znaky a pečete západočeských měst a městeček. Plzeň.
- Pelant, J. 1988: Města a městečka Západočeského kraje. Plzeň.
- Procházka, Z. 1997: Tachov – město. Historicko-turistický průvodce. Domažlice.
- Procházka, Z. 2002: Plánsko a Tachovsko, historicko-turistický průvodce č. 17. Domažlice.
- Procházka, Z. – Úlovec, J. 1991: Hradby, zámky a tvrze okresu Tachov, díl 3. Plzeň.
- Razím, V. 1985: Opevnění středověkého Berouna (K problematice městské fortifikace doby posledních Přemyslovců), Umění 33, 137–152.
- Razím, V. 1986: K přemyslovskému opevnění města Kouřimi, Archaeologia historica 11, 255–266.
- Razím, V. 1987: Nový typ městského opevnění v Čechách, Památky a příroda 12, 456–458.
- Razím, V. 1988: Kolín, Časlav, Nymburk – městská opevnění posledních Přemyslovců v Čechách, Umění 36, 309–339.
- Razím, V. 1989: Přemyslovské hradby města Domažlice (Z fondů Muzea Chodská v Domažlicích), Časopis Národního muzea, řada historická, 158, 1–2, 1–27.
- Razím, V. 1990: K problematice městských opevnění severovýchodních Čech (Nad otázkami funkce tzv. flankovacích systémů doby předhusitské ve střední Evropě), Památky a příroda 15, 513–523.
- Razím, V. 1994: Městské opevnění a památková péče, Zprávy památkové péče 54, 141–150.
- Razím, V. 1995: Městské opevnění, in: Fajt, J. ed.: Gotika v západních Čechách (1230–1530), díl I., Praha, 173–221.
- Razím, V. 1997: K původu hradební zdi bez ochozu – Zum Ursprung der Schanzmauer ohne Wehrgang, Průzkumy památek 4, č. 2, 78–88.
- Razím, V. 2000: K některým otázkám vymezení hranic středověkého města, Archaeologia historica 25, 43–50.
- Razím, V. 2002: K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu, Archeologické rozhledy 54, 625–680.
- Razím, V. 2004a: Středověká pevnost Žatec, in: Holodňák, P.–Ebelová, I. ed.: Žatec. Praha, 167–184.
- Razím, V. 2004b: K tendencím v ochraně hranic českého státu 13. století, Archaeologia historica 29, 141–160.
- Razím, V. 2005 v tisku: Poznámka ke genezi a vývoji městského opevnění Tábora, Husitský Tábor 15 (Sborník z konference Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách, konané 12.–14. 10. 2004).
- Razím, V.–Ježek, M. 2001: Ke stavebnímu vývoji kostela Nanebevzetí P. Marie v Chrudimi, Průzkumy památek 7, č. 1, 37–66.
- RBM II: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310), J. Emler ed., Pragae 1882.
- Rejnuš, M. 1957: K otázce rozmnožení královských měst za vlády Přemysla Otakara II., Časopis Matice moravské 76, 134–147.
- Richter, M.–Vokolek, V. 1995: Hradec Králové, slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové.
- Sedláček, A. 1905: Hradby, zámky a tvrze království Českého 13 – Plzeňsko a Loketský. Praha.
- Senft, E. 1932: Geschichte der Herrschaft und Stadt Plan in Böhmen. Plan.
- Stocklów, J. 1878: Geschichte der Stadt Tachau mit teilweiser Berücksichtigung der Herrschaft Tachau. Tachau.
- Šebesta, P. 1989: Nové příspěvky ke stavebnímu vývoji Chebu, Archaeologia historica 14, 123–130.
- Šebesta, P. 2002: Archeologický náález v chebské Dominikánské ulici, Sborník Chebského muzea 2001, 37–46.
- Šebesta, P. 2003: Archeologický výzkum vnitrobloku A2 v Provaznické ulici, Sborník Chebského muzea 2002, 34–38.
- Šimák, J. V. 1938: České dějiny I/5, Středověká kolonizace v zemích českých. Praha.
- Široký, R. – Nováček, K. 1998: K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku, Archaeologia historica 22, 59–71.
- Šmahel, F. 1993: Husitská revoluce 3, Kronika válečných let. Praha.
- Turek, R. 1968: Kde leželo tachovské hradisko? Sborník muzea Českého lesa v Tachově 2, 26–28.
- Vaníček, V. 2002: Velké dějiny země Koruny české III. (1250–1310). Praha–Litomyšl.
- Vlček, P. – Sommer, P.–Foltýn, D. 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.
- Wintergerst, M. 1999: Die Ausgrabung „Lederergasse 1“ in Regensburg (1982). Eine Studie zur Keramik des 10.–12. Jahrhunderts in Bayern. Rahden.
- Žemlička, J. 1998: „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, Český časopis historický 96, 502–531.

NEVYDANÉ RUKOPISY

- Blobner, A. 1912: Dějiny města Tachova. Niedergeorgenthal (v překladu G. Hofmanna 1992, rkp. uložen v OM Tachov).
- Ebel, M. 2004: Tachov, městské opevnění, archivní rešerše.
- Kamenická, E. 1988: Tachov – městské hradby (věž 5), náález. zpráva č. 9/88 v archivu NPÚ, odb. pracoviště Plzeň.
- Kamenická, E. 1989: Tachov – městské hradby, Panenská – východní část – věž 7, 8, 9, 10, náález. zpráva č. 12/89 v archivu NPÚ, odb. pracoviště Plzeň.
- Krušinová, L. 1984: Tachov – městské hradby, předběžná zpráva č. 2/84 o archeologickém výzkumu, rkp. v archivu ARÚ Praha, čj. 2572/88.
- Krušinová, L. 1985: Tachov – městské hradby, předběžná zpráva č. 6/85 o archeologickém výzkumu, rkp. v archivu ARÚ Praha, čj. 3514/86.
- Kyncl, J. 1996: Znalecký posudek č. 6–2/96 na dendrochronologickou dataci. Rukopis v příloze náálezové zprávy čj. 131/96 v archivu OZAV ZČM Plzeň.
- Libal, D. 1957: Tachov, architektonický a historicko-urbanistický průzkum města. SÚRPMO Praha.
- Libal, D. – Jiříková, H. – Heroutová, M. 1971: Planá u Mariánských Lázní, stavebně-historický průzkum historického jádra města. SÚRPMO Praha.
- Muk, J. 1975: Tachov, městské hradby, stavebně historický průzkum, SÚRPMO Praha.

- Muk, J. – Lancinger, L. 1969: Tachov, zámek, stavebně historický průzkum, SÚRPMO Praha.
- Nováček, K. 1995a: Tachov, K. H. Borovského, ppč. 368, předběžná investorská zpráva, rkp. v archivu OZAV ZČM, čj. 370/95.
- Nováček, K. 1995b: Tachov, Kostelní ppč. 17, hlášení v archivu oddělení záchranných archeologických výzkumů Zpč. muzea v Plzni, čj. 1 a 102/95.
- Nováček, K. 1996b: Tachov, ul. B. Němcové, parc. č. 379-380, nálezořá zpráva o předstihovém archeologickém výzkumu (1992–1995), rkp. v archivu OZAV ZČM, čj. 131/96.
- Nováček, K. 1996c: Tachov, Kostelní ppč. 44, závěrečná zpráva pro investora o výsledcích archeologického výzkumu při přístavbě ZŠ, rkp. v archivu OZAV ZČM, čj. 188/96.
- Nováček, K. 1996d: Tachov, Kostelní ppč. 26, závěrečná zpráva pro investora o výsledcích záchranného archeologického výzkumu při výstavbě víceúčelového objektu, rkp. v archivu OZAV ZČM, čj. 189/96.
- Nováček, K. 1998: Planá u Mar. Lázní, okr. Tachov, kostel sv. Petra a Pavla, zpráva o výsledcích archeologického výzkumu (1997–98), rkp. v archivu OZAV ZČM, čj. 36/98.
- Šírořký, R. – Hauer, M. 2003: Tachov ppč. 23 a 25, ul. Kostelní a Krvavá, nálezořá zpráva o záchranném archeologickém výzkumu při rekonstrukci komunikace, rkp. v archivu ZIP, o.p.s. Plzeň.
- Šírořký, R. – Kočár, P. 2003: Tachov – přhradební ulička, ppč. 330/2, nálezořá zpráva o záchranném archeologickém výzkumu, rkp. v archivu ZIP, o.p.s. Plzeň.
- Štíjbr, J. 1985: Závěrečná zpráva inženýrsko geologického průzkumu, Tachov – statické zabezpečení městských hradeb 185 5049, Geoindustria. n. p. Praha, závod Stríbro.

DIE BEFESTIGUNG DER STADT TACHOV

Die Stadt Tachov (Tachau) liegt am Fernwege zwischen Prag und Nürnberg unweit vor der westlichen Grenze Böhmens. Die strategische Bedeutung der Ortschaft war durch Errichtung einer landesfürstlichen Burg unterstrichen worden, die schon im Drittel des 12. Jahrhunderts unter den wichtigen Grenzpunkten genannt wurde. Die Burg befindet sich auf dem Scheitel eines niedrigen Hügels im Miestal, auf dem steigenden Gelände nördlich davon befand sich der Kern ihres besiedelten Vorfeldes. Zweifelloso gehört dazu auch die bisher erhaltene Kirche des hl. Wenzeslaus an. Dieser Raum wurde dann zum Teil in den Bezirk der laut ungeraden Nachrichten unter Přemysl Ottokar II. (1253–1278) entstandenen Stadt eingekörpert.

Der auffällig kleine Stadtbezirk vom Ausmass ca. 5,5 ha hat den annähernd runden, an der Südwestseite durch die eingekörperte Burg beeinflussten Grundriss. Am höchsten Punkt des stark abfallenden Stadtgeländes fand dicht an der nördlichen Partie der Befestigung neue Stadtpfarrkirche der Himmelfahrt Mariä statt, deren gewaltiger Westturm als städtischer Wachturm diente. Die gegenwärtige Forschung hält sie für den Neubau aus dem 3. Viertel des 14. Jahrhunderts ohne Vorgänger an dieser Stelle. Den Vorgängerbau stellte die beim Stadtmauerbau überraschend außerhalb des Stadtbezirks gelassene Pfarrkirche d. hl. Wenzeslaus dar. Das verschwundene, vom Kaiser Karl IV. 1351 gegründete Karmeliterkloster stand an der Stelle des späteren Häuserblocks zwischen dem Marktplatz und der Burg.

Die alte landesfürstliche Burg überstand laut bisheriger Erforschung einen bedeutenden Umbau in 1. H. d. 13. Jh. Aus dieser Phase wurde im heutigen Schloss vor allem die oblonge, im Kern mit einem, aus den Materialmassen des frühmittelalterlichen Walls aufgeschütteten Wall befestigte Burganlage festgestellt. Erst unter Přemysl Ottokar II. errichtete man (laut Ergebnisse der archäologischen Grabungen) innerhalb des Burgbezirks den freistehenden runden Turm, dessen quadratischer Sockelteil teilweise aus Buckelquadern erbaut ist. Die Autoren dieser Studie sind nicht mit der bisherigen Behauptung (T. Durdík) einverstanden, nämlich jener, dass die Burg dank ihrer Wallbefestigung mit der Ringmauer auf ihrem Scheitel unter die (sogar die vornehmsten) Repräsentanten der Burgen vom sogen. Übergangstyp zählt. Die Ausnutzung des Wallenkörpers als Grundtyp der Ringbefestigung knüpfte direkt an die vorgehende frühmittelalterliche Form und Masse der Fortifikation an, und daher kann die Burg nicht für den selbständigen Beweis der zeitgemäßen Entwicklungstrends gehalten werden.

Die Burg mit der Stadt sind erstmalig in schriftlichen Quellen ungefähr zum J. 1285 erwähnt, aber im Besitz von Albert von Seeburg, der hier offenbar das Burggrafenamt ursprünglich ausübte. Mit Recht wird vorausgesetzt, dass Albert den Rückgang der königlichen Gewalt

nach der Schlacht auf dem Marchfeld (1278) oder sogar schon davor ausgenutzt hat und usurpierte den königlichen Besitz samt der Stadt. Etliche Quellen schließen jedoch nicht zugleich eine günstigere Schätzung der Aufgabe von Albert aus, samt eines gewissen Anteils bei dem anfänglichen Ausbau oder sogar Lokation der Stadt (er war ein Edler Meißner Herkunft, im Milieu des königlichen Hofes von Böhmen tätig, zum J. 1277 auch als Burggraf in Kadaň [Kaaden] bewiesen). Die Notwendigkeit eines vorsichtigen Vorgangs bei der Revindikation des königlichen Besitzes war offenbar die Hauptursache davon, dass es sich erst 1297 dem König Wenzel II. nach jahrelangem Bestreben Tachov zum Besitz der Krone zurückzuerwerben gelang. Tachov blieb jedoch nicht lange darin, denn es schon 1310 in die Pfandherrschaft Heinrichs von Leipa vom König Johann von Luxemburg geriet. Die unterbrach erst Karl IV., der der Stadt eine große Bedeutung im Zusammenhang mit seinen Interessen außerhalb Böhmens (Errichtung eines großen, Neues Böhmen genannten Lehenstystems) zuerkannte. Die bedeutende Rolle einer Grenzstadt behielt sich Tachov über das ganze Mittelalter; nach den Hussitenkriegen befand sich nahezu dauerhaft in der adeligen Pfandherrschaft und seine Entwicklung stagnierte.

Die Tachauer Stadtmauern zählen zu den besterhaltenen Werken ihrer Art nicht nur in Böhmen, sondern auch im benachbarten Bayern. Mit Ausnahme der Tore und äußeren Erdwerke blieben sie fast in ganzer ursprünglicher Länge, samt die entscheidenden Baudetails stehen. Den Hauptteil ihrer bildet die aus dem Bruchstein erbaute Mauer. Sie ist in der unteren Partie 140–150 cm stark, nach oben verjüngt sie sich bis zu ca. 110 cm. Das obere Drittel der Außenseite war deutlich schräg. Die ursprüngliche Mauerhöhe reichte bis zu 9–10 m. Die Analyse aller erreichbaren Quellen und erhaltenen Relikte bewiesen, dass die Mauer nicht mit gewöhnlichem Umlauf und Zinnenkranz, sondern mit kleinem stadtwärts unter dem Winkel bis 45° abfallendem Pulldach gekrönt war. Der Unterteil davon war mit einem Wassersschlag aus unbearbeitetem Stein versehen. Einen Teil der Mauerlinie bildete auch das System der Schalentürme, deren Zahl sich am ehesten auf 26 festsetzen lässt. Sie stehen im sehr regelmäßigen Abstand von 18–20 m, konsequent mit Kurtinen durchgebunden, lediglich mit Ausnahme einiger Partien vom Grundmauerwerk, Oberteile der Kurtinen und der ganzen östlichen Seitenmauer des zweitöstlichen Turmes vom ehemaligen Reichstor, der zur Kurtine mit einer Baunaht angeschlossen ist (der Zeitabstand lässt sich in diesem Fall nicht bestimmen). Den Sinn von separierten Abschnitten der Oberteile der Kurtine und der Mauertürme kann nur abgeschätzt werden – für die Handwerker war es vielleicht günstiger das krönende Dächlein selbständig ohne Bindung zum Turmmauerwerk zu formieren, denn man arbeitete dabei mit geringerem Baustein und mit größerer Sorgfalt.

Ebenfalls erst nach Vollendung der Türme ließ sich die Neigung des Pultes am günstigsten festsetzen und im Fall späterer Beschädigung oder Teildestruktion des Mauerborteiles konnte man die beschädigten Partien einfacher instand setzen, bzw. wiederholt ausmauern. Interessant scheint auch die Idee zu sein, ob diese Maßnahme die Möglichkeit des Abtragens oberer Mauerpartien und Ersetzen ihrer mit einem Wehrgang nicht verfolgt haben kann. Laut erhaltener Spuren und alter Abbildungen überhöhten die Türme die Kurtinenkrone um ca. 3–3,5 m. Das Innere der Türme teilten die Balkendecken in 4 Geschosse, von denen das oberste (am ehesten nicht überdachte) nur eine schwächere Brüstungsmauer mit Zinnenkranz begrenzte. Auf keinem der Mauertürme wurden ursprüngliche Schießscharten bewiesen, der aktiven Verteidigung diente also lediglich das Obergeschoss mit Zinnenkranz.

Wesentlich weniger weiß man von den verschwundenen Stadttoren, die nur aus der Stabikatastralkarte aus dem J. 1838 und aus seltenen ungenauen Veduten der Stadt bekannt sind. Nur das Obere Thor wurde 1871 vor dem Abriss fotografiert. Tachov hatte drei durchfahrbare Tortürme. Das obere Tor war ursprünglich im Einklang mit den Mauertürmen an der Stadtseite offen. Das äußere Spitzbogenportal wurde mit einem Fallgatter zugemacht, das sich am ehesten an der Außenseite zwischen zwei Reihen Steinhaken bewegte. Bisherige Erkenntnisse setzen die Absenz vom Zwinger voraus, im Mauervorfeld befanden sich nur ein Graben und der Außenwall. Sehr spärlich war die Modernisierung der Befestigungsanlage nach den Hussitenkriegen. Die Tore erhielten in mehreren Phasen lange Vortore. Mit fehlendem Zwinger hängt die Errichtung kleiner Schlüsselscharten an den Mauertürmen zusammen, vor dem Turm Nr. 19 ist eine Bastei belegt. In den Vorstädten erbaute man einige vorgeschobene Basteien, die die Ungünste der Tallage der Stadt und Burg eliminieren sollten.

Am interessantesten sind die Problematik der Baugestalt der Stadtmauern und jene ihres Verhältnisses zu den Anfängen der Stadt. Schon beim ersten Blick auf den Stadtplan fällt ins Auge die kleine Länge der Stadtmauer, die ein sehr enges Gelände begrenzte, obwohl der Charakter der Stadtumgebung ohne erhebliche Probleme eine viel größere Stadt ausmessen ließe. Im Vergleich mit anderen Städten erscheint offenbar als vereinzelt das Belassen der Pfarrkirche zum hl. Wenzeslaus dicht vor der Stadtmauer, wozu kein deutlicher praktischer Grund vorhanden zu sein scheint, denn in der Stadt befand sich am ehesten keine andere Kirche oder Kapelle. Die Tachauer begriffen bald diesen Schritt als einen ungünstigen, und entschieden später eine neue Pfarrkirche innerhalb des Mauerrings zu erbauen. Die Stilangehörigkeit der neuen Kirche in die Zeit Karls IV. stellt ein wichtiges Merkmal für die Überlegung vom Alter der Stadtmauer dar. Es lässt sich kaum vorstellen, dass die Stadtmauer in ihrer Linie kurz vor dieser Zeit erbaut worden wären, stattdessen die vorhandene Pfarrkirche in ihren Bering einzukörpern. Es ist deshalb sehr wahrscheinlich, dass die gemauerte Stadtbefestigung wesentlich früher errichtet worden war und dass in der Zeit der Idee eine größere Stadtkirche innerhalb des Mauerrings zu erbauen der St. Wenzelsbezirk nicht eingegliedert war, möglicherweise aufgrund der ökonomischen Ansprüche der Stadterweiterung oder der Vorstadtbauung wegen, die man hätte dabei abreißen müssen.

Alles bezeugt aber, dass eben das geringe Ausmaß des Mauerrings eine der bedeutenden Indizien seiner relativ frühen Entstehung darstellen mag, wozu auch die Interpretierung bisheriger archäologischer Forschungen zu neigen scheint. Die Tachauer Stadtmauer war in den letzten drei Jahrzehnten Gegenstand einer intensiven archäologischen Forschungsaktivität. In Jahren 1978–2002 studierte man ihre Stratigrafie auf ca. 30 Querschnitten, die bei den verschiedensten Gelegenheiten und im breiten Ausmaß dokumentiert wurden. Die Forschungsergebnisse brachten einen einzigartigen Umfang der Erkenntnisse zu Gründungsverhältnissen, Chronologie, und zur späteren Bauentwicklung des Befestigungssystems. Die Mauerfundamente – mit Ausnahme des Abschnitts zwischen dem 3. und 4. Turm im Nordwestsegment – sind nicht in den geologischen Untergrund eingefasst, sondern in sterile, sekundär situierte Abhangschichten (im nördlichen und östlichen, teilweise im westlichen Teil), oder in dunkle leimhaltige Sedimente mit deutlichem organischem Inhalt (an der Südseite). Sterile sekundäre Schichtenkomplexe wurden bei der vorherigen Forschung für planiertes Rest der vorgehenden Wallenbefestigung gehalten. Diese Hypothese scheint nicht ganz im Einklang mit der Terraindokumentation zu sein, es möge als mehr wahrscheinlich erscheinen, das Komplex wäre durch Deponieren des ausgehobenen Materials vom Graben während der Bauarbeiten an der Stadtmauer entstanden. An der Südseite folgte die Stadtmauerlinie dem

Terrainbruch zwischen der linksseitigen Miesuferterasse und ihrem halbgefüllten, sumpftartigen Alluvium, das in der Vorlokationsperiode sowie auch später die Funktion eines natürlichen Hindernisses erfüllte. Aus den stratigraphischen Zusammenhängen und der relativen Chronologie ist es offenbar, dass die Stadtmauer kurz nach der Lokation der Stadt entstanden sein muss und dass ihrem Bau der Abriss der schwer zu lokalisierenden Vorlokationsbebauung vorgehen sein muss. In derselben Periode oder kurz danach entstand entlang der ganzen Stadtmauer eine 2–2,5 m breite Schanzengasse. Zur absoluten Datierung der Befestigung ließen sich lediglich geringe Keramikensembles aus der Sonde I und IV auf der Parzelle Nr. 379 (Abb. 18, 19) und aus der Sonde auf der Parzelle Nr. 368 (Abb. 20) in Kombination mit der stratigraphischen Analyse ausnützen. Bei ihrem Vergleich mit der Keramik des 12.–14. Jahrhunderts in benachbarten Regionen konstatierte man hohen Maß an Ähnlichkeit mit der Keramik aus Cheb (Eger – Abb. 22) und aus Oberfranken, während die Tachauer Keramik mit jener der keramischen Donau-Region nur die Entwicklungs- und morphologischen Hauptzüge teilt. Einen mehr detaillierten Vergleich hindert die Mangel an Vollkommenheit publizierter Fundkollektionen aus den stratifizierten Fundstätten im Oberpfälzer Wald jenseits der Grenze. Schon in der rahmenhaft in die 2. H. d. 12. – 1. H. d. 13. Jh. datierten Tachauer Vorlokationskeramik findet man Formelemente, deren Ursprung sich nicht von den Produktionstraditionen inneren Böhmens ableiten läßt. Der Anteil solcher Elemente erreicht sein Maximum in den Ensembles aus der Zeit um die Stadtgründung, aus der Zeit der vorausgesetzten Entstehung der Stadtmauer, d. h. aus dem Verlauf der 2. H. d. 13. Jahrhunderts.

Sieht man die königliche Stadt Tachov und ihre Befestigung als ein Werk der spätprimisidischen Periode an, scheint vor allem die Schlüsselfrage jene nach der tatsächlichen Ursache des außerordentlich geringen Ausmaßes des Stadtbezirks zu sein. Das kleine Oval der Tachauer Mauer schließt sich den Massen zeitgenössischer landesfürstlicher Lokationen ihrer Zeit aus, die bestimmt aus der gewissen Voraussetzung einer Weiterentwicklung der Stadt in der Zukunft herauskam.

Als Erklärung besteht offenbar nicht die Möglichkeit der Beschränkung durch komplizierte Besitzverhältnisse in der Vorburg, denn es ist aus den Quellen genügend bekannt, dass die Landesherren in solchen Fällen sein Vorhaben erfolgreich durchsetzen konnten. Als mehr hoffnungsvoll erscheint die Hypothese, dass der bescheidene, schon bald danach nicht genügende Ausmaß der befestigten Stadt den Möglichkeiten Albert von Seeberg entsprach, der Tachov für mehrere Jahre in der Schlüsselperiode seiner Anfänge usurpierte, und der also hat das Ergebnis der Stadtllokation wesentlich beeinflussen können. Dementgegen muss man mit Vorsicht die Hypothese angehen, Seeberg hätte die Stadt unterhalb einer landesfürstlichen Burg eigentlich wie seinen Besitz gegründet, ohne bestimmenden Einfluss der primären landesfürstlichen, von erwähnten Urkunden aus der Zeit vor der Mitte des 13. Jahrhunderts bezeugten Rechte.

In Betracht kommt offenbar auch jene Möglichkeit, dass es sich bei der Trassierung der ovalen Stadtgrenze und dem Stadtmauerbau um ein gezieltes landesfürstliches Unternehmen mit akzentuiertem Fortifikationsinn handelte, in dem die Perspektiven des Organismus der Stadt und jene ihrer Bewohner – zumindest vorübergehend – auf das Nebengleis abgehoben wurden. Man darf nicht die ungünstige Lage der Burg unterwerten, für deren Verteidigungsfähigkeit eine gut befestigte Vorburg bereits im Umfang einer Stadt die entscheidende war. Eine Frage liegt an dieser Stelle dar, ob man die spätere Stadterweiterung geplant haben möge, die aber aus vorher vorausgesetzten Gründen nie vollzogen wurde. Dabei muss man betonen, dass die Fortifikationsbedeutung von Tachov nicht nur langfristig, durch seine Lage dicht bei der Landesgrenze gegeben war, sondern sie hat zweifellos kurzfristig während der Perioden strategischer Kriegsoperationen in der Region angewachsen. Hingewiesen soll in diesem Zusammenhang auf das Jahr 1266 werden, da Premysl Ottokar II. die nahe liegende Stadt Cheb (Eger) energisch annektriert hat und zugleich schon den dritten Konflikt mit den Bayerischen Wittelsbächern auf ihrem Gebiet einging. Es ist wahrscheinlich, dass bereits Albert von Seeberg die entscheidende, vom König beauftragte Person war, die die grundsätzliche qualitative Veränderung Tachaus bereits irgendwann in dieser Periode führte. Laut bisheriger Forschungsergebnisse lässt sich der Bau der steinernen Stadtmauern entweder mit der Regierungsperiode Wenzels II. (1283–1305), der Tachov zum J. 1297 in den direkten landesfürstlichen Besitz zurückerwarb, oder schon mit der Besitzperiode Alberts von Seeberg verbinden. Nicht nur mit gesamten Entwicklungstrends des Stadtbefestigungswesens, sondern direkt mit

der Persönlichkeit Alberts könnte das Vorhandensein eines in Böhmen verhältnismäßig raren Mauertyps ohne Umlauf mit dem Mauerkrondach in Verbindung stehen. Obwohl das Vorkommen dieses Befestigungstyps auf dem Gebiet Deutschlands ziemlich verbreitet ist – von Franken über Thüringen und Meißen in die Lausitz, nach Brandenburg und Mecklenburg – die Herkunft Alberts und sein Verhältnis zu Meißen sind bemerkenswert. Die genaueren Schlüsse sind jedoch auch dadurch beeinträchtigt, dass die Fortifikationen dieses Typs sich weder in Westböhmen noch in der näheren deutschen Nachbarschaft befinden.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Tachov, Vedute der Stadt aus dem J. 1738, Ansicht von Süden (Museum Tachov, Foto M. Ebel).

Abb. 2: Tachov, schematischer Stadtplan aus der sogen. ersten (josephitischen) Militärmappierung, 80. Jahre d. 18. Jh.

Abb. 3: Tachov, Plan der Stadt, nach dem sogen. kaiserlicher Abdruck der Karte vom Stablkataster, Zustand 1838.

Abb. 4: Tachov, Plan der Stadt, nach dem sogen. kaiserlichen Abdruck der Karte vom Stablkataster, Zustand 1838, mit eingezeichneten Schichtenlinien. 1 – Schloss (Burg), 2 – Obertor, 3 – Untertor, 4 – Reichstor, 5 – Kirche der Himmelfahrt Mariä, 6 – St. Wenzelskirche, 7 – Stelle des verschwundenen Karmeliterklosters, 8 – Fluss Mies. Im Schloßgrundriss der vereinfachte Grundriss der Burg samt Befestigung und Graben an der Stadtseite umgrissen (laut Plan aus der Zeit vor dem Schloßumbau um die Wende des 18./19. Jh., vgl. Abb. 45).

Abb. 5: Tachov, Plan der gegenwärtigen Stadt (vereinfacht) mit eingezeichneten erhaltenen Befestigungsresten. Türme sind laut Text nummeriert. Die Zahlen 1–10 bezeichnen die archäologischen Dokumentationspunkte laut Katalog im Text (5.2.1.).

Abb. 6: Tachov, Situation des Turmes Nr. 6 mit der Lage der Sonden der archäologischen Ausgrabung und der dokumentierten Profile (Kamenická 1988).

Abb. 7: Tachov, Turm 6, zusammengesetztes nördliches Profil durch die archäologischen Sonden (von links nach rechts Profil der Sonden 2, 6 und 1), mit dunklem Raster leimartiges Sediment mit organischen Einmischungen, hellgrau steriles klastisches Schichtensystem (nach Kamenická 1988).

Abb. 8: Tachov, Turm 6, östliches Profil (nach Kamenická 1988).

Abb. 9: Tachov, Hradební (Schanzen-) G., östliches Profil eines Kabelgrabens, Schnitt durch den Stadtmauerfundament (nach Nováček 1996d).

Abb. 10: Tachov, Hradební G., Stadtmauerrest im Kabelgraben von Nordwesten (Foto K. Nováček).

Abb. 11: Tachov, Plan des östlichen Stadtmauersegments mit Türmen 13–16 mit eingezeichneten archäologischen Sonden (Ausgrabung von E. Kamenická, Dez. 1989).

Abb. 12: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 379, Gesamtsituation der archäologischen Forschung mit Auszeichnung des freigelegten Stadtmauerabschnitts und der anliegenden Bebauung. Mit dunkelgrauem Raster die vorausgesetzte Mauer- und Schanzenzugassenspur ausgezeichnet, heller die Spur der späteren Konstruktionen, schraffiert Betongründe, schwarz hölzerne Gerberkußenböden.

Abb. 13: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 379, östlicher Teil der Sonde I während der Erforschung der stark beschädigten Stadtmauer, Ansicht von Westen (Foto E. Kamenická 1992).

Abb. 14: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 379, westliches Profil der Sonde II (nach Dokumentation von E. Kamenická).

Abb. 15: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 379, westliches Profil der Sonde IV.

Abb. 16: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 379, vereinfachtes östliches Profil der Baugrube des Sparkassenneubaus (1995) mit Ausfüllung eines großen versenkten Objektes (Flussarmes?) mittels des starken akkumulativen Schichtensystems aus der Zeit um die Stadtgründung (3), mit dem Stadtmauerquerschnitt (4), der Mauer der anschließenden Bebauung mit einem Strebpfeiler (?) im Schnitt (5), und der ältesten Oberfläche der Schanzen-gasse (6).

Abb. 17: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 368, östliches Profil der Sonde I, Sektor B, mit grauen Rastern stratigraphische Abschnitte 1, 2 und 3 unterschieden.

Abb. 18: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 379, vereinfachter unterer Abschnitt des stratigraphischen Diagramms der Sonde I mit einer Auswahl signifikanter keramischer Fragmente aus einzelnen Schichten.

Abb. 19: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 379, vereinfachter unterer Abschnitt des stratigraphischen Diagramms der Sonde IV mit einer Auswahl signifikanter keramischer Fragmente aus einzelnen Schichten.

Abb. 20: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 368, vereinfachter unterer Abschnitt des stratigraphischen Diagramms der Sonde I, Sektor B, mit Auswahl signifikanter keramischer Fragmente aus einzelnen Schichten.

Abb. 21: Tachov, Grundstück Parz.-Nr. 368, Fragmentarisationsdiagramm

der Keramik in Ensembles d. 12.–14. Jh. (mit der Zahl nur die Ensembles vom Sektor B bezeichnet, die vom Lineartrend abweichen).

Abb. 22: Cheb (Eger), Auswahl von den Keramikensembles d. 13.–14. Jh.: 1 – Dominikanerg., Ausfüllung einer Abfallgrube (nach Šebesta 2002), 2 – Minoritenkloster, Kellerausfüllung – vor 1247 (nach Šebesta 1989, Abb. 4), 3 – Pšovnická (Seiler-) G. Nr. 440, Ausfüllung eines Holzbottichs – nach 1332 (Šebesta 2003.).

Abb. 23: Tachov, Turm 1 von Nordwesten, vom zugeschütteten Graben gesehen. Ursprünglicher Zustand des Turmes nach der Teilrekonstruktion, mit einem kleinen nachträglich errichteten Fenster in der Stirnwand. Links die niedriger gemachte Stadtmauerkurtine, rechts die Quermauer über den verschwundenen Graben zwischen der Burg (dem Schloss – im Hintergrund) und der Stadt (Foto V. Razím 1996).

Abb. 24: Tachov, Turm 1, Ansicht von der Stadtseite. Ursprünglicher Zustand nach der Teilrekonstruktion (Foto V. Razím 1987).

Abb. 25: Tachov, Detail des Verhältnisses zwischen dem Turm 1 (rechts) und der Quermauer über den Graben. Zwischen dem Turm und der Mauer ist eine vertikale Baunaht, nur in oberen Partien ist das Mauerwerk gegenseitig verbunden, am ehesten aber sekundär (Foto V. Razím 2004).

Abb. 26: Tachov, Turm 4, Ansicht von Nordwesten. Der Turm und die an der linken Seite anschließende Kurtine erhalten fast in ursprünglicher Höhe. In der Stirnwand des Turmes im 1. Stockwerk eine Schlüsselscharte mit verbreiteter unterer Partie. Gärten im Vordergrund an Stelle des zugeschütteten Grabens errichtet. Im Hintergrund der zum Wohnhaus umgebaute Turm 3, ganz hinten das Schloss. Fotografie um 1900 (Museum Tachov).

Abb. 27: Tachov, Kurtine zwischen den Türmen 5 u. 6, Mauerkrone (vom Turm 6 zu gesehen). Es fehlt nur die ursprüngliche, wahrscheinlich mit Steinplatten gedeckte Oberfläche. Foto aus dem J. 1975 (Archiv der regionalen Zweigstelle des Nationalen Denkmalinstituts Pilsen).

Abb. 28: Tachov, Turm 9, im Hintergrund Erzdechanalkirche der Himmelfahrt Mariä, Ansicht von Norden (Foto V. Razím 1994).

Abb. 29: Tachov, Turm 9, Stadtseite. Oberteil bis zum Niveau des nicht ganzen Stockwerkes abgetragen, Oberteil mit Andeutung des Zinnenkranzes (der ursprünglich erheblich höher lag!) ist ein Werk der jüngst erfolgten Erneuerung. Innerhalb des Turmes in der Höhe des 1. Stockwerkes eine nachträgliche Nische mit der Schlüsselscharte (Foto V. Razím 1994).

Abb. 30: Tachov, Turm 13 mit anschließender Kurtine, Stadtseite. Der in Gegenwart verschwundene Turm war in die Höhe des nicht ganzen 2. Stockwerkes erhalten, mit einem nachträglichen Durchbruch in der Stirnwand. Im unteren Turmteil Einbau wirtschaftlichen Charakters. Sowie der Turm als auch Kurtinen wurden mittels sekundärer Skarpen und Strebpfeiler stabilisiert. Fotografie um 1900 (Museum Tachov).

Abb. 31: Tachov, Turm 15, Stadtseite. Oberteil bis zum Niveau des nicht ganzen 2. Stockwerkes abgetragen, das Innere mittels einer nachträglichen Mauer mit Erdgeschoßeingang abgeschlossen (Foto V. Razím 1987).

Abb. 32: Tachov, Turm 17 (Oberteil bis zum Niveau des nicht ganzen 2. Stockwerkes abgetragen) mit anschließenden Kurtinen, Ansicht von Osten. An der linken Kurtine und an der Turmstirnseite gut deutliche, schief mit der Geländeoberfläche verlaufende Mauerschichten. An der oberen Turmpartie Übergang zu waagerechten Schichten (Foto V. Razím 2000).

Abb. 33: Tachov, Turm 21 von Südwesten. Der in Gegenwart verschwundene Turm und anschließende Kurtine zum Turm 22 in ganzer Höhe erhalten. An der Seite in der Höhe des 1. Stockwerkes und wohl auch an der Stirnwand im 2. Stockwerk Spuren nach sekundären Schießscharten. Fotografie um 1900 (Museum Tachov).

Abb. 34: Tachov, Turm 21, Stadtseite. Im Turm sekundärer Wirtschaftseinbau. Fotografie um 1900 (Museum Tachov).

Abb. 35: Tachov, Turm 23, Westseite. Gut deutliche konische Form der Oberteile des Turms und der Kurtine im Vordergrund (Foto V. Razím 2000).

Abb. 36: Tachov, südlicher Stadtbefestigungsabschnitt von Südwesten. In der Bildmitte Turm 24, mit Spuren nach einer nachträglichen Seitenschießscharte. Der obere Kurtinenteil an der linken Seite mit Baunaht an den Turm angeschlossen. Rechts im Hintergrund Turm 23 (Foto V. Razím 1996).

Abb. 37: Nymburk (Nimburg), südwestliche Partie der Stadtbefestigung, äußeres Stadtmauerhaupt. Rechts oben eine schräge, die selbständig ausgemauerte Krone mit kleinem Pultdach abtrennende Baunaht (Foto V. Razím 2002).

Abb. 38: Tachov, südlicher Stadtbefestigungsabschnitt von Südosten. In der Bildmitte Turm 24, rechts davon Fragment ursprünglicher Kurtinenkronen mit dem stadtwärts abfallenden kleinen Pultdach. Links im Hintergrund der in ganzer Höhe mit einer Baunaht zur Kurtine angeschlossene Turm 25 (Foto V. Razím 2004).

Abb. 39: Tachov, Turm 23, Detail vom Anschluss des oberen Kurtinentails an der Ostseite des Turmes. Der untere Kurtinenteil im Mauerwerk mit dem Turm durchgebunden, höher mit einer Baunaht zum Turm angeschlossen. Ganz oben – Spuren nach dem Kurtinenpultdach verschwunden beim Umbau des Turmes zum Wohnhaus (Foto V. Razím 2004).

Abb. 40: Tachov, Kurtine in der östlichen Nachbarschaft des Turmes 24, De-

tail der ursprünglichen Mauerkrone, Stadtseite. Auch nach dem Abtragen der oberen Turmpartie blieb der Oberteil der Kurtine erhalten, denn die Kurtine trennte eine Konstruktionsbaunaht vom Turm ab. Die ursprüngliche Oberfläche des stadtwärts abfallenden Pultdaches verschwand, an der Trennlinie zwischen dem vertikalen Kurtinenmuerhaupt und dem Dach springen Fragmente des aus flachem Bruchstein gemauerten Wasserschlags vor – in der Bildmitte (Foto V. Razím 2000).

Abb. 41: Tachov, Rekonstruktion der ursprünglichen Gestalt der Stadtmauertürme. Grundriss in der Erdgeschoßhöhe, Stadtseite, Seitenansicht mit dem Querschnitt der Kurtine (V. Razím, Zeichnung E. Vyletová).

Abb. 42: Tachov, Obertor, Außenseite. Fotografie vor 1871 (Museum Tachov).

Abb. 43: Tachov, Obertor, Stadtseite. Fotografie vor 1871 (Museum Tachov).

Abb. 44: Tachov, Plan des westlichen Teiles der Stadtbefestigung, 1791. Rechts Anschluss des Stadt- und des Burggrabens beim Turm 1, oben Querschnitt durch das Profil der Befestigung mit der Stadtmauer, dem Graben und Wall. (SOA [Staatliches Regionalarchiv] Klatovy, V8 Tachov, Inv.-Nr. 4055, Sign. M191).

Abb. 45: Tachov, Plan des Schlosses, vor 1793. A – Erdgeschoss, B – 1. Stockwerk (SOA Klatovy, V8 Tachov).

Abb. 46: Tachov, Turm 15, die im nachträglich unter dem Turm ausgegrabenen Keller freigelegte Schießscharte (Foto V. Razím 1989).

Abb. 47: Tachov, Turm 17, Detail der sekundär in die Südfassade eingemauerten Schießscharte (Foto V. Razím, 2000).

Abb. 48: Tachov, Rest des Turmes 19 (in der Bildmitte), mit anschließender Kurtine (rechts) und nachträglich angeschlossener Seitenmauer einer vorausgesetzten Bastei (links). In dieser Mauer nachträgliche Öffnungen durchgebrochen, über ihnen eine ursprüngliche Schießscharte; Ansicht von Nordosten (Foto V. Razím 2004).

Abb. 49: Tachov, System des Untertors auf dem Plan aus dem J. 1908. Unten Stelle des abgerissenen Haupttors in der Stadtmauerlinie, höher zweites Tor zwischen zwei Basteien mit halbrunden Stirnseiten, oben drittes Tor zwischen Häusern Nr. 476 u. 477 (SOkA [Staatliches Bezirksarchiv] Tachov, AM Tachov, Registratur, Baupläne 1895-1920).

Abb. 50: Tachov, zwei Basteien mit halbrunden Stirnseiten, zwischen denen sich das äußere Untertor befand. Fotografie um 1900 – das eigene Tor wurde abgerissen, die Basteien zu Wohnhäusern umgebaut (Museum Tachov).

Abb. 51: Tachov, Häuser Nr. 476 (links) und Nr. 477 (rechts) mit Resten des vorspringenden (d. h. des dritten) Untertores. An der beleuchteten Fassadepartie des Hauses Nr. 477 Rest des Torgewändes (Foto V. Razím 1987).

Abb. 52: Tachov, erhaltener Teil der westlichen Seitenmauer des Vortors vom Reichstor, Ansicht von Südosten. Im Erdgeschoss zwei Schießscharten, über den Deckenbalkenlagern Unterteil der Schießschartennische im 1. Stockwerk (Foto V. Razím 2000).

Abb. 53: Templin (Brandenburg), Außenseite des seichten Segmentturmes vom Befestigungssystem selben Typs wie in Tachov (links erneuerte Partie der ursprünglichen Mauerkrone der Kurtine). Der Turm war im 1. Stockwerk mit 3 ursprünglichen Spaltenscharten ausgestattet, über ihnen die Brüstungsmauer mit Backsteinzinnen (erhalten im nachträglichen Turmaufbau), um 1300 (Foto V. Razím 1996).

Abb. 54: Bernau (Brandenburg), Stadtseite eines quadratischen Turmes vom Befestigungssystem selben Typs wie in Tachov (Oberteil abgetragen). Links Eingang zu der in der Seitenmauerstärke in das erste, mit ursprünglichen rechteckigen Schießscharten ausgestattete Stockwerk führenden Treppe. Vermutlich Anfang des 14. Jahrhunderts (Foto V. Razím 1996).

(Übersetzung J. Noll)